

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
toimitteita

5

Helsinki 1982

ISBN 951-95402-4-5 (osa 5)

Helsingin Paino Oy

Pekka Luoma

**KARJALAN KANNAKSEN
VÄESTÖNSIIRROT JA EVAKUOINNIT
JATKOSODAN AIKANA 1941–1944**

Suomen historian pro gradu -tutkielma syksyllä 1977
Helsingin yliopisto

Sisällys

I	TEHTÄVÄN MÄÄRITTELY JA LÄHTEET	77
	1. Mikä on Karjalan kannas	77
	2. Tutkimusongelmista ja lähteistä	79
II	TALVISODAN EVAKUOINTI JA KANNAKSEN SIIRTOVÄKI	81
	1. Evakuointisuunnitelmat ennen talvisotaa	81
	2. Kannaksen evakuointi talvisodan aikana	84
	3. Kannaksen siirtoväki Moskovan rauhan jälkeen	87
III	TAKAISINPALUU KANNAKSELLE TULEE MAHDOLLISEKSI	90
	1. Jatkosodan syttyminen ja muuttunut tilanne	90
	2. Sotilashallinnon perustaminen takaisinvaltatulle alueelle	93
	3. Väestön palautusorganisaation luominen	96
IV	ASUTUSTILANNE KANNAKSELLA JATKOSODAN AIKANA	98
	1. Takaisinpaluun yleiset piirteet	98
	2. Asutustilanne Kannaksen maalaiskunnissa	104
	3. Kaksi kaupunkia – Viipuri ja Käkisalmi	110
V	SUUNNITELMAT EVAKUOINNIN VARALLE	114
	1. Evakuointiorganisaation luominen	114
	2. Toimenpiteet vastaisen evakuoinnin varalle	115
	2.1. Evakuointisuunnitelmia ryhdytään laatimaan	115
	2.2. Evakuointihenkilöstön koulutus	117
	2.3. Laaditut evakuointisuunnitelmat	118
VI	KANNAKSEN EVAKUOINTI TULEE VÄLTÄMÄTTÖMÄKSI	122
	1. Sotilaallisen tilanteen muuttuminen keväällä 1944	122
	2. Vihollisen suurhyökkäys 9.6.1944 alkaen	125
VII	KANNAKSEN EVAKUOINTI KESÄLLÄ 1944	128
	1. Yleiskuva Kannaksen evakuoinnista	128
	2. Kannaksen evakuointi sotilashallintopiireittäin	130
	2.1. Uudenkirkon sotilashallintopiiri	130
	2.2. Valkjärven sotilashallintopiiri	132
	2.3. Käkisalmen ja Käkisalmen ympäristön sotilashallintopiirit	134
	2.4. Viipurin ympäristön sotilashallintopiiri	136
	2.5. Viipurin kaupungin evakuointi – Kannaksen evakuoinnin keskeiset tekijät korostetusti esillä	138
VIII	EVAKUOINNIN JÄLKEEN	144
	1. Kysymys evakuoinnin onnistumisesta	144
	2. Kannaksen siirtoväen sijoittuminen Kanta-Suomeen	146
	LUETTELO KARTOISTA JA TAULUKOISTA	150
	LÄHDELUETTELO	151

I Tehtävän määrittely ja lähteet

1. Mikä on Karjalan kannas

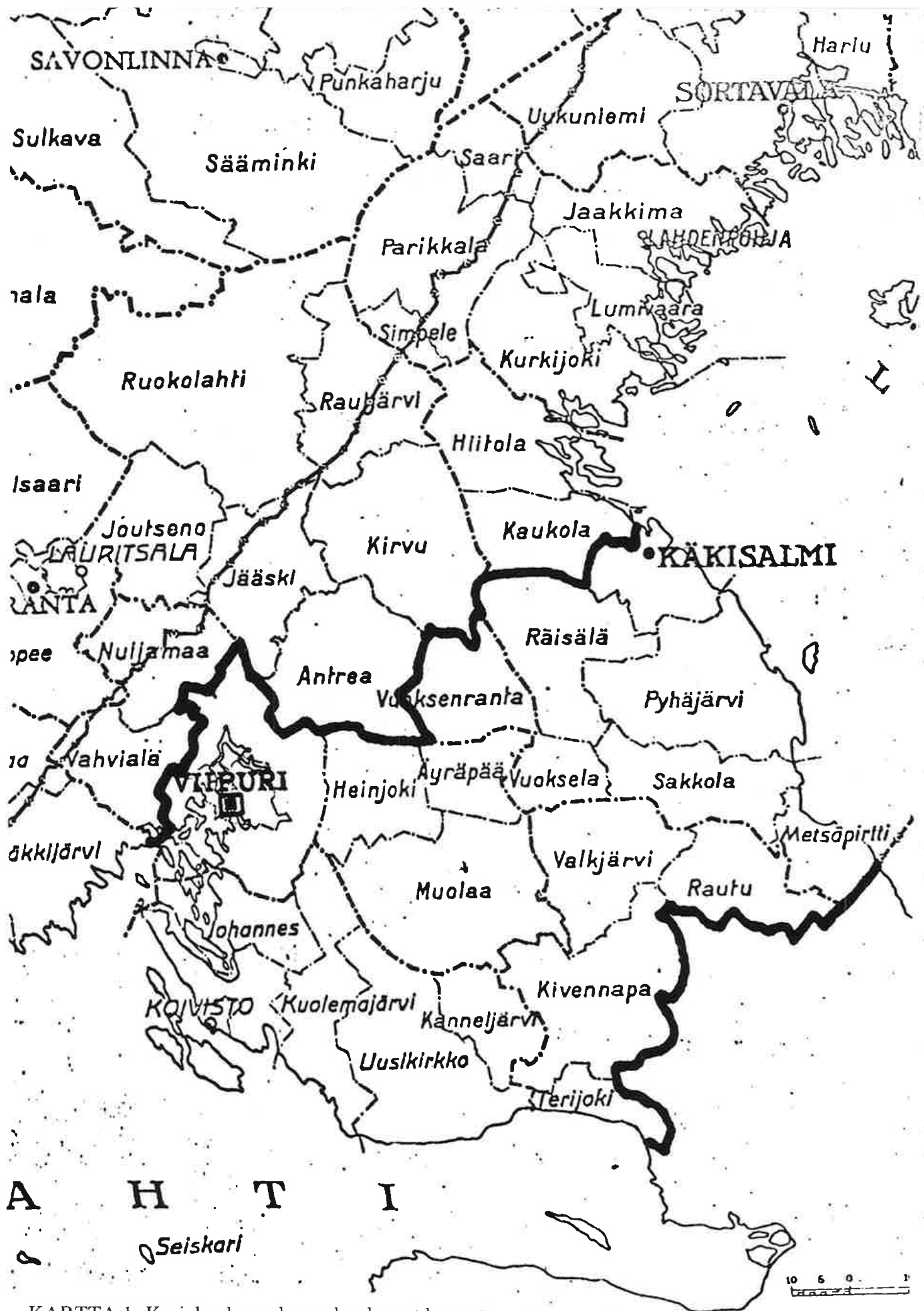
Karjalan kannas tai lyhyemmin Kannas on alue, joka ei ole koskaan muodostanut mitään varsinaista hallinnollista kokonaisuutta eikä muutoinkaan ole ollut täysin kiistattomasti määritelty. Vuonna 1928 ilmestyneessä kirjassa ”Päivän kysymyksiä 2” on kirjoitus, jonka nimenä on ”Karjalan kannas – Suomen lukko”. Kirjoituksessa sanotaan, että maantieteelliseksi Karjalan kannakseksi on kutsuttu suunnilleen sitä aluetta, joka jää Viipurin ja Käkisalmen kaupunkien väliin vedetyksi ajatellun viivan kaakkoispuolelle.¹ Vuonna 1932 ilmestynyt ”Karjalan kirja”:n 2. painos kertoo, että nimitys Karjalan kannas oli tuolloin vakiintumaton käsite. Kirjassa kerrotaan, että toiset tarkoittivat sillä Viipurista Pietariin kulkeneen radan varsia rajalle saakka. Kirjan mukaan toiset taas tarkoittivat sillä rajan lähimpiä pitäjiä Suomenlahdesta Laatokkaan.²

Uudemman määrittelyn Kannaksesta on antanut Irma Kastari 1965 ilmestyneessä kirjassaan. Kirjassa on jaoteltu luovutettu Karjala kolmeen osaan, jotka olivat Karjalan kannas, Keski-Karjala ja Raja-Karjala.³ Perusteluja tällaiseen jakoon ei Kastari ole antanut, mutta Kannaksen osalta jako noudattaa suurelta osin samaa periaatetta kuin esitettiin ”Päivän kysymyksiä” kirjasessa. Tässä työssä on käytetty Kastarin kirjan mukaista jaottelua Kannaksesta. Kannakseen kuuluneet kunnat ilmenevät kartasta 1.

1 Päivän kysymyksiä 2 1928, s. 3

2 Karjalan kirja 1932, s. 111

3 Kastari 1965, s. 3 ja ss. 302–304

KARTTA 1. Karjalan kannakseen kuuluneet kunnat.

2. Tutkimusongelmista ja lähteistä

Siirtoväkikysymys oli sotien aikana 1939–1944 ja niiden jälkeen keskeisiä sisäpoliittisia kysymyksiä Suomessa. Eräät nykyiset ”eturivin” poliitikot niittivät aikanaan mainetta siirtoväkikysymyksen parissa, esimerkiksi Urho Kekkonen, Johannes Virolainen ja Veikko Vennamo. Tunnepitoisena asiana se on säilynyt suosittuna aiheena niin kaunokirjallisuudessa kuin laulelmientekijöiden hengentuotteissa.

Useita tieteellisiä tutkimuksia on myös julkaistu kyseisestä aiheesta. On tutkittu siirtoväen sopeutumista Kanta-Suomeen ja sotasiirtolaisten laitoshuoltoa sekä siirtoväkikysymyksen aiheuttamaa julkista keskustelua Kanta-Suomessa. Kyseisissä tutkimuksissa on aihetta lähestytty lähinnä jonkin muun tieteenhaaran kuin historian kannalta. Historiallinen aspekti on toki myös näissä ollut mukana, joskin sivutuotteena. Historian metodein on tehty tutkimus talvisodan aikaisesta Karjalan evakuoinnista, mutta siirtoväen takaisinpaluu Karjalaan ja uusi evakuointi 1944 on ollut lähes tutkimaton aihe. Tämän tutkimuksen tarkoituksena onkin yleispiirteisesti selvittää Karjalan kannakselle jatkosodan aikana palanneen siirtoväen vaiheita entisellä kotiseudullaan aina vuoden 1944 sotatapahtumien aiheuttamien uusien väestönsiirtojen jälkeiseen aikaan. Tutkimuksessa pyritään selvittämään, kuinka suuri osa Kannakselta talvisodan yhteydessä evakuoidusta väestä palasi takaisin, millaiseksi jatkosodan aikana valtakunnan yhteyteen palautetun Kannaksen asutustilanne muodostui sekä miten oli valmistauduttu ja miten suoriuduttiin vuoden 1944 evakuoinneista Kannaksen eri kunnissa.

Tapahtumien taustaksi käsitellään lyhyesti talvisodan aikaista evakuointia sekä sitä, miten siihen oli varauduttu. Siirtoväen talvisodan jälkeistä kohtaloa hahmotellaan myös pintapuolisesti. Kysymys jatkosodan syttymisestä ja sotilaallisen tilanteen kehittyminen sodan aikana ovat kokonaisuuden kannalta olennaisia käsiteltäviä asioita.

Kannakselle palanneen siirtoväen elinolojen tarkastelu suoritetaan kunnittain keskittyen lähinnä väestön paluun määrään ja kunkin kunnan viljelytilanteeseen. Pyrkimyksenä on selvittää, mitkä seikat vaikuttivat kyseisiin suureisiin. Kannaksen suuri väestökeskus Viipuri erosi muista maaseutuvaltaisista Kannaksen kunnista siinä määrin, että sitä on tarkasteltava muita kuntia laajemmin.

Vuoden 1944 evakuointien kannalta on olennaista selvittää se, miten valmistauduttiin evakuointiin. Keskeistä on myös selvittää, missä määrin laadittuja suunnitelmia pystyttiin toteuttamaan ja mikä oli syynä, jos suunnitelmat eivät toteutuneet. Varsinaisen evakuoinnin suoritukseen kiinnitetään huomiota, erityisesti pyritään kartoittamaan mahdollisia alueellisia eroja

Kannaksen eri osien välillä sekä selvittämään, mistä mahdolliset erot johtuivat.

Loogisena päätöksenä tutkimukselle on hahmottaa siirtoväen sijoittuminen Kanta-Suomeen vertaillen sijoitussuunnitelmia ja tosiasiallista sijoittumista.

Keskeisin tutkimuksessa käytetty lähdeaineisto on Sota-arkistossa. Pääasiallisimman lähteistön muodostavat päämajan sotilashallinto-osaston arkisto, IV Armeijakunnan ilmasuojelutoimiston vuoden 1944 arkisto ja päämajan sekä Kannaksen paikallisten väestönsiirtotoimistojen arkistot. Lisäksi Sota-arkiston aineistosta tutkimuksessa on käytetty Kannaksella toimineitten sotilashallintopiirien toimintakertomuksia jatkosodan ajalta sekä erilaisia sotapäiväkirjoja. Edellisten ohella on käytetty eräitä yksittäisiä asiakirjoja, jotka ovat syntyneet sotilasinstituutioiden toiminnan tuloksina, kuten erilaiset tarkastuskertomukset.

Sota-arkiston aineistoa voidaan pitää kokonaisuutena suhteellisen luotettavana. Suurin osa asiakirjoista on syntynyt suoritettaessa annettua käskyä, toiminnan ja sen kirjaamisen väliä ei normaalisti ollut pitkää aikaa. Sotilasvirkatietä noudatettaessa merkinnät samasta tapahtumasta on löydetty useammasta eri paikasta, joten tietyn asian tarkistaminen tässä suhteessa ei tuota hankaluuksia. Eri asia sitten on se, missä määrin kirjoitettu toiminta tai tapahtuma on vastannut todellisuutta. Asiallinen virkateksti ja sodan aikaiset turvallisuusmääräykset ovat saattaneet hävittää tai jättää kertomatta osan informaatiosta. Tutkijan työtä auttavana tekijänä onkin ollut sotilashenkilöiden asiapapereihin merkitsemät usein kärkevän sävyiset reu-nahuomautukset.

Yleistoteamus arkistoaineistosta on, että väestön takaisinpaluusta Kannakselle on säilynyt melko täydellisiä lähdesarjoja. Asemasodan vuosina oli aikaa tehdä muistiinpanoja, armeijan byrokratia toimi ”normaalisti”. Mutta vuoden 1944 evakuoitien aikana vallinnut kiire ja epävarma tilanne, etenkin Kannaksella, aiheuttivat sen, että kaikkia täytettäväksi määrättyjä kaavakkeita ja asiakirjoja ei ehditty, pystytty tai haluttu täyttää. Huomattava on, että varsin yleistä tuntuu olleen laatia evakuointia koskeneet asiakirjat suurelta osin vasta evakuoinnin jälkeen. Oman puutteensa lähdeaineistoon aiheuttaa se, että eräs ennakolta tärkeimmistä arkistokokonaisuuksista puuttuu. Kyseessä on Viipurin suojeluskuntapiirin arkisto. Tietävästi arkisto evakuoitiin Viipurin evakuoinnin yhteydessä, mutta arkiston myöhempi kohtalo on ainakin tämän tutkimuksen tekijälle tuntematon.

Lähinnä Viipuria koskevaa aineistoa sisältyy ns. Torkkelin Säätiön kyselyn yhteydessä syntyneeseen materiaaliin. Torkkelin Säätiö on entisen Viipurin kaupungin hoitokunnan tilalle perustettu yhteisö. Kyselyssä, joka suoritettiin vuosina 1974–1975, pyydettiin entisiltä viipurilaisilta kirjallisia

vastauksia kysymyksiin, kuten henkilön tehtävä Viipurissa keväällä 1944, henkilökohtaiset muistikuvat evakuoinnin päiviltä, jne. Kyselyn tarkoituksena oli selvittää ”Viipurin viimeisiä päiviä” ennen kaupungin menetystä. Eräät henkilöt ovat vastanneet esitettyihin kysymyksiin välittömästi sodan jälkeen tekemiensä muistiinpanojen perusteella, toiset ovat pinnistäneet muistiaan yli 30 vuoden taakse. On selvää, että kyselyn tuloksia on tarkasteltava kriittisesti. Luonnollista on, että muistista ovat saattaneet kadota ikäviltä tuntuneet mielikuvat, varsinkin jos oma toiminta kyseisinä jännityksen aikoina on saanut osakseen arvoistelua. Sekundäärisenä lähdeaineiksenä kyselyn tulokset puolustavat kuitenkin hyvin paikkaansa lähteistön joukossa. Tuloksia on pyritty täydentämään haastatteleamalla eräitä jatkosodan aikana Viipurissa toimineita henkilöitä.

Tieteellisiä teoksia, jotka käsittelevät tutkittavaa aihetta, ei ole ilmestynyt, lukuunottamatta joitain esityksiä, jotka pintapuolisesti sivuavat kyseistä teemaa. Viime sodista kertovia kirjoja on runsaasti, mutta niiden antama informaatio juuri Kannaksen siirtoväkikysymyksestä on suhteellisen niukkaa. Antoisimmiksi kirjallisuustuotteiksi tämän tutkimuksen kannalta ovat osoittautuneet Kannaksen kuntien paikallishistoriat, joita on kirjoitettu lähes kaikista tutkimuksen kohteena olevista kunnista. Nootituksen kannalta paikallishistoriat ovat hankalia siinä mielessä, ettei niitä useinkaan ole kirjoittanut yksi tai useampikaan selvästi eritelty kirjoittaja, vaan teoksen laatimiseen on osallistunut enemmän tai vähemmän heterogeeninen joukko entisiä pitäjäläisiä. Usein kirjojen toimistuskuntakin on kymmenmiehinen. Yhdenmukaisuuden vuoksi ovat paikallishistoriat nootitetut mainitsemalla kyseisen kunnan nimi ja sen perässä historian julkaisuvuosi, esimerkiksi Johannes 1959.

II Talvisodan evakuointi ja Kannaksen siirtoväki

1. Evakuointisuunnitelmat ennen talvisotaa

Talvisodan yhteydessä suoritettavat evakuoinnit olivat ensimmäiset laatuaan Suomen oloissa. Ennen talvisotaa oli kylläkin laadittu suunnitelmia evakuoinnin varalle. Ensimmäinen varsinainen evakuointisuunnitelma Suomessa laadittiin vuonna 1923.¹ Evakuointi ja alueiden tyhjentäminen oli suunniteltu tapahtuvaksi marssimalla moottoriajoneuvojen oletetun vähälukuisuuden vuoksi. Yleisesti ottaen suunnitelmaa on jälkeenpäin pidetty

ylimalkaisena, siinä ei esimerkiksi ollut tietoja minne ja kuinka paljon väestöä ja omaisuutta voitiin sijoittaa.²

Vuonna 1930 Viipurin lääninhallituksessa katsottiin tarpeelliseksi uuden evakuointisuunnitelman laatiminen. Suunnitelma tuli koskemaan vain Kannasta. Kannaksen itäpuolisten osien nimismiesten johdolla tehtiin valmistelutyötä ja näiden ehdotusten pohjalta lääninhallitus laati vuonna 1931 ”Kannaksen pakkotyhjennyssuunnitelman”. (Sana evakuointi tuli käyttöön vasta talvisodan kynnyksellä.) Suunnitelma koski Terijoen, Kivennavan, Raudun, Metsäpirtin, Uudenkirkon, Muolaan, Valkjärven, Sakkolan, Koiviston ja Johanneksen kuntia. Suunnitelman mukaan sodanuhan aikana oli vapaaehtoisuuden pohjalta saatava tyhjennetyksi riittävän leveä vyöhyke rajalta. Sananmukaisesti vapaaehtoisesta evakuoinnista ei kuitenkaan ollut kyse, sillä sairaat, alle 16-vuotiaat lapset hoitajineen ja yli 52-vuotiaat olisi tällöin saatettu turvaan. Varsinainen pakollinen evakuointi oli suunnitelman mukaan aloitettava sodan puhjettua.¹

1930-luvun loppupuolella osoittautui viimeksikin tehty suunnitelma vanhentuneeksi ja epätäydelliseksi. Suunnitelmassa ei ollut otettu huomioon, että sota oli totaalista, koko kansaa koskevaa. Enää ei ajateltu väestön jäävän vihollisen haltuun mahdollisesti joutuvalle alueelle, kuten aiemmin oli ollut tapana. Jos aiemmin oli suoritettu väestön evakuointeja, oli ne tehty lähinnä omien sotilaallisten toimenpiteiden helpottamiseksi. 1930-luvun loppupuolella voitti alaa näkemys, että kun kerran taisteltiin rintamantakaisen väestön turvallisuudesta, oli myös maan rajaseudun asukkaat saatettava turvaan.²

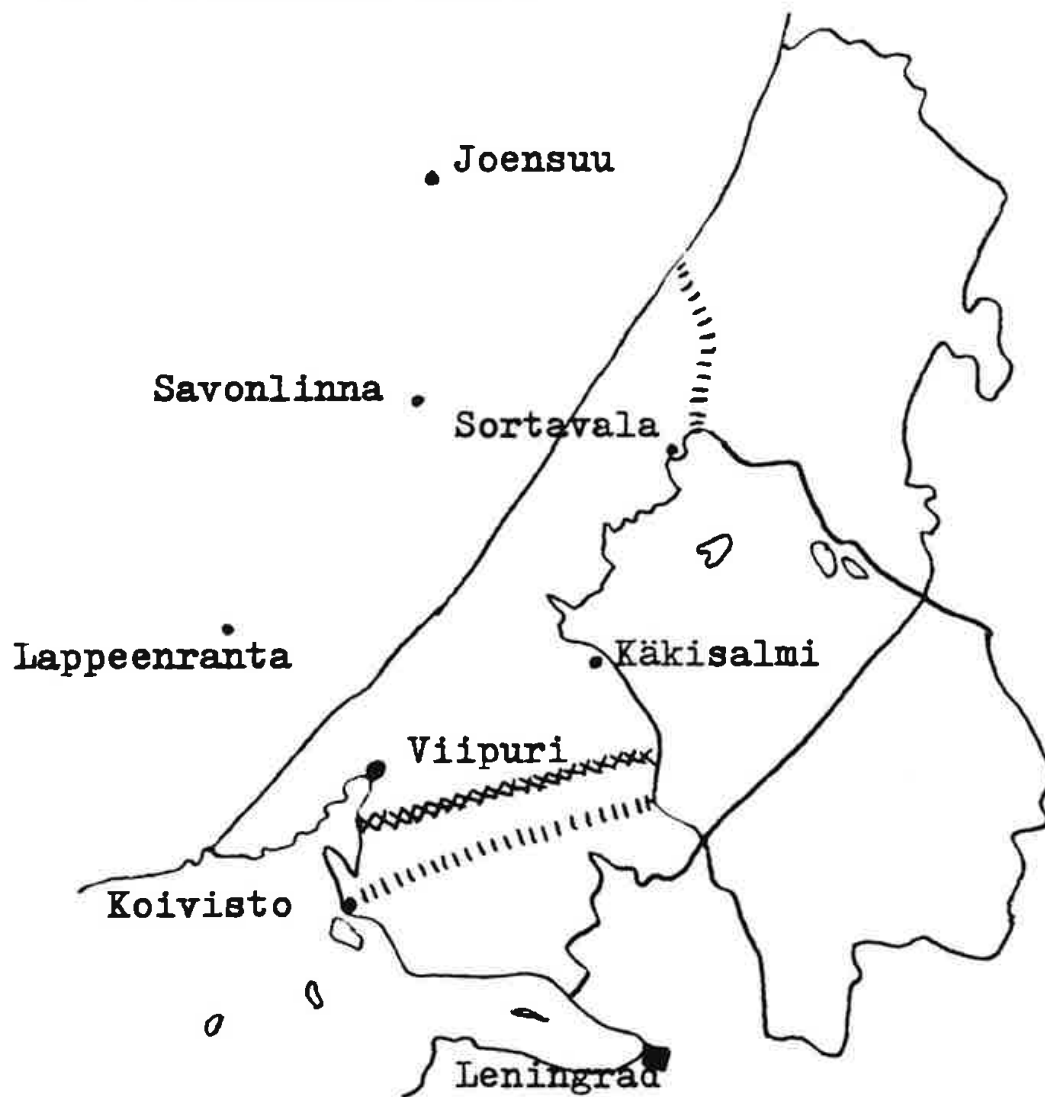
1 Taustaksi on muistettava nuoren itsenäisen Suomen oman puolustuspolitiikan etsintä. Konkreettiset esitykset reunavaltiopolitiikasta oli tyrmätty eduskunnassa, Kansainliiton sotilaalliseen voimaan ei uskottu. Suomessa tajuttiin, että riittävä omakohtainen puolustautuminen jäi Suomen itsenäisyyden lopulliseksi ja ainoaksi, ainakin tuolloin, takeeksi. Evakuointisuunnitelman laadinta liittyi niihin toimiin, joilla pyrittiin järjestämään puolustuslaitosta (Terä-Tervasmäki 1973, s. 80) (ed. s.)

2 Sinkko 1963, s. 3, Paavolainen 1958, s. 131 ja Waris, ym. 1952, s. 45

1 Sinkko 1963, ss. 3–4

2 Sinkko 1963, s. 5 ja Waris, ym. 1952, s. 45

KARTTA 2. Ensimmäisten evakuointisuunnitelmien käsittämät alueet.

----- 1923

..... 1931

100 km

Yleinen sodanuhka syyskuussa 1939 kiirehti Viipurin lääninhallitusta täydentämään vuoden 1931 suunnitelmaa. Ajankohtaisena oli kysymys vapaaehtoisen evakuoinnin organisoinnista. Tämän johdosta lääninhallitus tiedusteli 1.9.1939 sisäasiainministeriöltä, minne ja miten vapaaehtoisesti siirrettävä väestö oli kuljetettava. Yleiset ohjeet tulivat 23.9.1939 sisäasiainministeriöstä, mutta lääninhallitus oli jo ryhtynyt laatimaan mallisuunnitelmaa väestönsiirron ensi vaiheitten varalle. Kussakin Kannaksen ja Raja-Karjalankin nimismiespiirissä laadittiin tarkemmat suunnitelmat, jotka lääninhallitus hyväksyi lokakuun alussa.¹

Voidaan sanoa, että kaivattiin yhtenäistä koko maata koskevaa evakuointisuunnitelmaa. Tällaisen laatimiseen ryhdyttiin ainakin talvisotaa ajatellen liian myöhään, vasta lokakuussa 1939. Tuloksena oli, että ei ehditty saada tarkkoja pitäjäkohtaisia tietoja eri pitäjien kyvystä sijoittaa siirtoväkeä. Muutenkin joudutaan toteamaan, että ennen talvisotaa katsottiin siviiliväestön evakuoinnin kuuluvan siviiliviranomaisille, lähinnä poliisin tehtäviin. Vuonna 1939 voimassa olleitten säännösten mukaan evakuointi oli sisäasiainministeriön johdolla toimineitten lääninhallitusten ja niitten alaisien poliisiviranomaisten tehtävä.² Tämän johdosta yhteistyön syntyminen armeijan kanssa oli aluksi vaikeata.

2. Kannaksen evakuointi talvisodan aikana

Jo ennen sodan syttymistä suoritettiin Kannaksella evakuointeja. Ylimääräisten kertausharjoitusten alettua 7.10.1939 lisääntyi rajaseudun väestön levottomuus. Sisäasiainministeriö antoi 10.10.1939 tiedotuksen, jossa sanottiin, että ne halukkaat, joilla oli tiedossa asuinpaikka Kanta-Suomessa, saivat poistua valtion kustannuksella mainituilta alueilta. Kannaksella alueet olivat Viipuri, Terijoki, Kivennapa, Rautu ja Metsäpirtti. (KARTTA 3) Vapaaehtoinen siirtyminen sai suhteellisen laajat mittasuhteet, sillä esimerkiksi Viipurista siirtyi n. 25.000 henkeä ja muista Kannaksen kunnista yhteensä n. 15.000.³ Siirtoväen huolto väliaikaisilla sijoituspaikoilla tuotti vaikeuksia, kunkin oli tultava toimeen omin varoin.

Varsinaiset pakkoevakuoinnit aloitettiin 17.10.1939 puolustusministeriön esityksestä annetulla määräyksellä tyhjentää Kannaksen rajan pinnasta 4–10 km leveä vyöhyke. Muita pakollisia evakuointeja ei Kannaksella so-

¹ Sinkko 1963, ss. 6–7

² Waris, ym. 1952, s. 46

³ Sinkko 1963, s. 8

danuhan aikana suoritettu, koska edellä mainittu alue oli tyhjennetty 7.11.1939 mennessä.¹

Talvisota alkoi 30.11.1939 kello 6.50. Tällöin Viipurin lääninhallitus antoi käskyn tyhjentää rajaseudun Kannaksella. Alue ulottui rajan pinnasta Käkisalmen, Räisälän, Vuoksenrannan, Antrean ja Viipurin maalaiskunnan pohjois- ja luoteisrajoihin. Vyöhyke näkyy kartasta 3. Evakuointia määrättiin suorittamaan Viipurin suojeluskuntapiiri (skp) ja kansanhuoltopiiri yhdessä sotapoliiseiksi järjestettyjen paikallisten poliisiviranomaisten kanssa. Yhteistyö sodan ensi päivinä oli heikkoa, koska mukana oli näinkin monta toimijaa. Tilanne parani vasta 4.12.1939, jolloin evakuoinnin johto keskitettiin skp:n yhteyteen perustetulle evakuointiesikunnalle.

Vaikein evakuointitilanne muodostui luonnollisesti lähinnä rajaa olleisiin pitäjiin. Kiireisimmin joutuivat lähtemään kivennapalaiset. Aasukkaat saatiin kunnasta 1.12. mennessä turvaan, mutta väestön omaisuus jäi lähes kokonaan evakuoimatta. Kauempana rintamalinjasta sijainneitten kuntien tyhjennys tapahtui järjestelmällisemmin ja tehokkaammin. Kannaksen asemasotavaiheen aikana evakuointi oli vähäistä. Sotatoimialueelta evakuoidut yritettiin kuljettaa tietyille heille varatuille yhtenäisille sijoitusalueille. Kaikki eivät kuitenkaan päätyneet omaan sijoituskuntaansa, osa meni sukulaistensa luokse tai tuttaviin, omin varoin toimeentulleet menivät sinne, minne mielivät.

Jälkeenpäin on keskusteltu siitä, miksi evakuointitoiminta oli vähäistä asemasotavaiheen aikana talvella 1940. Evakuointeja suoritettiin periaatteessa vain niin laajalta alueelta kuin sotatilanteen kehittymisen takia oli välttämätöntä. Talvisodan aikaisen puolustusministeri Juho Niukkanen mukaan evakuointeja ei jatkettu siksi, että joidenkin hallituksen ministereiden keskuudessa esiintyi mielipide, että olisi ollut parempi, jos karjalaiset olisivat jääneet luovutetulle alueelle.¹ Niukkanen tarkoitti ilmeisesti pääministeri Rytä ja ulkoministeri Tanneria, jotka olivat vielä 3.3.1940 keskustelleet epävirallisesti evakuoinnin jatkamisesta ja esittäneet edellisen kaltaisen mielipiteen. Niukkanen pyysi nimenomaan tästä syystä eroa hallituksesta ja sai sen 27.3.1940. Sittemmin Tanner tarkisti näkemystään väestönsiirrosta ja sanoi 1942 Messuhallissa ”Onneksi karjalainen väestö oli siirtynyt vapaaehtoisesti pois entisiltä asuinsijoiltaan, muuten sen myöhempi kohtalo olisi ollut kauhea”.² Rytin ja Tannerin vuonna 1940 esittämän mielipiteen puolesta puhuivat taloudelliset tekijät. Arveltiin, että jättämällä karjalaiset uuden rajalinjan taakse olisi välttytty maksamasta heille korvauksia. Sinkko esittää, että suurin syy kuitenkin siihen, ettei evakuointeja laajennettu, johtui optimistisesta asenteesta. Evakuointiviranomaiset ja evakuoidut eivät uskoneet, että uusi raja tulisi kulkemaan niin lännessä kuin se tuli kulkemaan.³

¹ Sinkko 1963, ss. 9–10

¹ Niukkanen 1951, ss. 205–206

² Kulha 1969, ss. 66–67

³ Sinkko 1963, ss. 37–38

KARTTA 3. Ensimmäisen evakuointikäskyn vaikutusalue talvisodan aikana ja rintamalinjan vakiintuminen joulukuun puolivälissä 1939.

- xxxxxxxx Rintamalinja
- Evakuointi-
käsky
- ||||| Ennen sotaa
evakuoitu alue

Kun rauhansopimus allekirjoitettiin 12.3.1940, saatiin evakuointia jatkaa vielä allekirjoittamisen jälkeen. Takarajana oli 26.3.1940 kello 20.00. Evakuoinnissa sallittiin yksityisten ihmisten irtaimen omaisuuden siirto alueelta pois, mutta suurempia omaisuuksia, kuten tehdaskoneistoja, ei saanut evakuoida enää.¹

Talvisodan aikaista evakuointia on arvosteltu siitä, että sekä sotilas- että siviiliviranomaiset käsittivät tehtäväkseen vain väestön turvaansaattamisen, Suomen valtakunnan alueen mahdollista luovuttamista ei ollut otettu suunnitelmissa huomioon. Tässä tulee ilmi suunnitelmien ja käytännön tilanteen suhde. Alueluovutuksen mahdollisuutta ei huomioitu suunnitelmissa, vaikka Suomen ja Neuvostoliiton välillä oli käyty syksyllä 1939 neuvotteluja nimenomaan aluejärjestelyistä. Evakuoinnin määräävinä tekijöinä olivat ensisijaisesti sotilaalliset, eivät poliittiset tai kansantaloudelliset näkökohdat. Toisaalta on muistettava, että talvisodan evakuoinnit olivat ensimmäiset laatuaan Suomessa. Vaikka suunnitelmia yritettiin laatia muualta saatujen kokemusten avulla, eivät ne olleet suoraan sovellettavissa maahan kuin maahan. Vasta käytäntö opetti ottamaan huomioon oman maan erityispiirteet ja olot.

3. Kannaksen siirtoväki Moskovan rauhan jälkeen

Talvisodan evakuointien yhteydessä syntynyttä n. 400.000:n hengen siirtoväkeä varten oli luotava yhteiskunnallinen huolto-organisaatio. Sodan vielä riehussa perustettiin 17.1.1940 sisäasiainministeriön alainen Siirtoväen Huollon Keskus. Keskuksen tarkoituksena oli ohjata ja valvoa sodasta aiheutunutta väestön ja omaisuuden siirtoa, sijoitusta ja huoltoa sekä järjestää ja valvoa evakuoitujen kuntien hallintoa. Siirtoväen Huollon Keskuksen alaisina toimivat lääninhallitukset, paikallisina toimihenkilöinä olivat kuntiin asetetut siirtoväen huoltojohtajat. Näiden tehtävänä oli ennen muuta ratkaista, keillä siirtoväkeen kuuluvilla oli varoja ja tuloja, niin että valtion apu ei ollut tarpeen. Huoltojohtajan tuli myös järjestää sairaanhoito varattomille sekä jakaa ulkomailta tulleet lahjatavarat.¹

Jo ennen laajempia siirtoväkeen kohdistuneita huoltotoimia ryhtyi valtiovalta luomaan siirtoväelle myönteistä ilmapiiriä. Joulukuussa 1939 Valtioneuvoston Tiedotuskeskus julkaisi artikkelin, jossa kehoitettiin jokaista yksilöä huolehtimaan siitä, ettei siirtoväen osa käy liian raskaaksi. Presidentti Kallion mukaan kansan suuri pysyvä velvollisuus oli auttaa siirtoväkeä.²

Talvisodan jälkeen pyrittiin karjalainen siirtoväki sijoittamaan suomalaisen yhteiskuntaan ja samalla korvaamaan siirtoväelle heidän aineelliset

¹ Waris, ym. 1952, ss. 49–50

¹ Simonen 1965, ss. 18–20

² Kulha 1969, ss. 68–69

menetyksensä mahdollisuuksien mukaan. Ensimmäisenä konkreettisena toimenpiteenä oli pika-asutuslain säätäminen. Laki annettiin 28.6.1940. Lain tarkoituksena oli tarjota karjalaiselle siirtoväelle viljelys-, sekamuo- tois-, asunto- tai kalastustila-alueita, jotka luonnonsuhteiden ja taloudellisten edellytysten puolesta suurin piirtein vastasivat entisiä. Alueita ei annettu Ahvenanmaalta eikä Lapista.

Pika-asutuslain toimeenpanoa johti maatalousministeriön asutusasiain- osasto. Sen alaisina toimivat kenttäorganisaation muodostaneet pika-asu- tustoimikunnat, asukkaanottomoimikunnat sekä Maatalousseurojen Kes- kusliiton asutusvaliokunta ja sen alaiset maanviljelys- ja talousseurojen asutustoimikunnat. Paikallisten pika-asutustoimikuntien, joita oli kaikkii- aan 153 kappaletta, tehtävänä oli muodostaa pika-asutustiloja joko vapaa- ehtoisin kaupoin tai pakkolunastusteitse. Kunnittain toimineitten asuk- kaanottomoimikuntien tehtävänä oli valita muodostetuille tiloille asukkaat. Käytännössä pika-asutustilan asukkaaksi pyrkineen oli ensin tehtävä viiden vuoden viljelysopimus, jonka jälkeen seurasi tilan raivaamis- ja rakentamis- vaihe, jonka johto kuului Maatalousseurojen Keskusliitolle. Tämän jälkeen tilan alue lohkottiin, ja vasta kun tila oli tullut merkityksi maarekisteriin tai kun asukas oli maksanut tilan luovutushinnan tai viimeistään kun viisi vuot- ta oli kulunut siitä, kun asukas oli tehnyt viljelysopimuksen, antoi sisäasiain- ministeriön asutusasiainosasto viljelijälle tilan luovutuskirjan. Siirtoväen mahdollisuuksia lunastaa pika-asutustiloja helpotettiin myöntämällä heille maanostolainoja tilan hankkimista varten sekä lisäksi myönnettiin raken- nuslainoja tilan rakennuksia varten. Lainan takaisinmaksuajaksi määrättiin 47 vuotta 4 prosentin vuotuismaksuin. Lainoja myönnettiin yhteensä 85.105.279 markkaa, josta 36.571.279 markkaa maanostolainoja ja loput rakennuslainoja.¹

Lain toimeenpano ei sujunut kitkoitta. Maataloustuottajain Keskusjär- jestö (MTK) esitti, että pika-asutustilat olisi pitänyt perustaa pääasiassa vil- jelyskelpoisille alueille eikä valmiille peltomaille. Kiistaa aiheutti se, että raivattavaksi kelpaavaa maata oli pääasiassa maamme pohjoisosissa, ja kar- jalaiset puolestaan arvostelivat MTK:ä siitä, että se tahtoi ajaa karjalaiset Pohjois-Suomeen. Marraskuussa 1940 kansanedustaja Juhani Leppälä ja joukko muita karjalaisia kansanedustajia valitti eduskunnassa, että lain toi- meenpano eteni hitaasti. Seurauksena oli, että suoritettiin tiedustelu maan-

¹ Asutushallinto 1957, s. 20, Oiva Saarisen kirjoitus ”Asutustoiminnan käytännöllisestä toimeen- panosta ja sen organisaatiosta” ja s. 87, Martti Kontron kirjoitus ”Asutustilojen luovuttamisesta asuk- kaille” sekä s. 28 Reino Jäntin kirjoitus ”Asutustoimintaan liittyvästä valtion varoin tapahtuneesta lainoitustoiminnasta”

tarpeesta siirtoväen asuttamiseksi. Tiedustelun tulosten mukaan tarve oli n. 39.000 erilaista tilaa. Tätä varten olisi ollut saatava peltoa ja viljelyskelpoista maata yhteensä n. 331.000 hehtaaria.¹

Käytännössä pika-asutuslain soveltaminen jäi varsin lyhytaikaiseksi, sillä jatkosodan puhkeaminen kesäkuussa 1941 katkaisi asutustoiminnan. Siihen mennessä oli ehditty hankkia neljännes tarvittavasta maasta ja n. 13.000 tilaa oli ehtinyt ainakin paalutusvaiheeseen.²

Toinen keskeinen laki siirtoväen olojen järjestämiseksi oli ns. korvauslaki. Kiistaa aiheutti se, missä laajuudessa ja millä tavoin karjalaisille oli korvattava heidän menettämänsä omaisuus. Yleisesti tunnustettiin, että korvauskysymys ei ollut juridinen, vaan moraalinen kysymys. Siirtoväellä ei periaatteessa ollut juridista oikeutta hakea korvausta valtiolta menetyksistään. Onkin huomattava, että Suomi oli ainoa maa Euroopassa, jossa siirtoväelle on säädetty oikeus saada korvausta siten, että laki myöntää siirtoväen aineelliset menetykset yksityistaloudellisten korvausvaatimusten aiheeksi.¹ Korvauslaki säädettiin 9.8.1940. Sen mukaan karjalaisille maksettiin korkeintaan 320.000 markkaan nousevasta omaisuudesta täysi korvaus. Tätä suurempi omaisuus piti korvata alenevan asteikon mukaan, vuosien 1934–1938 keskimääristä hintatasoa seuraten. Kullekin karjalaiselle piti maksaa korkeintaan 10.000 markkaa rahana, loppuosa valtion obligaatioina. Valtion piti osallistua suoraan maksuihin 3.000.000.000 markalla, loput oli määrä koota omaisuudenluovutusverolla.²

Karjalaiset eivät olleet korvauslakiin tyytyväisiä, korvausmääriä pidettiin riittämättöminä, jopa mataluudellaan loukkaavina. Eduskuntakäsittelyssä laki sai muodon, jonka mukaan pienempien ja keskisuurten omaisuuksien kohdalla menetykset korvattaisiin kokonaan tai huomattavalta osaltaan. Alkukesällä 1941 ei ollut maksettu vielä ainoatakaan lopullista korvausta. Eräänlaisia pika-avustuksia valtiokonttori oli oikeutettu myöntämään, lain 25.4.1941 ja eri asetusten nojalla, jos ennakkokorvaus käytettiin kiinteistön ostoon, työvälineiden hankintaan tai muuhun vastaavaan. Rinnan valtiollisen siirtoväen huolto-organisaation kanssa kehittyi siirtoväen omassa keskuudessa vaikuttavia yhteenliittymiä. Lailla 16.3.1940 piti jokaisessa karjalaisessa kunnassa olla kunnallisvaltuuston ja kunnallislautakuntien tilalla suppea hoitokunta, jolle uskottiin kuntaa koskeva päätös- ja toimeenpanovalta. Siirtoväen omaksi taistelujärjestöksi syntyi Karjalan Liitto 20.4.1940.³

¹ Simonen 1965, ss. 20–23

² Kulha 1969, s. 72

¹ Kulha 1969, s. 71

² Simonen 1965, s. 23

³ Simonen 1965, ss. 24–26

Kuten edellisestä käy ilmi, ei pika-asutuslaki eikä myöskään menetetyn omaisuuden korvausasia ollut toteutunut laajassa mitassa kesän 1941 alkaessa. Tässä vaiheessa ei voitane puhua, että siirtoväki olisi ollut tyytyväinen vallinneeseen tilanteeseen. Karjalaiset tunsivat olonsa irrallisiksi. Tätä taustaa vasten ei ole ihme, että he halusivat laajassa mitassa lähteä takaisin Karjalaan, kun siihen avautui mahdollisuus jatkosodan hyökkäysvaiheen aikana. Toinen kysymys on se, missä määrin valtiollinen johto tahallisesti antoi ajan kulua ja odotti uuden hyökkäyksen mahdollisesti aiheuttamaa tilanteen muutosta. On myös muistettava, että runsaan 400.000 ihmisen sijoittamisesta hetkessä muun kansan joukkoon ei ollut Suomen oloissa aikaisempaa kokemusta. Toimenpiteistä tehdyt valitukset myös osaltaan hidastivat menettelyä valitusten vaeltaessa valtion byrokraattisen koneiston sokkeiloissa.

III Takaisinpaluu Kannakselle tulee mahdolliseksi

1. Jatkosodan syttyminen ja muuttunut tilanne

Moskovan rauhansopimus ei muuttanut Suomen ja Neuvostoliiton välisiä epäluuloisia suhteita. Suomella oli vaikeuksia rauhansopimuksen toteuttamisessa. Tunnettuja olivat hankaluudet, jotka aiheutuivat jo evakuoitujen kaluston palauttamisesta luovutetulle alueelle, koska Neuvostoliitto katsoi erilaisen irtaimen omaisuuden, joka oli kuulunut laitosten ja tehtaiden kalustoon, kuuluvan sellaisiin tavaroihin, jotka oli luovutettava. Paasikiven raportit Moskovasta, joissa ilmoitettiin Neuvostoliiton viilentyneestä suhtautumisesta Suomeen ja lähettilästä tulleet tiedot siitä, että Suomi olisi Baltian jälkeen seuraavana vuorossa joutua Neuvostoliiton laajenemispoliitiikan kohteeksi¹, aiheuttivat sen, että Suomessa jouduttiin olemaan jatkuvassa hälytystilassa nimellisestä rauhantilasta huolimatta. Suomi koki Neu-

¹ Neuvostoliitto oli solminut syksyllä 1939 avunantosopimuksen Eestin kanssa 10 vuodeksi sekä saanut Eestiltä alueluovutuksia ja laivastotukikohdan. Väitettyään Eestin harjoittaneen Neuvostoliiton vastaista politiikkaa Neuvostoliitto miehitti maan kesäkuussa 1940. Kommunistinen puolue hyväksyttiin ainoaksi lailliseksi puolueeksi ja heinäkuussa 1940 Eestin uusi eduskunta julisti Eestin liittyneeksi Neuvostoliittoon. Periaatteessa samanlaista kaavaa noudattelivat Latvian ja Liettuan tapahtumat syksystä 1939 kesään 1940.

vostoliiton olemassaolonsa uhkana ja silloisessa tilanteessa Suomi haki kiihkeästi ulkopuolista tukea, koska pelkäsi joutuvansa hyökkäyksen kohteeksi ja koska erityisesti Lapissa ja Ahvenanmaalla oli sotilaallinen tyhjiö Suomen armeijan henkilöstön ja kaluston riittämättömyyden vuoksi.

Kesällä 1940 Suomella oli ulkopoliittisia vaihtoehtoja teoriassa kolme, mutta käytännössä kaksi. Vaihtoehdot olivat Neuvostoliitto, Saksa ja Ruotsi. Neuvostoliittoa pelättiin edellä luetelluista syistä, eikä tätä vaihtoehtoa voitane pitää silloisissa oloissa todellisena. Saksan tuesta ei noihin aikoihin ollut täyttä varmuutta, pelättiin Saksan vastaisuudessakin esiintyvän yhtä viileän puolueettomasti kuin se oli talvisodan aikana esiintynyt Suomea kohtaan. Lähentyminen Ruotsiin tuntui sympaattisimmalta vaihtoehdolta, vaikkakin se oli sotilaallisesti heikoin vaihtoehto. Syksyllä 1940 Suomen ja Ruotsin kesken käytiinkin neuvotteluja läheisestä yhteistyöstä, kaavailtiin pa eräässä vaiheessa valtioiden kesken personaaliunionia. Alkupalvesta 1941 maiden välinen lähentymishanke lopullisesti kariutui siihen, että Saksassa suhtautui ajatukseen kielteisesti, sekä siksi, että Ruotsin hallitus ryhtyi karsastamaan Suomen ja Saksan selvemmin näkyvää lähentymistä. Tämän jälkeen Suomen ainoaksi vaihtoehdoksi jäi Saksa.

Käännöksen Suomen ja Saksan suhteissa tapahtui näkyvästi elokuussa 1940. Tällöin saksalaiset neuvottelivat joukkojensa läpikulkuoikeudesta Suomen kautta Norjaan, vastapalvelukseksi Saksa toimitti Suomelle materiaaliapua. Jokipii on osoittanut, että Suomen johtomiehet varsin aktiivisesti pyrkivät jo loppukesästä 1940 herättämään Saksan kiinnostusta Suomea kohtaan. Hänen mukaansa Suomessa koettiin tuolloin oltavan niin suuressa hädässä, että puolueettomuudenkin kustannuksella oli saatava apua sieltä, mistä sen saanti vain suinkin oli mahdollista.¹ Tässä kiihkeän avunetsinnän vaiheessa ei Suomessa vielä tiedetty Saksan konkreettisista suunnitelmista Neuvostoliiton suhteen. Vuoden vaihteen tienoilla 1940–1941 Suomeen saatiin epävirallisia arveluja Saksan aikeista ja lopullisesti Saksan suunnitelmat paljastuivat Suomelle toukokuussa 1941. Tuloksena oli, että Suomen ylin sodan johto hyväksyi ajatuksen liittyä mukaan hyökkäykseen itään Saksan kanssasotijana.²

¹ Katso HAik. 1/1977 s. 3–17 ja 2/1977 ss. 77–95

² Tarkemmin Suomen välirauhanajan ulkopoliitikasta katso HAik. 3/1975 ss. 219–238, HAik. 2/1976 ss. 135–149 sekä HAik. 1/1977 ss. 3–17 ja HAik. 2/1977 ss. 77–95

10.6.1941 Suomessa suoritettiin liikekannallepanon ensimmäinen vaihe. 18.6.1941 suoritettiin täydellinen liikekannallepano. Jo 15.6. oli kenraali Siilasvuon Pohjois-Suomen armeijakunta alistettu saksalaisille pohjois-norjalaisille joukoille, rajana oli linja Oulu – Oulujoki. Saksalaiset aloittivat hyökkäyksen Neuvostoliittoon 22.6.1941. Neuvostoliittolaiset helpottivat Suomen ratkaisun toimeenpanemista pommittamalla Suomea 25.6.1941. Suomi aloitti oman hyökkäyksensä 10.7.1941. Jatkosodan syttyessä suomalaiset luottivat Saksan sotilaalliseen voimaan, uskottiin Saksan selviävän Neuvostoliitosta suhteellisen nopeasti. Suomessa ajateltiin, että olisi edullista mennä mukaan puolustussotaa käyden ja näin saavuttaa takaisin talvisodan menetykset, kenties samalla hankkien hieman ylimääräistä korvausta.

Vaikka jatkosota alkoikin puolustuksellisesti Suomen osalta, niin varsin pian siirryttiin hyökkäysvoittoiseen taktiikkaan, tarkoituksena oli vallata Moskovan rauhassa menetetty Karjalan osa, jonka lisäksi oli edullista vallata itärajan takana olleet venäläiset hyökkäystukikohdat. Jo elokuun loppupuolella olivat suomalaiset joukot edenneet pitkälle entisille Suomen alueille, Viipuri vallattiin 30.8.1941.

Ei ole vaikea kuvitella, millaisia tunteita karjalaisen siirtoväen keskuudessa esiintyi, kun tuli tietoja suomalaisten joukkojen voitokkaasta etenemisestä Karjalaan. Pika-asutuslautakuntien työ keskeytyi. Jo 28.6.1941 antoi ylipäällikkö Mannerheim päiväkäskyn, jossa hän sanoi: ”Aseveljet! Seuratkaa minua vielä viimeisen kerran – nyt kun Karjalan kansa jälleen nousee ja sarastaa Suomen uusi huomen.”¹ Lausunto on annettu huomattavasti ennen varsinaisen hyökkäystoiminnan alkamista. Lausuman kärki on osoitettu sotilaille, innoittamaan alkavaa hyökkäystä, mutta yhtä hyvin siirtoväki saattoi pitää lausumaa omanaan. Toive paluusta heijastui jopa kuolinilmoituksiin, ”Rakkaimpamme lepää toistaiseksi Lappeenrannan sankarihautausmaassa”, ”Rakas vainajamme on väliaikaisesti haudattuna Mäntyharjun sankarihautaan.”¹

¹ Simonen 1965, ss. 31–32

¹ Simonen 1965, s. 32

2. Sotilashallinnon perustaminen takaisinvaltatulle alueelle

Suomalaisten joukkojen voitettua takaisin Karjalaa oli tarpeen järjestää vallattujen alueiden hallinto. 15.7.1941 ylipäällikkö Mannerheim antoi käskyn, joka koski takaisinvaltatun alueen sota-ajan hallintoa. Samassa yhteydessä perustettiin uusi elin, päämajan sotilashallinto-osasto, jonka päälliköksi nimitettiin eversti Arajuri. Perustetussa sotilashallinto-organisaatiossa oli periaatteessa kolme eri tasoa. Ylinnä oli äsken mainittu päämajan sotilashallinto-osasto johtajanaan sotilashallintokomentaja. Komentajan apuna oli esikuntapäällikkö, joka samalla toimi komentotoimiston päällikkönä. Lisäksi oli aluksi kuusi muuta toimistoa eri hallinnon aloja hoitamassa, myöhemmin toimistoja perustettiin lisää. Tällaisia toimistoja olivat mm. Poliisiasiaintoimisto, Terveystoimisto, Väestösiirtotoimisto. Myöhemmin perustettuja olivat mm. Kuljetus- ja liikennetoimisto, Taloustoimisto ja Ilmasuojelutoimisto. Tämän ylimmän organisaatiotason alapuolella oli sotilashallinnon toinen porras. Tämän portaan muodostivat paikalliset sotilashallintopiirit. Piirin päällikkö ja esikunta olivat paikallisen armeijan alaisia siksi, kunnes piiri kokonaisuudessaan voitiin alistaa suoraan sotilashallintokomentajan alaisuuteen. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että piirin alueella ei enää käyty aktiivista taistelutoimintaa. Alin porras sotilashallinnossa oli ns. kunnanesikunnat. Nämä esitetään jäljempänä.

Sitä mukaan kuin Karjalaa vallattiin, oli paikallista hallintoa varten asetettava sotilashallintopäälliköitä piireihin, jotka mahdollisuuksien mukaan vastasivat entisiä kihlakuntia. Kutakin vallattua kuntaa varten asetettiin kunnanpäällikkö, joka oli paikallisen sotilashallintopiirin alainen. Sotilashallinnon tarvitsema virkamiehistö, joka oli joko upseeri-, sotilas- tai siviilivirkamiehen asemassa, määrättiin mikäli mahdollista takaisinvaltatun alueen entisistä virkamiehistä. Jokaista takaisinvaltatua kuntaa varten perustettiin ns. kunnanesikuntia. Näiden esikuntien rungon muodostivat kuntien hoitokunnat ja kunnanpäälliköksi määrättiin usein kunnan hoitokunnan puheenjohtaja tai joku muu hoitokunnan jäsen.¹ Kunnanesikuntien tehtävänä oli aluksi tutustua oloihin entisessä kotikunnassaan ja valmistella mahdollisuuksien mukaan kuntalaisten paluuta takaisin kotikuntaansa. Myöhemmin esikuntien tuli toimia mahdollisimman pitkälle kunnan asioita hoitavina eliminä.

¹ Päämajan sotilashallinto-osaston toimintakertomus T 5867/16 (SA)

Kannaksen alueella toimivat sotilashallintopiirit: (Kartta 4) Viipurin sotilashallintopiiri, johon kuului Viipurin kaupunki, Uudenkirkon sotilashallintopiiri, alueenaan Kuolemajärvi, Uusikirkko, Kanneljärvi, Terijoki, Valkjärven sotilashallintopiiriin kuuluivat Heinjoki, Äyräpää, Muolaa, Valkjärvi, Kivennapa ja Rautu. Käkisalmen sotilashallintopiiriin kuului vain Käkisalmen kaupunki, myöhemmin se kuitenkin yhdistettiin Käkisalmen ympäristön sotilashallintopiiriin, johon kuuluivat Metsäpirtti, Sakkola, Vuoksela, Pyhäjärvi, Räisälä, Käkisalmen mlk sekä Kannakseen kuulumaton Kaukola. Lisäksi oli Viipurin ympäristön sotilashallintopiiri, johon kuuluivat Kannaksen kunnista Johannes, Koiviston kauppala ja Koiviston mlk sekä Viipurin mlk.¹ Lisäksi Kannakseen kuulunut Vuoksenranta oli Jääsken sotilashallintopiirissä, johon ei muita Kannaksen kuntia kuulunutkaan.

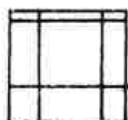
Eräs ongelma, jonka takaisinvaltaus toi tullessaan, oli valloitetun Karjalan juridinen asema. Kysyttiin, mikä oikeus maahan oli sen entisillä asukkailla? Liikkeellä oli kahdenlaisia käsityksiä. Toisen mielipiteen mukaan Karjala oli menetetty ja saatu takaisin sotalakien alaisena vallattuna alueena, joten takaisinvalattuun maahan oli suhtauduttava kuin sotasaaliiseen. Siirtoväellä ei tämän käsityksen mukaan ollut ilman muuta oikeutta siihen. Lopullinen ratkaisu alueen käytöstä oli tehtävä vasta rauhanteon jälkeen. Toisen tulkinnan esitti eversti Arajuuren avustaja, korkeimman hallinto-oikeuden hallintoneuvos Olavi Honka. Hänen mukaansa kyseessä ei ollut valloitus, vaan palautus. Tämän vuoksi oli mahdollisimman lyhyen ajanjakson kuluessa palautettava Karjala valtakunnan yhteyteen. Sotilaallisista syistä väestö ei voisi palata heti, vaan vasta vähitellen.¹ Mannerheim hyväksyi Hongan ajatukset ja niin annettiin 23.8.1941 ”Puolustusvoimain ylipäällikön julistus takaisinvallatun alueen sotilashallinnon perusteista”. Julistuksessa todettiin, että alueella on noudatettava Suomen voimassaolevia lakeja sotilashallintoviranomaisten määräämin rajoituksin ja poikkeuksin. Kiinteä ja irtain omaisuus oli luovutettava entisille omistajille näiden palatessa kotiseuduilleen. Julistus oli lainvoimainen ja se liitettiin vuoden 1941 asetuskokoelmaan.²

¹ Päämajan sotilashallinto-osaston toimintakertomus T 5867/16 (SA) ja Simonen 1965, 56–57

¹ Simonen 1965, s. 35

² Sama

KARTTA 4. Kannaksen alueella olleet sotilashallintopiirit.

= Kannaksen kunnat

Samoihin aikoihin kuin sotilashallintoa perustettiin vallatuille alueille, ryhdyttiin myös suunnittelemaan siviilihallintoon siirtymistä kyseisillä alueilla. Tässä tarkoituksessa Valtioneuvosto oikeutti heinäkuun puolivälissä 1941 sisäasiainministeriön perustamaan ns. Karjalan asiain neuvottelukunnan. Sen tehtävänä oli suunnitella Moskovan rauhanteossa luovutetun Viipurin läänin osan hallinnon sekä talous- ja siviilielämän uudelleen järjestämistä alueen valtakunnan yhteyteen palauttamisen varalta.¹ Neuvottelukunnan puheenjohtajana oli Viipurin läänin maaherra Arvo Manner. Esitys valmistui 30.9.1941. Mietinnössä lähdettiin varsin optimistisista tulevaisuuden näkymistä, luottamus Saksan sotilaalliseen iskukykyyn oli luja, kyse oli vain siitä, montako viikkoa tai kuukautta sota tulisi kestämään. Mietinnön lähtökohta oli se, että takaisinvallatun alueen sotilashallinnon alainen kausi tulisi supistaa mahdollisimman lyhyeen. Siinä esitettiin, että lyhyen sotilashallinnon jälkeen seuraisi Viipurin lääninhallituksen johtama siirtymäkauden hallinto, jossa sekä sotilas- että siviiliviranomaiset valvoisivat hallintoa. Vähemmistöön jäänyt osa neuvottelukunnan jäsenistä esitti mahdollisimman nopeata suoraa siirtymistä siviilihallintoon.

Neuvottelukunnan mietintö rakentui olettamukselle sodan nopeasta loppumisesta ja nopeasta paluusta siviilihallintoon, mutta sota jatkui samoin sotilashallinto. Karjalan asiain neuvottelukunta jäi vähitellen unohduksiin, se lakkautettiin ja sen tilalle asetettiin 19.2.1942 maatalousministeriön alainen palautetun alueen neuvottelukunta seuraamaan jälleenrakennustoimintaa palautetuilla alueilla.²

3. Väestön palautusorganisaation luominen

Paitsi siirtoväelle paluu Karjalaan oli tervetullut ajatus myös kaikille niille Kanta-Suomen asukkaille, joiden elinmahdollisuudet olivat kaventuneet heidän joutuessaan jakamaan asuntonsa ja maansa siirtoväen kanssa.¹ Tämän vuoksi yleinen mielipide suhtautui myönteisesti Karjalan uuteen asuttamiseen. Ensisijainen syy kuitenkin siirtoväen palauttamiseen takaisinvallatulle alueelle oli silloinen elintarviketilanne. Oli luonnollista ja suotavaa saada väkeä korjaamaan vallattujen alueiden pelloilta siellä kenties oleva vilja pois ja vielä tärkeämpää oli päästä tekemään maatyöt seuraavaa satoa varten. Sota-ajan ja epäedullisten luonnonsuhteiden vuoksi oli Suo-

¹ Komiteamietintö n:o 1/1942

² Simonen 1965, ss. 38–43

men maataloustuotanto laskenut sotavuosina, oltiin pitkälti tuontiviljan varassa. Entisen Karjalan pellot olivat n. 1/10 osa koko valtakunnan peltopinta-alasta.

Rauhan aikana laadituissa evakuointisuunnitelmissa ei ollut huomioitu mahdollisuutta, että väestöä palautettaisiin takaisin jo kertaalleen evakuoituille alueille. Siitä johtui, ettei ollut mitään ennalta laadittua suunnitelmaa tai järjestelmää siitä, miten palautus olisi pitänyt suorittaa. Tämä seikka selittää sen, että evakuoitujen palauttamiseen osallistui sotilasviranomaisien lisäksi eräät muutkin viranomaiset, kuten mm. Siirtoväen Huollon Keskus ja eri lääninhallitukset.²

Ennen kuin voitiin ryhtyä palauttamaan väestöä kotiseuduilleen, oli sovittava, mikä elin olisi pätevä antamaan luvan palautuksen alkamiseen. Ainaana kelvollisena pidettiin palautuksen kohteena olleen alueen paikallista sotilasjohtoa. Suoritushenkilöstönä olivat samat, jotka olivat suorittaneet varsinaisen evakuoinnin talvisodan aikana, nimittäin ilmasuojelujoukot (is.-joukot). Takaisinpaluuta hoitanut organisaatio muotoutui seuraavaksi. Yleisjohto oli Kotijoukkojen Esikunnalla, jossa asiasta huolehti sen is.toimisto. Alueellisina johtaeliminä toimivat sotilaslääni- ja suojeluskuntapiirien esikunnat, joissa ko. tehtävä kuului lähinnä niiden is.toimistoille. Paikallinen väestön palauttamisesta vastuussa ollut johtoelin oli kunkin kunnan is.päällikkö. Kuntien is.päälliköt toimivat suojeluskuntapiirien antamien ohjeiden mukaan. Varsinaisina suorituseliminä olivat paikalliset is.-joukot.¹

Väestön palauttaminen alkoi siten, että kuhunkin vallatun alueen kuntaan lähetettiin kärkiryhmä, jonka muodostivat kunnanesikunta, sadonkorjaajat ja asuntojen puhdistajat, yhteensä n. 100–200 henkeä kuntaa kohden. Periaatteena takaisinpalautuksessa noudatettiin sitä, että kotikunta voitiin avata väestölle vasta sitten, kun turvallisuus-, terveydenhoito-, ym. näkökohdat sen sallivat. Lisäksi oli kunnassa oltava asuntoja riittävästi ja samoin toimeentulomahdollisuudet tuli olla turvatut. Varsinaisesta väestön palauttamisesta huolehti lähinnä kaksi elintä. Toinen oli päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimisto ja sen alaiset kunnanesikunnat sekä kuntien väestönsiirtojohtajat. Toisena elimenä oli Siirtoväen Huollon Keskus ja sijoituskuntien huoltojohtajat.²

¹ Kulha 1969, s. 75

² Kertomus v. 1941 sodan johdosta evakuoidun väestön palauttamisesta T 17818/10 (SA)

¹ Kertomus v. 1941 sodan johdosta evakuoidun väestön palauttamisesta T 17818/10 (SA)

² Simonen 1965, ss. 47–58

IV Asutustilanne Kannaksella jatkosodan aikana

1. Takaisinpaluun yleiset piirteet

Periaatteena takaisinpaluussa oli se, että palata saivat ne, joiden paluu yleiseltä kannalta oli toivottavaa. Viipurin väestönsiirtotoimiston toimintaselostuksessa 31.10.1941 on selostettu ehtoja, jotka palaavien oli täytettävä. Toimisto ilmoitti myöntäneensä paluulupia Viipuriin ensiksikin henkilöille, joiden tarkoituksena oli ryhtyä uudelleen harjoittamaan elinkeinoaan. Henkilö, jonka omaisuuden hoidon katsottiin vaatineen hänen paikallaoloaan, sai paluuluvan. Sellaisen sai myös henkilö, jolla oli työpaikka Viipurissa. Poikkeustapauksissa paluuluvan saivat aiemmin mainittujen ryhmien perheenjäsenet.¹

Äskeinen toimintaselostus oli laadittu kaksi kuukautta Viipurin valtauksen jälkeen. Se kuvaa siis palautuksen alkuvuikkojen tilannetta. Kun tarkastellaan myöhempiä toimintaselostuksia, voidaan niistä selvästi päätellä, että palautuksia lähdettiin suorittamaan todellisuutta optimistisemmasta tilanteenarvioinnista, sillä varsin pian jouduttiin muuttamaan palautuksen kriteerejä tiukemmiksi. Mutta vielä vuoden 1941 puolella ei pyritty lisärajoituksiin, pikemminkin päinvastoin, pyrittiin saamaan mahdollisuus paluuseen koko perheelle. Niinpä Viipurin sotilashallintopäällikkö, kapteeni A. Tuurna lähetti Viipurin sotilashallintopiirin esikunnalle kirjeen 18.11.1941, jossa annettiin ohjeita kokonaisten perheiden paluun järjestämiseen. Paluu perheittäin oli mahdollista, jos perheen huoltaja oli jo Viipurissa ja hänellä oli jatkuva taattu toimeentulo ja jos perheen käytössä oli sotilashallintopiirin majoitustoimiston luovuttama asuintila, joka riitti perheen tarpeisiin. Kirjeen seuraava kohta laajensi paluuoikeutta huomattavasti. Paluuluvan sai perhe, jos huoltaja oli maataloustyöntekijä, kalastaja, ammattityömies, elinkeinonharjoittaja, varuskuntaan kuulunut upseeri tai aliupseeri, sotilashallinnon alainen virkamies tai toimi Viipurissa muun toimeksiannon nojalla

¹ Viipurin väestönsiirtotoimiston arkisto T 21489/D (SA)

ja viimeiseksi, jos huoltaja oli siviiliviran tai toimen haltija.¹ Luettelosta voidaan päätellä, että paluuluvan sai aina, jos oli työpaikka ja asunto tiedossa. Voidaan sanoa, että syksyn 1941 aikana vallitsi yleinen innostus ja optimismi paluuseen, puhuttiin epävirallisesti jopa väestön vapaasta paluusta.

Talvi 1941–1942 murensi kuitenkin toiveita. Talvi oli ankara, venäläisten jäljiltä korjattu sato ei ollut runsas, koko valtakunnassa oli elintarvikepula. Pula kosketti erityisesti Karjalaan palanneita, sillä tarkoitus oli, että alue olisi selvinnyt omin varoin. Alettiin kysellä, oliko elintarvikepulan vuoksi osa palanneesta väestöstä toimitettava takaisin Kanta-Suomeen.² Katkerat tunteet voidaan tietysti osittain selittää sillä, että karjalaiset pettyivät, kun elämä ei ollutkaan niin ruusuista kuin takaisinpaluun innostuksen vallassa oli toivottu sen olevan.

Uusi kevät muutti kuitenkin jälleen mielialoja. On sanottu, että Karjala asutettiin ja otettiin uudelleen viljelykseen keväällä 1942. Karjalaisten keskuudessa suoritettiin tiedustelu palaamaan halukkaista. Kesäkuun alkuun mennessä 1942 n. 110.000 karjalaista ilmoitti haluavansa palata.³ Luku koski koko siirtoväkeä eikä vain kannakselaisia. Päämajan sotilashallinto-osaston toimesta kannustettiin siirtoväen kevätmuuttoa. Kyseisen elimen kirjelmässä palautetun alueen¹ esikunnille maaliskuussa 1942 sanotaan, että siirtoväen palautuskuljetuksiin voitiin varata huomattavasti enemmän rautatievaunuja kuin aiemmin ja että paluulupia oli ryhdytty myöntämään 15.3.1942 lähtien henkilöille, jotka tarvitsivat omaisuutensa kuljettamiseen tavaravaunuja. Elintarviketilanne ei kuitenkaan sallinut vielä kaikkien halukkaiden palauttamista ja sen vuoksi päämajan sotilashallinto-osasto antoi ohjeet kunnanesikunnille siitä, keillä oli ensisijaisuus. Kevään 1942 aikana pyrittiin siirtämään ennen 15.5.1942 pääasiassa työkykyistä maatalousväkeä ja muuta maataloustöihin osallistuvaa väkeä. Lisäksi täsmennettiin niitä omaisuuslajeja, joihin vaunukalustoa annettiin. Tällaisia olivat elintarvikkeet, siemenvilja, hevoset, rehut, maatalouskoneet ja väkilannoitteet.² Kuten äskeisestä näkyy, pyrittiin suosimaan maatalousväkeä, jotta vaikeata elintarviketilannetta olisi voitu parantaa seuraavan satokauden aikana. Siirtoväen paluumäärissä tapahtui huomattava kohoaminen kevään 1942 aikana. Kun lokakuun loppuun mennessä 1941 oli palannut n. 40.000 henkeä ja vuoden 1941 lopussa palanneita oli n. 75.000, niin kesäkuun loppuun mennessä 1942 palanneita oli kaikkiaan n. 195.000 ja vuoden lopussa n. 235.000.³ Kannakselle oli palannut päämajan sotilashallinto-osaston mukaan 31.12.1942 mennessä yhteensä 97.593 henkeä.⁴

1 Viipurin väestönsiirtotoimiston arkisto T 21489/E (SA)

2 Simonen 1965, s. 95 ja Karjala 18.11.1941

3 Simonen 1965, ss. 98–100

1 Itsenäisyyspäivänä 6.12.1941 Tasavallan Presidentti antoi julistuksen, jossa takaisinvaltatun alueen nimi muutettiin nimeksi valtakunnan yhteyteen palautettu alue.

2 Viipurin väestönsiirtotoimiston arkisto T 21489/E (SA)

3 Paavolainen 1958, ss. 148–149

4 Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto v. 1944 T 5867/27 (SA)

Kevään 1942 maatalousväen muuttoaallon mukana pyrkivät myös muut palaamaan entistä runsaammin. Tilanne koettiin hankalaksi kaupungistuneilla alueilla, ennen muuta Viipurissa. Muualla Kannaksella maatalousväki oli vielä tervetullutta, lukuunottamatta aivan rintamalinjan lähistöllä olleita kuntia. Viipurin sotilashallintopiiri antoi 21.5.1942 määräyksen, jolla pyrittiin rajoittamaan sellaisten henkilöiden paluuta, joiden kotikaupunkiinsa siirtymistä voitiin siirtää edemmäksi. Niinpä vanhuksille ei yleensä myönnetty paluulupia sellaisissakaan tapauksissa, että heidän huoltajillaan olisi ollut lupa palata. Muidenkin työhön osallistumattomien perheenjäsenten paluuta pyrittiin jarruttamaan.¹ Voidaankin sanoa, että vuoden 1942 kevään voimakkaan muuton jälkeen tapahtui tasaista laskua muuttomäärissä. Havainnollisen kuvan kehityksestä antaa TAULUKKO 1, joka kertoo väestön takaisinpaluusta kuukausittain Viipuriin. Vaikka Viipuri erosikin kaupunkina muusta maatalousvaltaisesta Kannaksesta, voidaan väestön paluun yleistrendi saada selville tarkastelemalla Viipurin väestönsiirtotoimiston myöntämien paluulupien määrää. Luvuista nähdään, että alkukuukausina 1941 paluulupia myönnettiin n. 2.000 kuukaudessa. Vilkkain ajanjakso oli kevät 1942. Tämän jälkeen luvut vähenevät tasaisesti, niin että vuoden 1943 loppupuolella ja 1944 aikana voidaan puhua vain muutaman kymmenen luvan päivävuuhdist. 1944 puolella lupia ei aina myönnetty edes yhtä kuukaudessa.

Kaiken kaikkiaan palasi Kannakselle erään laskelman mukaan 115.470 henkeä toukokuun puoliväliin 1944 mennessä.² Saman lähteen mukaan Kannaksella asui vuoden 1939 lopussa 219.674 ihmistä. Paluuaste oli siten keskimäärin 52.5 %. Muihin takaisinvaluttuihin alueisiin verrattuna takaisinpaluu Kannakselle ei ollut aivan yhtä laajaa kuin pohjoisemmilla alueilla joissa vastaavat prosenttiluvut olivat keskimäärin yli 60 %. Aivan tarkkojen tietojen hankkiminen on osoittautunut hankalaksi, sillä käyttämäni aineisto kertoo tietyssä määrin keskenään vaihtelevia lukuja. Systemaattista eroavuutta eri lähteiden tiedoissa ei ole havaittavissa. Lähteiden ilmoittamat luvut menevät keskenään ristiin varsin epäloogisesti. Ilmoitetut väkiluvut eroavat keskimäärin 300–600 henkeä kuntaa kohden, prosenteissa erot ovat 5 %:n molemmin puolin. Keskimääräisesti laskien sotilashallinto-

¹ Viipurin väestönsiirtotoimiston arkisto T 21489/D (SA)

² Tilasto perustuu Viipurin väestönsiirtotoimiston kuukausittaisiin toimintaselostuksiin ajalta 30.10.1941–31.05.1944. T 21489/D (SA) (Taulukko 1.)

² Laskettu päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston arkiston tiedoista T 5045/11

TAULUKKO 1. Väestön takaisinpaluu Viipuriin kuukausittain.¹
Viipurin väkiluku 31.12.1939 72.778 henkeä.

aika:	palannutta väestöä	% v. 1939 väkiluvusta
30.10.1941	2.003	2.8
30.11.1941	3.418	4.7
31.12.1941	4.551	6.3
31.01.1942	6.513	9.0
28.02.1942	7.947	10.9
31.03.1942	10.381	14.3
30.04.1942	14.275	19.6
31.05.1942	17.765	24.4
30.06.1942	18.832	25.9
31.07.1942	19.583	26.9
31.08.1942	21.046	28.9
30.09.1942	22.214	30.5
31.10.1942	22.929	31.5
30.11.1942	23.191	31.9
31.12.1942	23.470	32.3
31.01.1943	23.626	32.5
28.02.1943	23.697	32.6
31.03.1943	23.772	32.7
30.04.1943	23.877	32.8
31.05.1943	24.342	33.5
30.06.1943	24.611	33.8
31.07.1943	24.792	34.1
31.08.1943	24.960	34.3
30.09.1943	25.162	34.6
31.10.1943	25.228	34.7
30.11.1943	25.272	34.7
31.12.1943	25.287	34.8
31.01.1944	25.313	34.8
28.02.1944	25.318	34.8
31.03.1944	25.318	34.8
30.04.1944	25.323	34.8
31.05.1944	25.329	34.8

osaston antamat luvut ovat jossain määrin suuremmat kuin Suomen Tilastollisen Vuosikirjan ja kirjallisuuden ilmoittamat arvot. Sotilashallinnon piirissä syntyneet tiedot ovat merkityt muistiin suhteellisen tuoreina, ja kun Kannas oli sotilashallintoalueena koko sodan ajan, on perusteltua olettaa, että sen antamat tiedot ovat kutakuinkin luotettavia. Yleiskuvan saamiseksi ovat suhdeluvut absoluuttisia arvoja tärkeämmät. Eri lähteiden antamat suhteelliset arvot eroavat keskenään vähemmän kuin lähteiden antamat absoluuttiset arvot.

Takaisinpaluu oli siis suhteellisen pientä Kannaksella, koska osa Kannasta oli aivan lähellä rintamalinjaa. Noudatettuna periaatteena Kannakselle palautettujen valinnassa, mitä lähemmäs rajaa tultiin, oli se, että sinne pääsivät vain ehdottomasti työkykyiset ja tarkoin valikoidut henkilöt.¹ Tarkoituksena oli kuitenkin samalla luoda edellytykset normaaliin elämään, ja hallinnon osalta päästiinkin muualla Karjalassa jo kesällä 1942 siviilihallintoon lähes kaikilla elämän aloilla. Kannas pidettiin koko sodan ajan sotilashallintoalueena.

Kun tarkastellaan asuntojen säilymisastetta Kannaksella voidaan todeta, että valtaosa alueen kunnista oli tuhoutunut niin, että alle 30 % kunnan asukkaista olisi asuntojen määrän ja kunnan puolesta voinut palata takaisin. Tätä taustaa vasten tarkasteltuna Kannakselle palanneitten määrää, 52.5 % sotia edeltäneestä asukasluvusta, voidaan pitää korkeana.¹ Lukua ei voitane selittää muulla kuin uudisrakentamisella. Valtiovalta tuki jälleenrakentamista palautetulla alueella. Ylin johto ja valvonta, lähinnä maaseudulle tapahtuneessa rakentamisessa, oli maatalousministeriön asutusasiainosastolla. Kenttäeliminä toimivat Maatalousseurojen Keskusliitto ja sen alaiset maanviljelys- ja talousseurat. Kuten huomataan organisaatio oli sama kuin pika-asutuslain soveltamisessa. Jälleenrakentaminen suunniteltiin alusta pitäen asukkaiden omatoimisuuteen tukeutuvaksi. Valtiovallan tuli luoda edellytykset, ohjata ja valvoa rakentamista sekä tukea asukkaita materiaalin hankinnassa ja luoton järjestämisessä. Tämän sisältöinen laki annettiin 7.8. 1942.²

¹ Waris, ym. 1952, s. 55

¹ Päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston v. 1941 arkisto T 4593 (SA) ja Waris, ym. 1952, s. 330

² Asutushallinto 1957, ss. 29–30, Reino Jäntin kirjoitus ”Asutustoimintaan liittyvästä valtion varoin tapahtuneesta lainoitustoiminnasta”

Valtioneuvosto oli määrännyt 19.3.1942 jälleenrakennustöiden jatkamisen 1.5.1942 lukien, pääasiassa kaupunki- ja kauppala-alueilla, kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön yhteyteen perustetun uuden rakennusasiainosaston tehtäväksi. Osastosta käytettiin lyhennettä KYMRO. Aiemmin työtä oli johtanut, nimenomaan asutuskeskusten jälleenrakentamista, sotilashallintopiirien rakennustoimistot. Käytännössä KYMRO ei toiminut yksinään, vaan rakennustoiminnan valvonta oli pitkälti toukokuun 1942 jälkeenkin sotilaselinten käsissä. Toisaalta KYMRO ja maatalousministeriön asutusasiainosasto toimivat tiiviissä yhteistyössä. Rakennustoiminta vilkastui keväällä 1942 luonnollisesti suuren muuttoaallon vaikutuksesta. Sotilashallintopiirien rakennustoimistojen johdolla suoritettu rakentaminen oli rajoittunut vain suojakorjaustöihin. KYMRO:n toiminnan aikana rakentaminen laajeni välttämättömien asuin- ja karjarakennusten pysyttämiseen palaavaa väestöä varten. Tyypillistä oli, että ensin rakennettiin saunarakennus alkusuojaiksi ja tämän jälkeen asukkaat saattoivat omatoimisesti ryhtyä asuinrakennusten tekoon. Rakennussuunnittelussa vapaaehtoista apua antoi maamme arkkitehtikunta. Oman lisänsä jälleenrakentamiseen muodosti puolustusvoimien toimesta siviilikäyttöön pystytetyt ns. asevelitalot.¹

Jatkosodan aikana palautetulle alueelle ehdittiin rakentaa kokonaan uudelleen tuhoutuneista n. 20.000 asuinrakennuksesta lähes 50 % ja n. 14.500 kotieläinrakennuksesta yli 30 %. Vaurioituneita asuinrakennuksia korjattiin lisäksi n. 12.000 ja kotieläinrakennuksia n. 4.500 sekä muita maatalouden tarvitsemia talousrakennuksia rakennettiin tai korjattiin n. 20.000 kappaletta.²

Viljelykset saatiin nopeammin kuntoon kuin rakennukset, Moskovan rauhassa luovutetun alueen kylvöala 1942 oli jo 82 % ja 1943 97 % 1939 kylvöalasta. Lehmäluku 1943 alussa oli vain 36 % ja hevosten 47 % 1939 tasosta.³ Kannaksella suoritettiin tilusjärjestelyjä, sillä saattoi olla niin, että samalla omistajalla oli monia erillisiä palstoja, minkä johdosta niiden tehokas viljely oli vaikeaa. Jotta tilanne olisi helpottunut, pyrittiin talokeskukset

1 KYMRO:n vuosikertomus v. 1942, KYMRO:n arkisto (VA)

2 Asutushallinto 1957, ss. 42–43, Reino Jäntin kirjoitus ”Asutustoimintaan liittyvästä valtion varoin tapahtuneesta lainoitustoiminnasta”

3 Kulha 1969, s. 76

sijoittamaan siten, että tilukset olisivat jakaantuneet sopiviin palstoihin.¹

Vielä 1943 alkupuolella suhtauduttiin optimistisesti asutustilanteen kehittymiseen, sillä keväällä 1943 suoritetun tiedustelun mukaan vain n. 23.000 siirtoväkeen kuulunutta ilmoitti olevansa haluttomia palaamaan. Tiedustelussa kysyttiin, halusiko pitää saamansa pika-asutustilan vai halusiko luopua siitä ja ottaa takaisin entisen tilansa palautetulla alueella. Ainoastaan 986 pika-asutustilan saanutta n. 39.000:sta pika-asutustilaan oikeutetusta päätti pitää tilan, loput ilmoittivat haluavansa palata.²

2. Asutustilanne Kannaksen maalaiskunnissa

Kannaksen eri osien kesken on havaittavissa selviä eroja verrattaessa kuntien asutustilanteita jatkosodan aikana. Tässä tutkimuksessa on vertailtu lähinnä kolmea seikkaa: 1) väestön paluun määrä, 2) säilyneiden rakennusten määrä jatkosodan alussa, 3) viljelytilanne jatkosodan aikana verrattuna sotia edeltäneeseen aikaan. Käsittely tapahtuu kollektiivisesti, kukin aihe kerrallaan. Selkeämmän kuvan saamiseksi on taulukkoon 2 koottu edellä mainittujen kolmen muuttujan absoluuttiset ja suhteelliset arvot kunkin kunnan osalta.³ Kartasta 5 on nähtävissä graafisena esityksenä vallinnut tilanne mainittujen seikkojen suhteen.

Loogisinta on aloittaa tarkastelu säilyneistä asuinrakennuksista. Kuten kartasta 5 näkyy suuri osa Kannaksen kunnissa olleista rakennuksista oli tuhoutunut, niin että vain korkeintaan 10 % niistä oli säilynyt. Kaikkein suurimmat menetykset tässä suhteessa oli kokenut Metsäpirtti, jossa vain 1 % rakennuksista oli säilynyt. Myös Kivennapa ja Kuolemajärvi olivat kärsineet suuria menetyksiä. Selittävänä tekijänä on luonnollisesti talvisodan aikainen taistelutoiminta ja toisaalta jatkosodan alussa venäläisten vetäytyessä syntynyt tuho. Kartalta 5 on helposti luettavissa ne alueet, joissa taisteltiin kiivaimmin talvikautena 1939–1940. Vihollisen päähyökkäyssuunta oli kohti Viipuria ja tämän vuoksi Kannaksen pohjoisemmat alueet ovat selvästi paremmin säilyneitä. Pahiten tuhoutunut alue rajoittuu melko tarkaan linjalle, johon rintama vakiintui joulukuussa 1939, vertaa kartta 3.

¹ Muolaa ja Äyräpää 1952, ss. 427–428

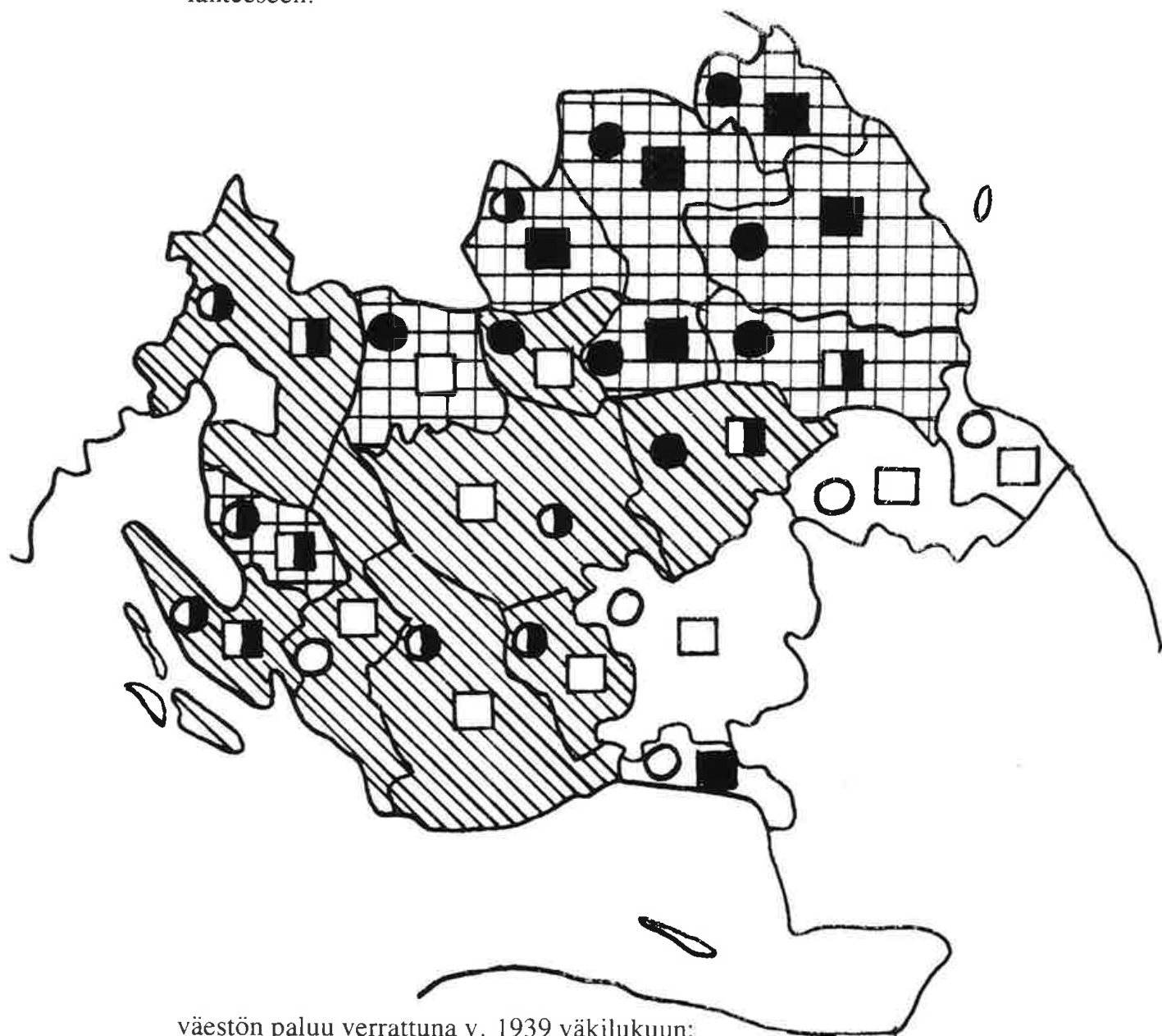
² Kulha 1969, s. 72 ja Viipurin väestösiirtotoimiston arkisto T 21489/E (SA)

³ Tilasto laadittu seuraavien lähteiden pohjalta: Jälleenrakennustoimintaa valtakunnan yhteyteen palautetulla alueella koskevat asiapaperit 1942–1943, KYMRO:n arkisto (VA), päämajan sotilashallinto-osaston väestösiirtotoimiston arkisto T 5045/11 (SA) sekä Puuvolainen 1958, liite. Kunnat luokiteltu tilastossa sotilashallintopiireittäin, vaikkei piirien nimiä olekaan tilan puutteen vuoksi taulukkoon merkitty.

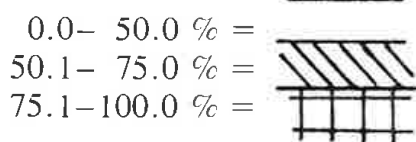
TAULUKKO 2. Väestön takaisinpaluu, asuinrakennusten säilymisaste ja peltojen viljelytilanne Kannaksen kunnissa 1944 verrattuna vuoden 1939 talvisotaa edeltäneeseen tasoon.

Kannaksen kunnat	kuntien väkiluku 1939	1944	paluu- aste (%)	asuinraken- nuksia säi- lynyt (%)	viljelyala 1939	(ha) 1944	viljeltynä 1944 (%)
Terijoki	7.429	149	2.0	70	2.000	279	13.9
Uusikirkko	9.975	5.781	58.0	10	8.670	6.836	78.8
Kanneljärvi	3.640	2.492	68.5	10	3.466	3.030	87.4
Kuolemajärvi	5.448	3.913	71.8	5-8	6.235	4.443	71.3
Muolaa	11.414	7.640	66.9	10	10.700	9.242	86.4
Äyräpää	5.921	3.011	50.9	10	4.500	4.226	93.9
Heinjoki	3.627	2.885	79.5	10	5.260	5.200	92.5
Kivennapa	10.082	4.274	42.4	5-10	9.000	5.234	58.2
Valkjärvi	7.479	4.963	66.4	15	7.599	7.598	100.0
Rautu	5.878	1.959	33.3	10	6.154	3.790	61.6
Sakkola	6.009	4.684	77.9	35	6.831	6.876	yli 100.0
Metsäpirtti	4.663	534	11.5	1	5.060	1.271	25.1
Vuoksela	2.824	2.235	79.1	55	4.150	3.963	95.5
Räisälä	7.811	7.202	92.2	75	9.445	9.425	n. 100.0
Pyhäjärvi	7.787	6.251	80.3	65	9.151	8.474	92.6
Käkisalmen mlk	5.552	4.272	76.9	75	3.448	3.355	97.3
Käkisalmi	4.132	898	21.7	5	ei tietoa		-
Vuoksenranta	3.346	2.813	84.1	60	5.116	4.503	88.0
Viipurin mlk	16.314	10.520	64.5	20	15.770	13.479	85.4
Johannes	6.339	4.775	75.3	20	4.455	3.810	85.5
Koiviston mlk	8.909	5.292	59.4	15	4.400	3.860	87.7
Koivisto	2.317	1.152	49.7	ei tietoa	ei tietoa		-
Viipuri	72.778	27.775	38.2	8	ei tietoa		-

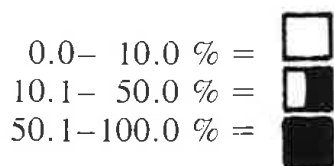
KARTTA 5. Väestön paluun, asuinrakennusten säilymisen ja viljellyn peltopinta-alan suhteelliset määrät Kannaksella v. 1944 verrattuna v. 1939 tilanteeseen.

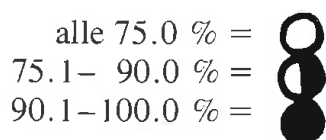
väestön paluu verrattuna v. 1939 väkilukuun:

säilyneitä asuinrakennuksia v. 1939 tilanteeseen verrattuna:

viljellyn peltopinta-alan suhteellinen määrä v. 1939 tasoon verrattuna:

Kannaksen pohjoisosa, Vuoksenranta, Räisälä, Käkisalmen maalaiskunta, Pyhäjärvi ja Vuoksela säilyivät edellä mainituista syistä hyvin. Alue luovutettiin pääosin vasta aseleposopimuksen solmimisen jälkeen. Mielenkiintoisena poikkeuksena on Terijoki, sillä 70 % kunnan rakennuksista oli asutavassa kunnossa jatkosodan alussa. Seikalle on luonteva selitys se, että vihollisen nopean alkuhyökkäyksen aikana ei rajan pinnassa sijainneen kunnan alueella ehditty käydä laajempia taisteluja ennen sen menettämistä hyökkääjälle.

Tässä yhteydessä on perusteltua käsitellä myös Kannaksen jälleenrakentamista hivenen yksityiskohtaisemmin kuin edellisessä luvussa on tehty. Karkean kuvan jälleenrakentamisen määrästä Kannaksella antaa taulukko 3. Se perustuu KYMRO:n arkiston tietoihin.

TAULUKKO 3. Summittainen taulukko jälleenrakennusasteesta¹ eräissä Kannaksen maalaiskunnissa 30.6.1943 mennessä.

kunta	asuintaloja 1939 (luvut pyöristettyjä)	30.6.1943 men- nessä korjattu tai rakennettu	asevelitalojen osuus edellisistä
Viipurin mlk	2.550 kpl	800 kpl	21 kpl
Johannes	1.200 ”	900 ”	1 ”
Koivisto			
kauppala	500 ”	170 ”	10 ”
Koivisto mlk	2.000 ”	550 ”	
Kuolemajärvi	1.050 ”	440 ”	20 ”
Uusikirkko	2.000 ”	720 ”	127 ”
Kanneljärvi	870 ”	710 ”	27 ”
Kivennapa	1.950 ”	880 ”	61 ”
Muolaa	1.800 ”	770 ”	70 ”
Heinjoki	750 ”	500 ”	25 ”

Mielenkiintoisena hajatietona muutama maininta venäläisten rakennustoiminnasta eräissä Kannaksen kunnissa välirauhan aikana. Insinööriluutnantti Laineen matkakertomuksesta ajalta 11.11.–16.11.1941 on aiheesta pinnallinen selvitys. Uudellakirkolla oli eri puolilla pitäjää keskeneräisiä rakennuksia, joita venäläiset olivat ryhtyneet rakentamaan. Kanneljärvellä oli rakenteilla n. 10 taloa käsittänyt rivikylä. Samalla venäläiset olivat aloittaneet erään toisen kanneljärveläiskylän poissiirtämisen. Kivennavalle oli rakennettu Laineen mukaan kolhoosikylä. Valkjärvellä oli purettu viisi taloa. Raudussa venäläiset olivat siirtäneet kuusi rakennusta toiseen paikkaan.

¹ Jälleenrakennustoimintaa koskevat asiakirjat 1943, KYMRO:n arkisto (VA)

ja rakentaneet 23 uutta rakennusta. Metsäpirtissä 16 taloa oli siirretty muualle ja seitsemän oli viety pois yhdestä kylästä toiseen. Sakkolassa oli erääseen kylään siirretty kuusi taloa ja eräs kylä oli kokonaisuudessaan Lai-
neen mukaan viety pois.¹

Mainittakoon, että eräisiin kuntiin katsottiin voitavan sijoittaa palaava väestö ilman laajempaa rakennustoimintaa, kyseessä olivat Räisälä, Terijoki, Vuoksela ja Vuoksenranta.²

Väestön paluu kuntaan riippui ainakin alkuvaiheessa osaltaan säilyneiden rakennusten määrästä. Toinen, palautuksen kannalta ratkaisevampi tekijä, oli alueen etäisyys rintamasta. Oli luonnollista, että jatkuvasti sotatou-
mialueena olleisiin kuntiin ei turvallisuussyistä voitu päästää yhtä paljon väkeä kuin kauempana rintamasta olleisiin rauhallisempiin kuntiin. Tämä näkyy selvästi kartasta 5. Lähinnä rintamaa olleisiin kuntiin pääsi palaa-
maan väkeä selvästi vähemmän kuin muualle. Terijoelle palasi 2 % eli 149 henkeä vuoden 1939 väkiluvusta. Kivennavan ennen sotia 10.082 asuk-
kaasta palasi 4.274, 42.4 %. Laajana kuntana sen länsi- ja luoteisosiin voi-
tiin päästää suhteellisesti enemmän väkeä kuin itäosiin. Rautuun pääsi vain 1/3 osa aiemmasta väestöstä eli 5.878:sta 1959.

Alueelle, jossa asuinrakennuksia oli tuhoutunut runsaasti ja joka oli vi-
hollisen uuden hyökkäyksen sattuessa todennäköisin taistelualue, siis Vi-
puriin johtava suppeneva kaistale, ei voitu myöskään päästää vapaasti vä-
keä. Suojatummille alueille pääsivät entiset asukkaat lähes rajoituksetta vä-
estön palautusten päästyä käyntiin. Kaikkein korkein paluuaste oli Räisä-
lässä, jonne palasi jopa 92.2 % sotia edeltäneestä väestöstä, 7.811:sta
7.202. Huomattava on, että Räisälässä rakennusten säilymisaste oli myös
korkein. Heinjoki erottuu muista korkean paluuasteen kunnista siinä, että
sinne palasi 2.885 henkeä 3.627:stä eli 79.5 %, vaikka rakennuksia oli säi-
lynyt alle 10 %. Kunnassa oli suoritettava tämän vuoksi voimakasta jäl-
leenrakentamista. Tilannetta helpottavana tekijänä on varmasti ollut kun-
nan suhteellisen alhainen väkiluku.

Viljelytilanne, kuten edellisessä luvussa todettiin, muodostui suhteelli-
sen hyväksi kaikissa kunnissa, mikä näkyy kartan 5 kyseisen kohdan luokit-
telussa. Viljelyynottoaste oli yleensä niin korkea, että hajonnan saamiseksi
oli nostettava luokitusrajat näinkin korkeiksi. Aiemmin mainituista syistä
myös peltojen viljelykseenotto oli hankalinta rintaman läheisissä kunnissa.

1 KYMROn vuosikertomus v. 1941, KYMROn arkisto (VA)

2 Jälleenrakennustoimintaa valtakunnan yhteyteen palautetulla alueella koskevat asiapaperit 1942–
1943, KYMROn arkisto (VA)

Terijoella viljely oli vaatimatonta, vain 13.9 % ennen sotia viljellystä alasta pystyttiin ottamaan jatkosodan vuosina viljelyyn. Rintamatilanteen ollessa rauhallisempi sotilaat viljelivät kunnassa olleita peltoja. Toisinaan saattoivat jotkut kunnan asukkaista päästä päiväksi tai pariksi pistäytymään kotonaan.¹ Huomattavasti Terijokea parempi viljelytilanne oli Kivennavalla, vaikka sekin jäi yleisestä viljelytasosta. Kivennavalla viljelyksessä oli n. 9.000 ha:sta 5.234, 58.2 %. Suunnilleen samanlainen tilanne oli Raudussa, 6.154 ha:sta 3.790 ha, 61.6 %. Kannaksella toiseksi alin viljelyaste oli Metsäpirtissä johtuen sekä rintaman läheisyydestä että vähäisestä väestön paluusta, vain 11.5 % asukkaista palasi. Viljelyksessä oli n. 1/4 osa aiemmasta viljelyalasta. Tulosta on pidettävä merkittävänä niinkin vähäisellä palanneiden määrällä, sillä palanneita oli vain 534. Osansa tulokseen vaikutti myös Metsäpirtissä sotilaiden käyttö viljelytoimintaan.

Kuolemajärven yleiseen viljelytasoon verrattuna jossain määrin alemman suhdeluvun aiheutti kunnan talvisodan aikana kärsimät suuret materiaaliset vahingot. Kuolemajärvellä viljelyksessä oli 71.3 % sotia edeltäneestä viljelyalasta. Osaltaan kunnan suhdelukuun vaikutti se, että viljelyala oli suhteellisen suuri ennen sotia, 6.235 ha ja jatkosodan aikana siitä saatiin viljelyyn hehtaareissa mitattuna kuitenkin melko suuri osa käytettävissä olleella väestömäärällä. Äyräpään osalta on mielenkiintoista todeta, kuinka kunnassa pystyttiin ottamaan lähes entinen peltihehtaarimäärä viljelyyn, 93.9 %, vaikka kuntaan palasi vain 50.9 % aiemmasta väestöstä. Selittävänä tekijänä on se, että lähes kaikki tilalliset palasivat, vain 10 jäi viljelemään pika-asutustilojaan. Sitä vastoin palkkatyöläisiä ei palannut kuin pieni osa.¹ Saman suuntainen tilanne oli Räisälässä. Päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston tietojen mukaan kuntaan palasi 92.2 %.² Mutta Räisälän kunnanesikunnan sotapäiväkirjan mukaan väki palasi niin tarkoin, että ainoastaan yksi perhe oli ilmoittanut jäävänsä uuteen asuinpaikkaansa.³

Karttaa 5 tarkasteltaessa viljelytilanteen suhteen on huomattava, että suhdeluku ei tässä yhteydessä ole täysin tyhjentävä kuvaaja. Sillä pienissä kunnissa päästiin melko vähäiselläkin työvoimalla tehokkaasti viljellen korkeisiin prosenttilukuihin viljelykseen otossa. Luokittelu aliarvostaa jossain määrin suurempien kuntien viljelytasoa, näissä kunnissa on viljelty suuria hehtaarimääriä ennen sotia ja vaikka sota-ajan viljelymäärät ovat absoluuttisina arvoina suuria, ei tämä tule suhdeluvun avulla suoraan esille.

1 Terijoki 1951, s. 394

1 Muolaa ja Äyräpää 1952, s. 457

2 Päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston arkisto T 5045/11 (SA)

3 Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733

Esimerkkeinä tällaisesta aliarvostuksesta Muolaa ja Viipurin mlk. Muolaassa viljeltiin jatkosodan aikana 9.242 ha sotia edeltäneen ajan 10.700 ha:sta, suhdeluku on 86.4 %. Viipurin mlk oli Kannaksen suurin viljan-tuottaja, viljelyksessä oli 13.479 ha 15.770 ha:sta, 85.4 %.

Kannaksella oli myös kuntia, jotka saavuttivat tai jopa ylittivät sotia edeltäneen viljelytason. Valkjärvellä ja Räisälässä saavutettiin suunnilleen vuoden 1939 taso. Parhaimman tuloksen Kannaksella saavutti Sakkola, jossa otettiin uutta peltomaata käyttöön niin, että vuoden 1939 viljelytaso ylitettiin. Tavoitteena viljelyssä oli, että kukin kunta pystyisi tuottamaan oman kuntansa tarpeet sekä lisäksi oli määrätty luovutettavaksi, lähinnä armeijan tarpeisiin, tietty osa tuotosta. Eräät kunnat pystyivät tuottamaan yli tavoitteiden edellyttämän määrän jatkosodan aikana. Vuoden 1942 ylituotantoa maataloudessa oli Vuoksenrannassa, Räisälässä, Käkisalmen maalaiskunnassa ja Vuokselassa. Vuoden 1943 aikana edellisten lisäksi Heinjoella.¹ Huomionarvoista on se, että vain parissa muussa palautetun alueen kunnassa Kannaksen ulkopuolella pystyttiin samaan. Keijo Kulha on tutkinut karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käytyä julkista keskustelua² ja hän on todennut, että karjalaisia kohtaan tunnettu arvostus nousi jälleenrakennusvaiheen aikana vuosien myötä. Vasta kun tulevaisuus alkoi jälleen näyttää uhaltulta, ristiriidat tulivat uudelleen esille.¹

3. Kaksi kaupunkia – Viipuri ja Käkisalmi

Viipuri ja Käkisalmi olivat kaupunkeina eri suuruusluokkaa. Käkisalmessa oli ollut ennen sotia vähän yli 4.000 asukasta, kun Viipurissa oli ollut yli 72.000 kaupunkilaista. Viipurin sijaintia voitiin pitää strategisesti keskeisempänä kuin Käkisalmen, olihan Viipuri eräänlainen solmukohta tultaessa Kannakselta Kanta-Suomeen. Näiden seikkojen johdosta takaisinvaltausten tuomiin jälleenrakentamisongelmiin suhtauduttiin eri tavalla kummassakin kaupungissa.

Kun Käkisalmi vallattiin takaisin, huomattiin, että talvisodan ja venäläisten jäljiltä oli jäänyt vain muutamia kymmeniä säilyneitä rakennuksia,

¹ Waris, ym. 1952, s. 56

² Keijo K. Kulha, Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948. *Studia historica Jyväskyläensia VII*, Jyväskylä 1969

asuinrakennusten säilymisaste oli n. 5 %.¹ Perääntyessään venäläiset olivat hävittäneet sen, mitä eivät saaneet otettua mukaansa, mm. kaikki sillat ja alikäytävät olivat rikutut.² Johtuen hävitysten laajuudesta ja toisaalta kaupungin syrjäisestä asemasta ei jälleenrakentamista pidetty välttämättömänä, eikä sen vuoksi voitu myöskään päästää kaupunkiin palaamaan kuin sellaisia henkilöitä, joiden oleskelua paikkakunnalla voitiin pitää tärkeänä. Tilannetta helpotti osittain se, että 27.1.1942 saatiin Käkisalmi liitetyksi takaisin Suomen rautatieverkoston yhteyteen.³ Käkisalmen kaupunkiin palasi vain runsas viidennes sotia edeltäneestä asujamistosta, 21.7 %. Vuonna 1939 kaupungissa oli asunut 4.132 henkeä ja 15.5.1944 mennessä sinne oli palannut 898 asukasta.¹

Viipuri oli myös kärsinyt talvisodan ja sen jälkinäytösten aikana tuhoja niin, että n. 60 % kaupungin rakennuksista oli tuhoutunut² ja vain 8 % asuinrakennuksista oli säilynyt vahingoittumattomina.³ Kaupunki oli kuitenkin ollut ennen sotia niin iso, että vaikka näinkin suuri osa rakennuksista oli tuhoutunut, pystyi kaupunki vastaanottamaan vielä suhteellisen suuren määrän väkeä. Kaupunkiin palanneitten osuus sotia edeltäneistä asukkaista oli 38.2 %, 72.778:sta palasi 27.775.⁴ Tarkempi kuukausittainen tilanteesta kertova tilasto Viipuriin palanneista on esitetty sivulla 101. Erot palanneiksi ilmoitettujen summissa johtuu siitä, että kaupungissa oli sellaistakin väkeä, joka ei tullut Viipurin väestönsiirtotoimiston kautta; tällaisia olivat esimerkiksi erilaisilla työkomennuksilla Viipurissa olleet.

Viipuriin kuten muuallekin pyrittiin aluksi päästämään vain ehdottoman työkykyistä ja ”hyödyllistä” väkeä. Mutta varsin pian, etenkin vuonna 1942, pyrittiin kaupunkiin muuttaneille antamaan mahdollisuus koko perheensä mukaan ottamiseen. Täten joukkoon tuli myös suhteellisen runsaasti vanhuksia ja lapsia. Viipurin väestönsiirtotoimistossa 22.1.1943 päivätysssä selonteossa Viipurin väestön kokoonpanosta esitetään puolustavia näkökantoja siitä, miksi kaupunkiin oli päästetty sellaista väkeä, joka ei ehkä täyttänyt palautusta hakeneille asetettuja ehtoja. Selonteossa sanotaan, että takaisin olivat ensisijaisesti pyrkimässä sellaiset siirtoväkeen kuuluneet henkilöt, jotka eivät olleet juurtuneet uusille asuinsijoilleen. Lisäksi kysei-

1 Jälleenrakennustoimintaa valtakunnan yhteyteen palautetulla alueella koskevat asiapaperit 1942–1943 KYMROn arkisto (VA) (ed. s.)

2 Käkisalmi 1958, ss. 954–956

3 Käkisalmen sotilashallintopiiriin sotapäiväkirja 25.8.1941–10.10.1944 SPK 17733 (SA) ja Käkisalmi 1958, s. 958

1 Päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston arkisto T 5045/11 (SA)

2 Viipurin kirja 1958, s. 549

3 Jälleenrakennustoimintaa valtakunnan yhteyteen palautetulla alueella koskevat asiapaperit, KYMROn arkisto (VA)

4 Päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston arkisto T 5045/11 (SA)

sessä tekstissä mainitaan, että ”työtä ja ansiota, erittäin hyvääkin, oli tarjolla myös poikasille ja iäkkäämmille”.¹ Työnantajat joutuivat tämän mukaan turvautumaan suuressa määrin heihin, kun miehet olivat sotimassa. Viipuriin päästettiin sen johdosta helpommin kuin muualle palautetulle alueelle muutakin väestöä kuin täysin työkykyistä. Eräs syy oli varmasti propaganda. Ennen muuta suomalaisten sotamielen nostattamiseksi oli perusteltua luoda kuva Viipurista kaupunkina, joka eli ja toimi sodasta ja aiemmasta hävityksestä huolimatta. Teemaa voitiin käyttää myös ulkomaille suuntautuneessa propagandassa. Viipuriin kehittyi elinkeinoelämää, jonka palvelukseen oli saatava työvoimaa. Tässä mielessä oli aihetta päästää väkeä kaupunkiin. Viipurin sotilashallintopiirin kansanhuoltolautakunta on laatinut tilaston Viipurissa toimineista yrityksistä 10.10.1942.²

TAULUKKO 4. Viipurissa 10.10.1942 toimineet yritykset.

myllyjä	1	urheiluliikkeitä	4
leipomoita	8	kemikaalioita	4
erilaisia teollisuusliikkeitä	8	sekatavaraliikkeitä	59
puusepäneliikkeitä	5	lihakauppoja	6
maalausliikkeitä	14	kalakauppoja	8
sähköliikkeitä	9	vihannesliikkeitä ja	
autoliikkeitä ja		torimyyjiä	11
autokorjaamoja	7	ravintoloita	24
jalkinekorjaamoja	7	työmaaruokaloita	21
lasihiomoja	3	kahvilähettämöjä	7
huonekaluliikkeitä	2	kioskeja	19
partureita	32	matkustajakoteja	6
vaatetus- ja jalkine-		pankkeja ja vakuutus-	
liikkeitä	108	liikkeitä	15

On huomattava, että taulukossa esiintyneistä liikkeistä valtaosa oli pieniä ns. yhdenmiehen yrityksiä. Mielenkiintoisena yksityiskohtana on parturiliikkeiden suuri määrä. Selittävänä tekijänä on se, että partureiden palveluksia käyttivät lähiseuduilla palvelleet sotilaat viipurilaisten lisäksi. Todennäköisesti on myös niin, että kampaamoja ei ole eritelty, vaan sekä parturit että kampaamot kulkevat taulukossa nimikkeen parturi alla. Myös jälleenrakentaminen työllisti liikkeitä ja tarjosi työtä, tämä näkyy mm. maalausliikkeiden lukumäärässä. Vaatetus- ja jalkineliikkeiden runsas määrä selittyy sillä, että harrastettiin paljon kotiteollisuutta, valmistettiin vaatekappaleita kotona ja myytiin sitten niitä.

¹ Viipurin väestönsiirtotoimiston arkisto T 21489/D

² Sama

Tilanne Viipuriin palaamisessa vaikeutui yleisen tilanteen kiristymisen myötä, enää ei eletty hyökkäysvaiheen alkuinnostuksen vallassa, vaan oli tiin asemasotavaiheen odottavassa ilmapiirissä. Kuten sivun 101 taulukosta näkyy, ei väkeä päästetty lähes ollenkaan vuoden 1943 syksystä lähtien Viipuriin. Tässä vaiheessa uudelleenasetus oli saavuttanut katon, jonka ylittämistä kohtuuttomien kustannusten ja ponnistusten välttämiseksi ja toisaalta liian suureksi kasvavan riskin vuoksi oli luovuttava. Taulukko 5:ssä esitetään Viipuriin palaamisluvan saaneet ryhmiteltyinä ammatin ja iän mukaan. Taulukko kertoo tilanteesta 31.5.1944 ja siitä ilmenee syksystä 1941 lähtien siihen mennessä Viipuriin palanneista edellä mainitut tiedot.

TAULUKKO 5. Viipurin kaupunkiin palaamisluvan saaneet ryhmiteltyinä ammatin ja iän mukaan 31.5.1944.

Ammattiryhmä	Työhön osallistuvat		Perheen jäsenet		Yhteensä
	miehiä	naisia	miehiä	naisia	
Maanviljelijöitä ja kalastajia	161	20	96	242	519
Itsenäisiä elinkeinonharjoittajia	538	213	200	573	1.524
Kiinteistönomistajia	170	200	51	196	617
Valtion tai kunnan palveluksessa	753	510	476	1.388	3.127
Elinkeinoelämän palveluksessa	977	1.329	357	1.076	3.739
Sekatyöläisiä	1.629	1.670	637	1.769	5.705
Ammattityöläisiä	2.774	1.161	929	2.751	7.615
Muita kuin edellä mainittuja	353	728	338	1.064	2.483
Yhteensä	7.355	5.831	3.084	9.059	25.329
Syntymävuodet					
1928–1943	41	32	2.595	2.539	5.207
1907–1927	1.886	2.910	383	2.321	7.500
1897–1906	2.305	1.196	43	1.770	5.314
1882–1896	2.381	1.308	29	1.625	5.345
1850–1881	740	385	34	804	1.963
Yhteensä	7.355	5.831	3.084	9.059	25.329

Tilasto perustuu Viipurin väestösiirtotoimiston arkistoon T 21489D (SA)

V Suunnitelmat evakuoinnin varalle

1. Evakuointiorganisaation luominen

Talvisodan evakuoinnit olivat suorittaneet lähinnä paikalliset poliisiviranomaiset ja väestönsuojelulliset ilmasuojelujoukot, kuten aiemmin on todettu. Väestönsuojeluorganisaatio oli talvisodan aikana alistettu sisäasiainministeriölle. Väestönsuojelutoiminnasta olivat vastanneet asutuskeskuksiin perustetut väestönsuojelumuodostelmat ja niiden rinnalla joillain paikkakunnilla myös suojeluskuntapiirit. Mutta talvisodan kokemukset osoittivat, että väestönsuojelu oli niin kiinteässä yhteydessä muuhun puolustamiseen, että se oli järjestettävä sotilaallisempiin muotoihin ja alistettava sota-aikana sotilasjohdolle. Vielä vuoden 1940 puolella muutettiin väestönsuojelulainsäädäntöä ja päämajan yhteyteen perustettiin erityinen evakuointitoimisto. Aiemman väestönsuojelulainsäädännön edellyttämien tehtävien lisäksi esitettiin tehtävien laajennusta. Uusia toimialoja olivat väestön ja omaisuuden suojaamisen lisäksi kulontorjunta, desantintorjunta, paikallinen vartiopalvelus ja poliisiviranomaisten avustaminen yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpitämiseksi sekä sotatoimien vaatimien evakuointien johtaminen ja suorittaminen. Tämän johdosta väestönsuojelua alettiin nimittää ilmasuojeluksi.¹

Vuoden 1941 liikekannallepanossa ilmasuojelu (is.) alistettiin sotilasjohdolle ja ryhdyttiin perustamaan is.johtoelimiä ja is.joukkoja. Kaikkiaan koko valtakunnan alueelle perustettiin 858 paikallista väestönsuojelukeskusta ja suojelutoimistoa. Määrävahvuus oli 100.000 henkeä, näistä oli naisia yli 7.000. Sodan alussa kutsuttiin kokoon n. 20 %, muiden piti kokoontua vasta hälytettäessä.²

Päämajan sotilashallinto-osaston is.käskyllä 13.9.1941 perustettiin jokaiseen takaisinvallattuun kuntaan kunnallisia is.joukkoja. Takaisinvallatun alueen is.joukot muodostivat kaikkiaan 12 is.komppaniaa, jotka alistettiin kunkin alueen sotatoimiyhtymille. Kunnalliset is.joukot oli määrä muodostaa väestönsuojelulain alaisista tai muuten is.palvelukseen soveltuneista siirtoväkeen kuuluneista miehistä. Kunnallisten is.joukkojen rungon muodostivat kunnissa jo olleet varsinaiset is.joukot, joilla tarkoitettiin päällystää ja jatkuvasti palveluksessa olleita is.miehiä. Jokaiseen kuntaan tuli perustaa is.johtoelin, paikallinen is.keskus, jolle kunnalliset joukot olivat alistetut.

¹ Suomen Sota IX 1960, s. 350

² Suomen Sota IX 1960, s. 351–352

Pidettiin suotavana, että kunnallisten is.joukkojen miehet otettiin kunkin kunnan väestöstä, koska paikallistuntemus tällöin oli parempi, joka tehtävän laadun kannalta oli ensiarvoisen tärkeää.¹ Kunnallisia is.joukkoja ryhmiteltäessä suuremmiksi kokonaisuuksiksi noudatettiin sotilashallintopiirijakoa. Takaisinvaltatulle alueelle perustettiin kaikkiaan kolme is.piiriä: 5.9.1941 Sortavalan is.piiri, 15.9.1941 Käkisalmen is.piiri ja 6.10.1941 Viipurin is.piiri.²

Muodostettujen is.joukkojen miehistöaines ei tehtävän luonteen vuoksi ollut parasta mahdollista. Noin puolet liikekannallepanomääräyksellä palvelukseen kutsutuista oli F-kuntoisuusluokan miehiä, loput alle asevelvollisuusikäisiä vapaaehtoisia nuorukaisia tai vanhempia vapaaehtoisia. Upseerit ja aliupseerit olivat yleensä B-kuntoisuusluokkaan kuuluneita.¹

Kannaksen kesäkuussa 1944 tapahtuneiden evakuoitien jälkeen tutkittiin is.joukkojen toimintaa ja silloin kiinnitettiin huomiota muun muassa siihen, että joukkojen päällystös oli liian vähän. Tämä vaikeutti tehtävien suoritusta ja valvontaa sekä kurinpitoa. Päämajan is.komentajan johdolla suoritettujen tutkimusten yhteydessä korostettiin, että is.toimintaa aliarvostettiin ja sen vuoksi miehistöaines oli heikkoa, josta osaltaan johtuivat edellä luetellut epäkohdat, jotka selviävät tarkemmin jäljempänä tekstissä.²

2. Toimenpiteet vastaisen evakuoinnin varalle

2.1. Evakuointisuunnitelmia ryhdytään laatimaan

Päämajan is.komentajan, kenraaliluutnantti Aarne Sihvon esikunnassa laadittiin vuonna 1942 yleispiirteiset, karkeat evakuointisuunnitelmat koko valtakunnan yhteyteen palautetulle Karjalalle.¹ Tarkempien suunnitelmien teko jätettiin paikallisten sotilasläänien, Kannaksen tapauksessa Kaakkois-Suomen sotilasläänin, huoleksi. Sotilasläänin esikunnan tuli yhdessä alueella toimineitten is.piirien esikuntien kanssa laatia suunnitelmat evakuoinnin varalle.²

1 IV AKE:n is. toimiston is.käsky 20.3.1941, Viipurin väestönsiirtotoimiston arkisto T 21489/E (SA) ja päämajan sotilashallinto-osaston toimintakertomus 15.7.1941–15.10.1944 T 5867/16 (SA)

2 Päämajan sotilashallinto-osaston toimintakertomus 15.7.1941–15.10.1944 T 5867/16 (SA)

1 Päämajan sotilashallinto-osaston toimintakertomus 15.7.1941–15.10.1944 T 5867/16 (SA)

2 Päämajan is.komentajan käskykirjeet 30.6.1944 ja 5.7.1944 Kaakkois-Suomen sotilasläänin esikunnan is.toimistolle, joissa pyydettiin selvitys Viipurin ja Käkisalmen suojeluskuntapiirien is.yksiköiden henkilötilanteesta evakuoitien aikana ja niiden jälkeen sekä kyseisen sotilasläänin is.komentajan, majuri Juntton vastauskirjelmä 13.7.1944, Kaakkois-Suomen sotilasläänin esikunnan is.toimiston arkisto vuodelta 1944 T 20396/14 ja T 20396/18 (SA)

Tehostetut evakuointivalmistelut aloitettiin Kaakkois-Suomen sotilasläänin esikunnassa syyskuussa 1943, kun esikuntaan tuli päämajan is.osas-tolta kirje, jossa käskettiin Viipurin, Käkisalmen ja Sortavalan suojeluskun-tapiirien (skp) esikunnissa, a.o. skp:ien komentajien johdolla ja valvonnassa sekä yleisesikuntaupseerin ja hänen evakuointiapulaisikseen määräämiensä is.upseerien toimesta suunnitella ja valmistaa evakuointisuunnitelmat. Suunnitelmien tuli käsittää karkea alueellinen operatiivinen evakuointi-suunnitelma skp:ttain, karkeat kunnittaiset evakuointisuunnitelmat sekä li-säksi väestönsuojelulliset evakuointisuunnitelmat Kannaksella Viipurin ja Käkisalmen kaupungeissa.³

Valmistettaville suunnitelmille asetettiin aikaraja, ns. hätäsuunnitelman piti olla valmiina 20.10.1943 mennessä. Täydellisempien ja yksityiskohtai-sempien suunnitelmien suorituskäskyineen, evakuoinnin järjestelykarttoi-neen, viestikaavioineen, yms. piti olla valmiit 31.12.1943 mennessä.

Mielenkiintoista on todeta suunnitelmien tehostamisajankohta suunnil-leen samaksi kuin väestön takaisinpaluussa tapahtui melko täydellinen ty-rehtyminen, syksystä 1943. Asia selittyyneen yleisellä tilanteen kiristymisellä. Suunnitelmat eivät kuitenkaan valmistuneet määräaikaan mennessä. Soti-laslääni joutui antamaan 17.2.1944 skp:ien esikunnille käskyn, että niiden tuli laatia lopulliset kunnalliset ja alueelliset operatiiviset evakuointisuun-nitelmat viimeistään 15.3.1944 mennessä.¹ Seuranneita tapahtumia ajatel-len voidaan todeta, että suunnitelmat valmistuivat, vaikkakin myöhästynei-nä keväällä 1944 melkein jokaisessa Kannaksen kunnassa. Toinen asia on se, ehdittiinkö tai haluttiinko niihin tutustua laatimisen jälkeen. Eräiden muistikuvien mukaan jäivät laaditut evakuointisuunnitelmat pölyttymään evakuoinnista vastuussa olleitten viranomaisten, siis lähinnä kunnallisten evakuointiesikuntien hyllyille.²

1 Taustana suunnitelmien laatimiselle on nähtävä Suomen siirtyminen hyökkäysvaiheesta puolustus-vaiheeseen. Suomalaisten etenemisen pysähtyttyä alettiin samalla oivaltaa, että saavutettuja rajoja ja tuskien vuoden 1939 rajojakaan voitiin pitää rauhanneuvottelujen pohjana. Vähitellen alkoi näkyä myös neuvostoarmeijan tehostuneen iskuvoiman merkkejä, muun muassa Stalingradin tapahtumat alkuvuodesta 1943 ja sen johdosta oli syytä edelleen tehostaa evakuointivalmisteluja (ed.s.)

2 Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto T 5867/17 (SA) (ed.s.)

3 Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto T 5867/17 (SA)

1 Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto T 5867/17 (SA)

2 Siltanen Tauno, haastattelu keväällä 1976, toimi jatkosodan kahtena viimeisenä vuotena Viipurin ilmasuojelukeskukseen päällikkönä, sekä Hintsa Reino, haastattelu 15.11.1976, entinen Viipurin rikospoliisin päällikkö

2.2. Evakuointihenkilöstön koulutus

Is.joukkojen erääksi tehtäväksi oli siis määritelty evakuoinnin johtaminen ja suorittaminen. Miten kyseisiä joukkoja valmistettiin suoriutumaan evakuoinnista? Kun sotilasläänin esikunnasta tuli käsky skp:ien esikunnille tehostettujen evakuointivalmistelujen suorittamiseen, määrättiin myös, että skp:ien esikuntien yleisesikuntaupseerit, is.toimistopäälliköt ja muut evakuointivalmisteluihin komennetut upseerit tutustuisivat aiempiin evakuointisuunnitelmiin.¹ Lisäksi syksystä 1943 lähtien pidettiin joka kuukausi kokouksia edellä mainittujen upseerien ja tarkoin valittujen eri alojen asiantuntijoiden kesken. Kaakkois-Suomen sotilasläänin evakuoinnin toimintakertomus 17.8.1944 kertoo, että ”ylemmältä taholta” oli tullut käsky evakuointisuunnitelmien ja suunnittelun ankarasta salassapidosta.²

Käsky salassapidosta aiheutti sen, että ei voitu varata sotilashenkilöstöä evakuointitehtäviin eikä niin muodoin myöskään antaa yksityikohtaista koulutusta evakuointiin osallistumaan määrätyille joukoille. Vain skp:ien esikuntien evakuoinnista vastanneet johtohenkilöt voitiin nimittää tehtäviinsä ja ”paljastaa” heille laadittavina olleitten suunnitelmien sisältöä. Kuitenkin vasta helmikuussa 1944 annettiin lupa kuntien evakuointipäälliköiden perehdyttämiseen tehtäviinsä ja samalla annettiin heille oikeus nimittää apulaisensa. Myöhemmin keväällä annettiin edelleen lupa evakuointiin osallistuneitten sotilasosastojen johtajien varaamiseen mainittua tehtävää varten. Kyseiset henkilöt varattiin joko is.- tai väestönsuojelu-(vss.) määräyksillä.¹

Esimerkkinä is.henkilöstön koulutuksesta voidaan ottaa Viipurin is.koulutus. Viipurissa Kannaksen suurimpana asutuskeskuksena evakuointivalmistelut olivat laajimmat ja samalla epäkohdat näkyivät herkimmin. Muualla Kannaksella pystyttiin toimimaan pienemmin voimavaroin. Viipurissa is.henkilöstöä oli koulutettu pitkin kevättä 1944. Koulutus näyttää evakuoinnin kannalta kuitenkin keskittyneen epäoleellisiin seikkoihin. Yleisölle esitettiin esimerkiksi, miten palopommi tehtiin vaarattomaksi. Viipurin entinen evakuointipäällikkö Eero Teräsvirta on kirjoittanut 20.9.1944 päivätyssä Viipurin kaupungin evakuointikertomuksessa, että evakuointipäällikkö ja evakuointikeskuksen toimistopäällikkö osallistuivat Viipurin evakuointisuunnitelmien tekoon, joten he perehtyivät suunnitelmiin yksityiskohtaisesti. Muulle evakuointipäällystölle pidettiin selostustilaisuus suunnitelmista vasta 6.6.1944.² Varsinaisen evakuoinnin Viipurissa piti suorittaa noin 500 is.miestä, joista yli puolet, n. 300, oli is.määräyksillä teh-

1 Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto T 5867/17 (SA)

2 Sama

1 Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto T 5867/17 (SA)

2 Viipurin kaupungin evakuointikertomus 20.9.1944, Torkkelin Säätiö

tävään asetettuja. Kyseisten henkilöiden tehtävään varaus saatiin loppuun-suoritetuksi vain muutama päivä ennen kaupungin evakuoinnin aloittamista. Mainitusta syystä joukkoa ei ehditty kouluttaa eikä toiminnan alkaessa edes täysin kokoamaan. Evakuoinnissa apuna käytettiin myös n. 2000 ns. omakohtaisensuojelun miestä, jotka olivat lähinnä työvelvollisia ja toimivat väestönsuojelutehtävissä ns. talojen suojelevalvojina. Heitä oli koulutettu tehtäviinsä kahtena iltana, kerran maaliskuussa ja toisen kerran touko-kuussa. Tällöinkin heidän koulutuksensa käsitti yleisiä ilmasuojelun, palon-torjunnan ja väestönsuojelun asioita eikä varsinaisen evakuoinnin valmis-teluja, koska evakuointipäällystöllekin selvitettiin tarkemmin evakuoinnin suunniteltua suoritusta vasta 6.6.1944.¹ 9.6.1944 alkoi venäläisten hyök-käys, jonka johdosta 15.6.1944 Viipuria ryhdyttiin evakuoimaan. Samana päivänä saatiin kaupunkiin evakuoinnin suorituksessa tarvitut kaavakkeet, mutta niiden käyttöön perehdyttämiseen ei enää ollut tilaisuutta kuin pinta-puolisesti.

Edellisen perusteella voidaan todeta, että vaikka suunnitelmia olikin, ei koulutusta ollut suunniteltu selvästi eritellyiksi osa-alueiksi, vaan siinä esiintyi osittain päällekkäistä yleisneuvontaa sen sijaan, että tehtävät olisi rajattu ja koulutettu tietty joukko suoriutumaan omasta määrätystä tehtä-västään. Tilannetta vaikeuttavana tekijänä oli sopivan väliportaan puuttu-minen paikallisen evakuointijohdon ja suhteellisen monilukuisen suojele-valvojajoukon välillä. Talonsuojeluvalvojia ohjasivat suojelualuepäälliköt, mutta heidän ja evakuointijohdon välistä käskyjen kulun ja niiden noudatta-misen valvontaa olisi helpottanut jonkinlaisen väliasteen olemassaolo.² Osaltaan edellä kuvatun tilanteen aiheutti aiemmin mainittu ”ylemmältä ta-holta” tullut salassapitokäsky, jolla pyrittiin estämään mahdollisen paniik-kimielialan syntyminen väestön keskuudessa.

2.3. Laaditut evakuointisuunnitelmat

Laadituissa suunnitelmissa Kannas oli jaettu evakuointivyöhykkeisiin, jotka suunnitelmien mukaan piti tyhjentää aina kokonaisuuksina. Lähinnä rajaa olleet alueet oli luonnollisesti määrätty evakuoitaviksi ensimmäisinä. Kannas oli jaettu seuraavasti: I evakuointivyöhykkeeseen, joka jakaantui edelleen kahtia, kuuluivat Metsäpirtti, Sakkola, Rautu, Valkjärvi, Muolaa,

¹ Viipurin kaupungin evakuointikertomus 20.9.1944, Torkkelin Säätiö

² Kapteeni Kretzin päämajan is.osastolle osoitettu selostus Viipurin evakuoinnista 14.7.1944, pää-majan sotilashallinto-osaston is.toimisto I arkisto vuodelta 1944 T 5867/26 (SA)

Kivennapa, Terijoki, Uusikirkko, Kuolemajärvi sekä Koiviston kauppala ja maalaiskunta. II evakuointivyöhykkeeseen kuuluivat Vuoksenranta, Äyräpää, Heinjoki, Johannes, Viipurin mlk ja Viipurin kaupunki. III vyöhykkeessä olivat Vuoksela, Pyhäjärvi, Räisälä, Käkisalmen mlk ja Käkisalmen kaupunki.¹ Alueet selviävät tarkemmin kartasta 6.

Yleistä valmistautumisaikaa suunnitelmissa oli varattu kolme vuorokautta ja evakuoinnin suorittamiseen lisäksi kolme vuorokautta. Seuranneet tapahtumat osoittivat kuitenkin, että käytännössä aikaa oli korkeintaan puolet suunnitellusta kuudesta vuorokaudesta, toisissa paikoissa ei sitäkään.

Laaditut suunnitelmat noudattelivat paikallisella tasolla keskenään samoja periaatteita. Esimerkkinä Viipurin kaupungissa laadittu vss. evakuointisuunnitelma, mikä edustaa Kannaksella laajinta yhteinäistä paikallisuunnitelmaa. Kaupunki jaettiin evakuointipiireihin, jotka oli määrä tyhjentää numerojärjestyksessä. Niin Viipurissa kuin muissakin kunnissa oli pääasiallisimmaksi evakuoitavan väestön, karjan ja irtaimen omaisuuden kuljetusmuodoksi suunniteltu rautatiekuljetusta. Suunnitelmissa oli kuitenkin varaus, että jos kuljetuskalustosta olisi puutetta, piti evakuoinnin tapahtua portaittain, siten että ensin oli määrä evakuoida lapset ja sairaat sekä vanhukset, joiden jälkeen muut. Tässä tilanteessa väestö piti ohjata sotilaiden avustuksella erityisiin kokoamiskeskuksiin, joista kuljetuksen piti tapahtua edelleen joko rautateitse, autokuljetuksina tai vesitiekuljetuksina siellä, missä se oli mahdollista. Tarpeen vaatiessa evakuointimatka suoritettiin joukkomarssina.¹

Viipurin evakuointisuunnitelmissa oli lisäksi toimintaohjeita ns. paonomaisen evakuoinnin varalta. Tätä kohtaa ei ollut kaikkien kuntien suunnitelmissa, pienemmät maaseutukunnat laskettiin voitavan evakuoida normaalisti. Viipurin paonomaisen evakuoinnin varalle tehdyn suunnitelman mukaan, jos olisi aiheutta paanomaiseen evakuointiin, piti kaupunki jakaa is. komppanioiden muodostamien sulkupartioiden avulla kahteen osaan. Kummankin osan väestö olisi sitten ohjattu pois kaupungista eri reittejä.²

Tehtyihin suunnitelmiin kuuluivat myös vastaanottopuolella tehtyt sijoitus suunnitelmat. Oli selvitetty eri väestöä vastaanottaneiden kuntien sijoituskyky, samaten oli selvitetty eri teitten kuljetusmahdollisuuksia, selvitetty matkan varrella muonitusasemat, ym..³ Taulukko 5:ssä on nähtävissä karkeasti ne kunnat, joihin Kannakselta evakuoitu väestö oli suunniteltu sijoitettavaksi. Taulukko ei ole täysin tyhjentävä, muun muassa viipurilaisia suunniteltiin sijoitettavaksi useampaan kuntaan kuin taulukossa on mainittu.

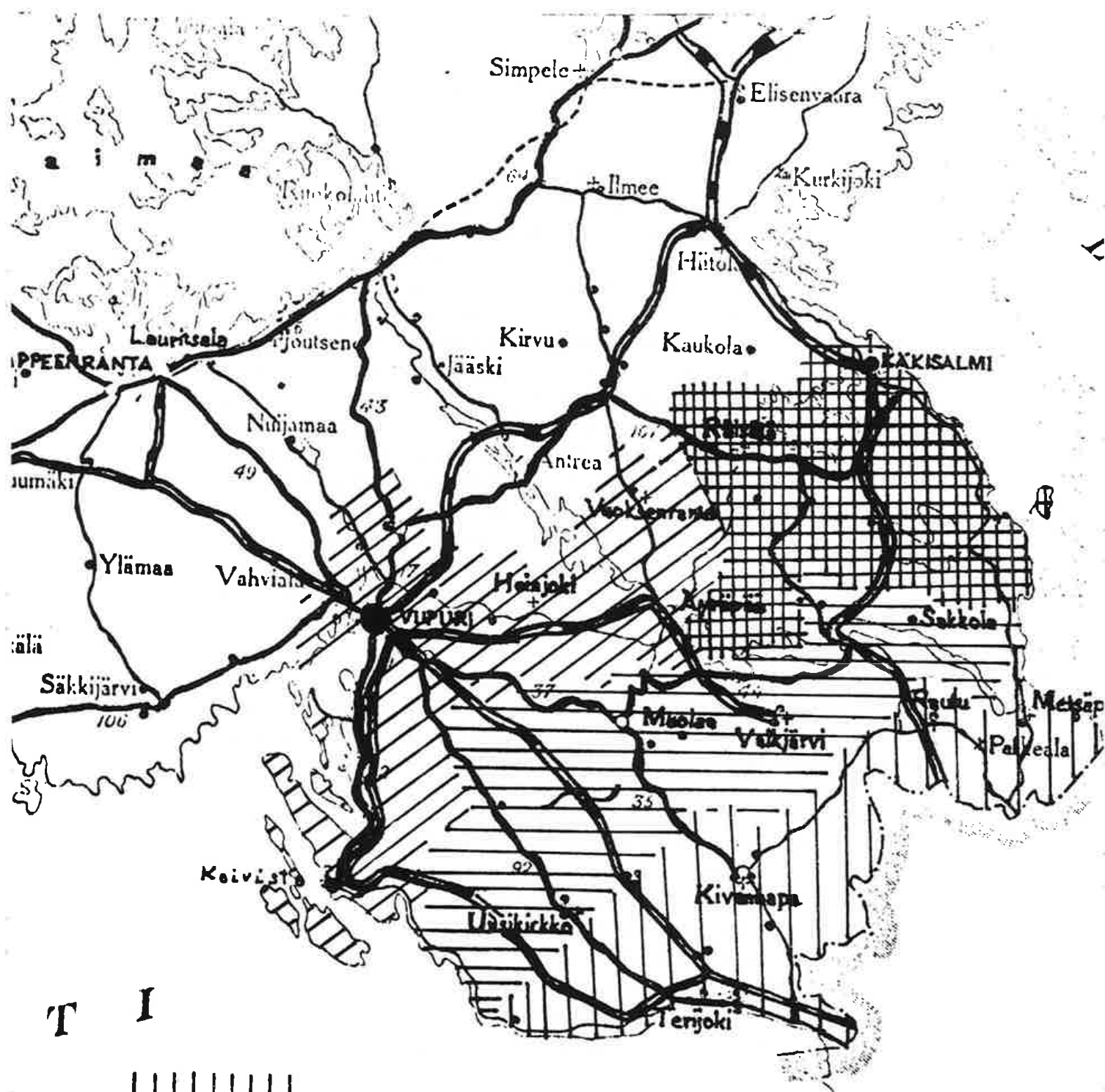
¹ Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto T 5867/17 (SA)

¹ Viipurin kaupungin karkea väestönsuojellinen evakuointisuunnitelma 12. 1. 1944 T 6915/1 (SA)

² Sama

³ Waris, ym. 1952, ss. 56–57

KARTTA 6. Kannaksen evakuointivyöhykkeet sekä alueen rauta- ja maantieverkosto

	= vyöhyke I:1		= rautatie
	= vyöhyke I:2		= maantie
	= vyöhyke II		= maantie
	= vyöhyke III		

TAULUKKO 6. Viipurin ja Käkisalmen suojeluskuntapiireihin kuuluneiden kuntien = Kannaksen kuntien asukkaiden sijoituskunnat.

sijoitettava kunta:

sijoittava kunta:

Viipurin skp:

Heinjoki
Johannes
Kanneljärvi
Kivennapa
Koivisto
Koivisto mlk
Kuolemajärvi
Muolaa

Rautu
Terijoki
Uusikirkko

Valkjärvi
Viipuri

Viipurin mlk

Vuoksenranta
Äyräpää

Käkisalmen skp:

Käkisalmi
Käkisalmi mlk
Metsäpirtti
Pyhäjärvi
Räisälä
Sakkola
Vuoksela

Kuusjoki, Marttila, Koski (Tl.)
Paimio, Marttila, Tarvasjoki
Heinola mlk., Sysmä, Luhanka
Anttola, Hirvensalmi, Jurva
Halikko
Karuna, Perniö, Kisko, Angelniemi
Sauvo, Karuna, Halikko, Kuusjoki
Punkalaidun, Viiala, Urjala, Sääksmäki,
Pälkäne, Luopioinen
Pieksämäki, Virtasalmi, Rantasalmi
Valkeala, Suomenniemi, Mäntyharju
Heinola mlk, Hartola, Joutsa, Pertunmaa,
Kangasniemi
Jämsä, Jämsänkoski, Padasjoki
Uusikaupunki, Vehmaa, Lokalahti, Kustavi,
Kalanti, Uusikaupunki mlk, Pyhämaa,
Laitila, Mynämäki
Kullaa, Noormarkku, Ahlainen,
Kankaanpää, Hämeenkyrö
Töysä, Ähtäri
Loimaa mlk, Mellilä, Koski (Tl.),
Pöytyä, Karinainen

Seinäjoki mlk, Nurmo, Alavus
Peräseinäjoki, Alavus, Töysä
Pieksämäki, Rautalampi, Suonenjoki
Muurame, Korpilahti, Keuruu
Kihniö, Jalasjärvi, Peräseinäjoki
Rautalampi, Konnevesi, Äänekoski
Ähtäri, Pihlajavesi

Tilasto perustuu III Armeijakunnan is.toimiston arkiston tietoihin T 6428/
16 (SA)

VI Kannaksen evakuointi tulee välttämättömäksi

1. Sotilaallisen tilanteen muuttuminen keväällä 1944

Kannaksella asemasota oli jatkunut vuoden 1941 syyskuusta. Sotilaallinen tilanne oli pysynyt entisellään, eikä venäläisten taholta ollut tarvinnut odottaa suurempia hyökkäyksiä suomalaisia puolustuslinjoja vastaan niin kauan kuin saksalaiset pitivät Leningradia saarrettuna ja sen tärkeitä liikenneyhteyksiä etelään suljettuina. Tilanne muuttui, kun venäläiset aloittivat Suomenlahden ja Ilmajärven välillä tammikuun puolivälissä 1944 yleishyökkäyksen vapauttaakseen Leningradin. Kun venäläisten onnistui murtaa saksalaisten vastarinta Narvan seuduilla ja avata suorat liikenneyhteydet Leningradista etelään ja kaakkoon, Neuvostoliiton sotavoimien tukialueille, suomalaisen sodanjohdon oli ryhdyttävä arvioimaan puolustustilannetta uudelleen.¹

Sodan jälkeen onkin kiistelty siitä, kuinka hyvin Suomen sotilasjohdossa ennakoitiin seuranneet tapahtumat. On syytetty päämajan tiedusteluosastoa vääristä johtopäätöksistä² ja toisaalta rintamavastuussa olleita johtajia arvostelukyvyyttömyydestä.³ Enteitä tulevista tapahtumista oli nähtävissä jo helmikuussa 1944. Silloin Helsinkiä pommitettiin voimakkaasti ja helmimaaliskuussa Suomen ja Neuvostoliiton välisissä rauhantunnusteluissa venäläiset uhkasivat ryhtyä hyökkäykseen Suomea vastaan Kannaksella, jollei Suomi hyväksyisi esitettyjä rauhanehtoja. Kun rauhanneuvottelut katkesivat 22.4.1944, hyökkäyksen odotus lisääntyi.⁴

Päämajan tiedusteluosasto I entinen päällikkö, eversti U.A.Käkönen on esittänyt mielipiteenään, että pelko hyökkäyksestä oli jo helmikuun lopulta 1944 lähtien muuttunut varmuudeksi, niin että hyökkäykseen viittaavia tietoja ja merkkejä uskottiin liiankin herkästi. Kun jatkuvasti puhuttiin uusista hyökkäykseen viittaavista todisteista eikä hyökkäystä vain kuulunut, alettiin tietoihin vähitellen suhtautua vähemmän vakavasti ja Käkösen mukaan tiedusteluosasto sai moitteita tilanteen mustamaalaamisesta, kun se ilmoitti

1 Suomen Sota VII 1957, s. 15

2 Oesch 1956, s. 73

3 Terä 1967, s. 103

4 Suomen Sota VII 1957, ss. 16–17

uusista tiedoista.¹ Samantapaisen käsityksen kuin edellä on esittänyt M. V. Terä kirjassaan ”Kesäkuun kriisi 1944”. Käkösen mielipiteen täydennykseksi Terä mainitsee, että maan korkeimmat johtoelimet, valtioneuvosto ja eduskunta, olivat hyökkäysodotuksissaan ”lähinnä hysteerisessä tilassa”. Terän mukaan Ylipäällikön ja päämajan työrauhan turvaamiseksi oli annettava optimistisempia lausuntoja, mitä todellisuus oli.² Kerrotaan myös, että eräät sotatoimiyhtymien johtajat olisivat vaatineet joukkojensa mielialan takia laimennettuja tilanneselostuksia. Kaikesta tästä Terä päättelee, että alun perin näennäiseksi tarkoitettu käsitys optimistisemmasta tilanteesta kuin todellisuus oli, muuttui vähitellen uudeksi totuudeksi.³ Päämajan operatiivinen johto joutui vähitellen päättelemään, ettei mikään suurhyökkäys, ainakaan keväällä tai alkukesällä 1944 ollut Kannaksella uhkaamassa. Päämajan johtohenkilöiden käsitykset vaihtelivat kenraali Airon mielipiteestä, ettei mitään hyökkäystä ollut tulossa ja jos olisikin tulossa, niin etulinja olisi kestänyt, eversti Paasosen käsitykseen, että etulinja ei tulisi kestäämään päiväkään.⁴

Rintamajoukkojen komentajien mielipidettä edustanee kenraali Oesch. Kirjassaan ”Suomen kohtalon ratkaisu Kannaksella 1944” hän mainitsee, että hyökkäyksen ei voida sanoa tulleen yllätyksenä. Oesch esittää omana mielipiteenään, että hyökkäys tuli yllätyksenä päämajan tiedusteluosastolle ja pääosin Kannaksen puolustuksesta vastanneen IV Armeijakunnan johdolle, mutta etulinjan divisioonat ja päämajan operatiivinen osasto tiesivät tulevast.¹

Päämajalla oli kaksi vaihtoehtoa keväällä 1944: 1) julkistaa saadut tiedot venäläisten valmisteluista laajemmille joukoille ja samalla mahdollisesti aikaansaada pakokauhua ja pelkoa sotajoukoissa ja 2) jättää eräät asiat kertomatta laajemmalle ja pyrkiä varustautumaan vastaisen varalle. Päämaja valitsi vaihtoehto numero kahden. Tunnustettiin, että oli syytä kohentaa puolustuskykyä, mutta se pyrittiin tekemään hillitysti. Keväisten tietojen johdosta Kannakselle tuotiin lisäjoukkoja, Aunuksesta Panssaridivisioonaa ja Uhtuan rintamalta 3. Divisioonaa. 16.2.1944 Ylipäällikkö antoi käskyn joukkojen uudelleenjärjestämisestä Kannaksella. Alueella olleet sotavoimat järjestettiin kahdeksi Armeijakunnaksi, Kannaksen puolustuksesta saivat vastuun IV ja III Armeijakunta, päällikköinä kenraaliluutnantit T. Laatikainen (IV) ja Hj. F. Siilasvuo (III).²

1 Käkönen 1970, s. 85

2 Terä 1967, s. 108

3 Sama

4 Käkönen 1970, ss. 91–92

1 Oesch 1956, s. 73

2 Suomen Sota VII 1957, ss. 18–19

Kannaksen puolustusasemiin kiinnitettiin myös huomiota. Ylipäällikkö määräsi 3.3.1944 ja 10.5.1944 käskyissään, että Kannaksen puolustuslaitteita oli täydennettävä ja lujitettava. Suomalaisilla oli periaatteessa kolme puolustuslinjaa Kannaksella, oli etu-asema ja ns. VT-asema, joka kulki linjalla Vammelsuu – Taipale. Taaimmainen linja oli ns. VKT-linja, joka lähti Viipurin etelälaidalta. Pieniä vesistöjä hyväkseen käyttäen se jatkui Talin kautta Kuparsaareen ja siitä edelleen Vuokseen ja Suvannon pohjoisrantoja pitkin Laatokan rantaan Taipaleeseen.¹ Linjoista on kuvio, kartta 7.

Kumpikaan linjoista, VT ja VKT ei ollut vuoden 1944 keväällä puolustuskunnossa. VT-asemassa ei ollut luonnonesteitä kuin aseman kummassakin päässä, sen vuoksi oli rakennettava panssarivaunuesteitä. Kiviä esteiden rakentamiseen kuljetettiin Viipurin takaa junilla ja autoilla. Vuoden 1944 keväällä pyrittiin asema saattamaan taistelukuntoon, mutta työt olivat vielä kesken kesäkuussa 1944. Kannaksen linnoitustöiden johtaja, kenraaliluutnantti E. Hanell totesi 4.6.1944, että raskaiden panssarivaunuesteiden valutyöt VT-linjalla olisi mahdollista saattaa loppuun heinäkuussa 1944. Puolustuksen takaraja, VKT-asema oli talvisodan jäljiltä käytännöllisesti katsoen koskematon, uutta taistelua ajatellen vailla taisteluarvoa.²

Huolimatta venäläisten joukkojen keskityksistä lähellä rajaa Leningradin ympäristöön ja huolimatta selvästi todetuista hyökkäysvalmisteluista, oli Ylipäällikkö antanut 30.5.1944 viljelyslomaa osalle Kannaksen joukoista, loman piti jatkua 14.6. asti. Samaa tarkoitusta varten, siis maanviljelystöihin, oli päämajan järjestelyosasto kotiuttanut 3.6.1944 osan miehistä. Syynä menettelyyn on ollut se, että hyökkäyksen ei uskottu tulevan kovinkaan pian, vaan siihen luultiin kuluvan aikaa. Toinen syy on se, että tilannetta ei pidetty hälyttävänä, koska venäläisten hyökkäyksen uskottiin ensisijaisesti olevan odotettavissa Baltiassa ja siitä etelämpänä. Ylin sodanjohto Suomessa katsoi, että jos hyökkäys tulisikin, se tapahtuisi vain vähäisin joukoin ja olisi tavoitteiltaan rajoitettu.¹

Evakuointivalmisteluihin tiedot venäläisten liikehtimisestä eivät vaikuttaneet merkittävästi. Syynä oli pitkälti se, että oli annettu tiukka käsky valmisteluiden salassapidosta. On ilmeistä, että väestöä pyrittiin pitämään tietämättömänä saaduista tiedoista, tosin ymmärrettävistä syistä. Edellä mainittuja sotilaiden kotiuttamisia ja komennuksia maatöihin voitiin pitää osaltaan osoituksena siitä, että julkisuuteen pyrittiin antamaan kuva, että ei ollut

1 Oesch 1956, s. 82 ja s. 98

2 Suomen Sota VII 1957, ss. 20–30 ja Halsti 1957, ss. 67–69

vaaraa. Tähän käsitykseen sotilasjohto osittain itsekin uskoi. Eräänä esimerkkinä tästä huolettomasta suhtautumisesta on se, että 11.6.1944 piti Viipurissa järjestettämän suuret kansalliset yleisurheilukilpailut. Vielä 6.6.1944 Karjala-lehti mainosti kisoja kohokohtana 5.000 metrin juoksu, jossa piti olla mukana muiden muassa silloinen kuuluisuus Viljo Heino. Suuri osa osanottajista oli jo tullut kaupunkiin, kun 10.6. tuli tieto kokoontumiskiellosta ja kisat peruutettiin.²

2. Vihollisen suurhyökkäys 9.6.1944 alkaen

Kolme päivää Normandian maihinnousun jälkeen 9.6.1944 kello 6 venäläiset aloittivat hyökkäyksen. Pääisku kohdistui noin viiden kilometrin levyiselle kaistalle Kannaksella. Kannasta puolustaneet joukot olivat samalla linjalla mihin vuoden 1941 hyökkäys oli pysähtynyt. Ensimmäisen päivän aikana ei tapahtunut vielä ratkaisevaa, paitsi että vihollinen sai vallattua alueen Valkeasaarella (kartta 7). Tässä vaiheessa ei muualla Kannaksella vielä aavistettu mitään. Esimerkiksi Lauri Jäntti kertoo vaikutelmia Viipurista kirjassaan ”Viipurin viimeinen päivä”: ”Jos joku olisi sanonut, että noilla talvisodan kunniakkailta päiviltä niin tutuilla valleilla ”kerran vielä” – ja jo kymmenen päivän kuluttua – taistellaan, olisi hänelle naurettu päin silmiä.”¹

Jo 10.6. rintamaan syntyi repeämä ja 11.6. oli rintamassa noin 15 kilometriä pitkä ja saman levyinen pullistuma sisäänpäin. 12.6. iltaan mennessä koko Kannaksen rintama oli vetäytynyt VT-asemaan. Jo 12.6. oli annettu käsky 17. Divisioonan ja 20. Prikaatin siirtämisestä Itä-Karjalasta Kannakselle, mutta vasta 14.6. siirtyminen oli pääsemässä alkuun. Sotatoimien yhtenäisen johtamisen saavuttamiseksi Kannaksella oli Ylipäällikkö perustanut 14.6. antamallaan käskyllä Kannaksen armeijakunnille ja vastaaville yhteisen johtoelimen. Kannaksen joukkojen komentajaksi määrättiin kenraaliluutnantti Oesch tehtävänään vastuunalaisesti johtaa ja koordinoida Kannaksella taistelleitten joukkojen toimintaa. 15.6. illalla sai kenraaliluutnantti Oesch ensimmäiset toimintaohjeensa Ylipäälliköltä. Kannaksen joukkojen tuli, ohjeen mukaan, tilanteen niin vaatiessa siirtyä koko rintamalla viivytystaisteluun. Tarkoituksena oli saattaa armeija puolustuskykyisenä VKT-linjalle, päävoimat Vuoksen länsipuolelle.² Suomalaisten päivittäiset vetäytymislinjat ajalla 9.6. – 21.6.1944 näkyvät kartasta 8.³

1 Suomen Sota VII 1957, ss. 29–31 (ed.s.)

2 Karjala 6.6.1944 ja Himanen Kauko, haastattelu 23.11.1976, toimi Viipurin suojeluskuntapiirin liikennetoimistossa 1944

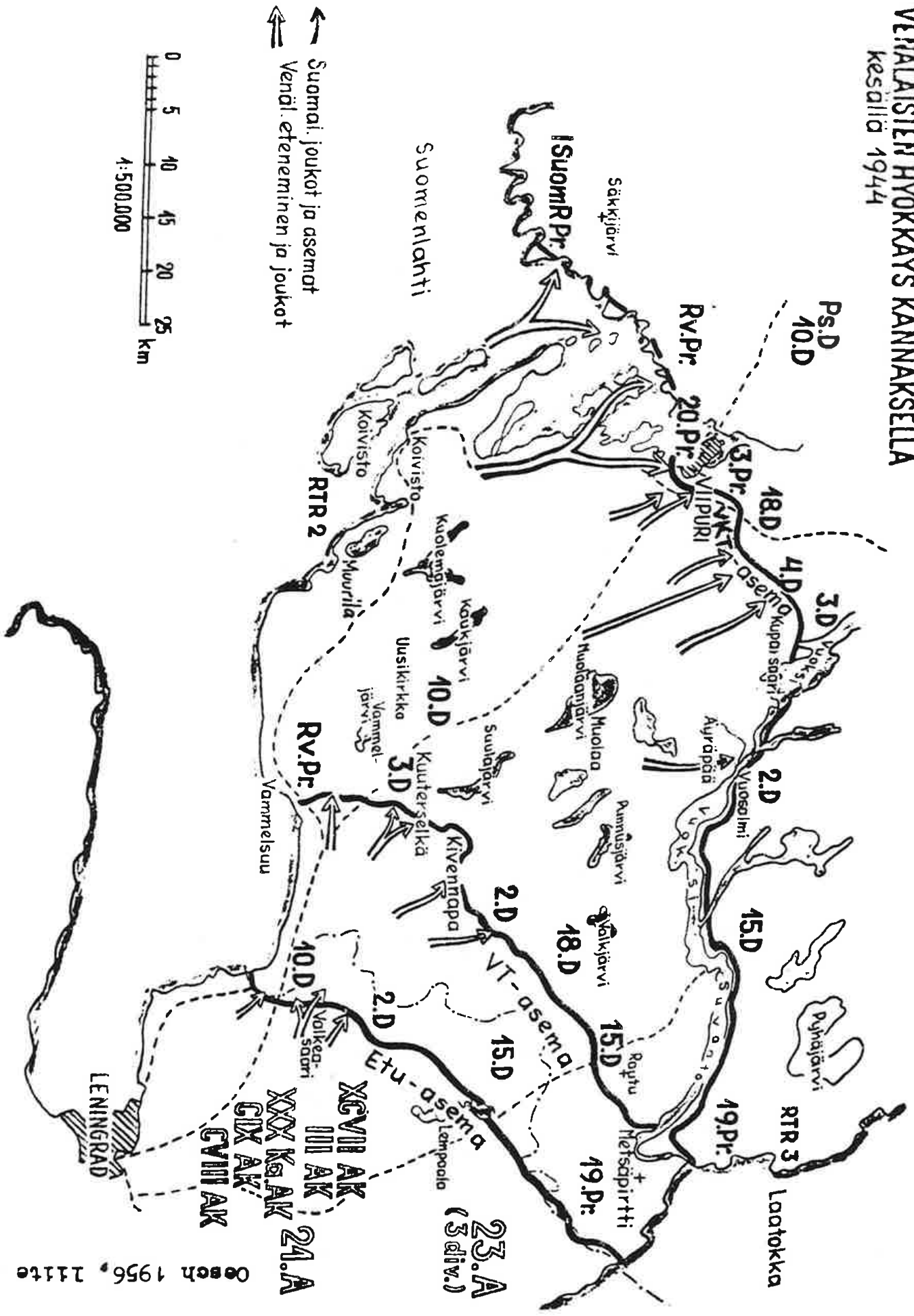
1 Jäntti 1964, s. 17

2 Suomen Sota VII 1957, s. 37 ja s. 74 ja s. 151 sekä Oesch 1956, ss. 82–100 sekä Terä 1967, ss. 136–137

3 Suomen Historian Käsikirja II 1964, s. 637

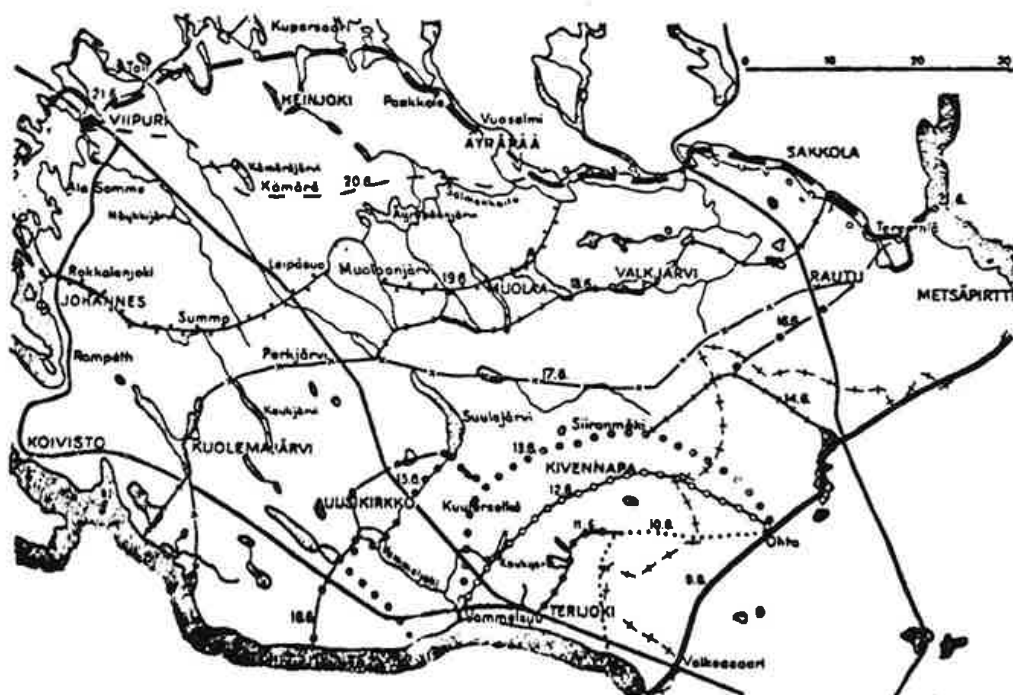
VENÄLAISTEN HYÖKKÄYS KANNAKSELLA kesällä 1944

KARTTA 7. Suomalaisen pääpuolustuslinjat Kannaksella sekä venäläisten suurhyökkäyksen eteneminen.

Oesch 1956, liite 2

KARTTA 8. Suomalaisen päivittäiset vetäytymislinjat 9.6.–21.6.1944.

Venäläisten hyökkäysjoukot seurasivat tiiviisti vetäytyvien suomalaisen kintereillä. 17.6.1944 lähtien suomalaiset vetäytyivät Viipuriin. Pääpuolustusjoukko Viipurissa oli 20. Prikaati. Se oli saanut 12.6. käskyn siirtyä Kannakselle Itä-Karjalasta. Yksi prikaatin pataljoonista saapui perille Viipuriin 18.6. ja kolme muuta kesäkuun 19. päivänä. Venäläiset olivat jatkuvasti lähestyneet Viipuria, ja kun prikaati saapui kaupunkiin, sen oli lähes välittömästi mentävä suoraan taisteluasemaansa. Tämä tapahtui 19.6. iltapäivän ja illan kuluessa prikaatin komentajien suoritettua pikaisen maastotiedustelun. Koko seuraavan päivän taistellen miehet vetäytyivät iltapäivän kuluessa Viipurista läheisen Kivisalmen taakse, jossa joukot saatiin ryhmitetyiksi uudelleen. Viipurissa vedettiin 20.6.1944 kello 17.30 Viipurin linnan Pyhän Olavin tornin lippusalkoon punaviiri, Viipuri oli menetetty. Suomalaiset pystyivät torjumaan vihollisen hyökkäyksen Kivisalmen luona vesistölinjan Viipurinlahti ja Suomenvedenpohja välillä. Rintamalinja pysyikin tässä Kannaksen rintamalla välirauhansopimuksen solmimiseen asti, VKT-asema oli taipunut, mutta ei murtunut.¹

¹ Taistelusta ks. Suomen Sota VII 1957, ss. 273–285, Halsti 1957, ss. 298–316, Oesch 1956, ss. 101–104 sekä Jäntti 1964, ss. 98–99 välissä oleva kuvateksti. – Ks. myös Viipurin kaupungin historia V, ss. 404– (Toimittajan huom.)

Jälkeenpäin on keskusteltu paljon niistä syistä, jotka vaikuttivat Viipurin nopeaan kukistumiseen, mutta tuon keskustelun selostaminen ei kuulu tämän tutkimuksen piiriin. Koko Kannaksen tapahtumista voitaneen kuitenkin esittää Wolf H. Halstin perusteltu mielipide. Kannaksen tapahtumien syyksi hän näkee sen, että Karjalan kannas käsitettiin yleistilanteen muuttumisesta huolimatta toisarvoiseksi rintamaksi, mistä johtui VT-aseman keskeneräisyys. Toiseksi puolustusvoimien ryhmitys ei Halstin mielestä vastannut muuttuneen tilanteen vaatimuksia. Kaikki muut ilmiöt ja tapahtumat – alkaen puutteellisista edellytyksistä ja päätyen joukkojen yksilöllisiin suorituksiin – olivat seurauksia edellisistä. Halsti tunnustaa, että päämajassa oli tehty talvella 1944 ehdotuksia joukkojen voimasuhteiden muuttamiseksi Kannaksen eduksi.¹

VII Kannaksen evakuointi kesällä 1944

1. Yleiskuva Kannaksen evakuoinnista

Jos kesäkuun hyökkäys tuli osittain yllätyksenä puolustusvoimien johdolle, siviiliväestölle se oli vielä enemmän odottamatonta. Asemasota oli tuudittanut rintaman takana, jopa aivan sen tuntumassa asuneen töissään ahertaneen väestön toivoon, että rintamat olivat jääneet paikalleen. Oli syntynyt tilanne, jossa armeija näytti muuttuneen rajavartiostoksi. Kannaksen evakuointiin jouduttiin ryhtymään ilman suunniteltua varoitusaikaa. Vasta kun venäläiset olivat toisena taistelupäivänä saaneet rintamaan murtuman, jaettiin evakuointimääräyksiä rajanpinnan väestölle. Luonnollista onkin, että tilanne alkuun muodostui hankalaksi aivan rajan lähellä olleissa kunnissa. Tunnettu on kivennapalaisemännän tokaisu ”Ku hyöt tulliit ovesta sissää, myö mentii ikkunasta ulos”.¹ Kaakkois-Suomen sotilasläänin esikunnan taholta oli tosin tehty 16.3.1944 esitys, että evakuointivyöhyke I:1 (kartta 6), pääpuolustuslinjan edessä ollut alue, olisi tyhjennetty jo kevääl-

¹ Halsti 1957, ss. 401–402

lä. Lupaa tähän ei kuitenkaan annettu. Samoin sotilasläänin oli pyytänyt lupaa evakuointivalmistelujen julkistamiseen koko Kannaksella, mutta tähänkään ei ollut suostuttu.² Syynä oli kaikesti aiemmin puheena ollut päämajan is.komentajan antama ehdoton salassapitovelvollisuus evakuointisuunnittelussa sekä toisaalta se, ettei uskottu hyökkäyksen uhkaavan.

Evakuoinnin alkuvaiheessa pystyttiin osittain noudattamaan laadittuja suunnitelmia, niin että 13.6. oli saatu evakuoiduksi vyöhyke I:1. Kun 14.6. Kannaksella tapahtui romahdus, murtui myös VT-asema.³ Alkuevakuoinnit olivat sujuneet suunnitellusti rautatiekuljetuksina. Tilanteen kiristymisen vuoksi ei rautatievaunuja saatu enää riittävästi. Ratkaiseva isku tässä suhteessa oli Viipurin ratapihan pommitus 14.6.1944, jonka jälkeen rautatiekuljetukset olivat lähes poikki. Tällöin siirryttiin maantiekuljetuksien evakuoimaan aluetta I:2. Rintaman murtuminen kuitenkin aiheutti sen, että tuskin alueen I:2 evakuointikuljetukset olivat päässeet käyntiin, kun jo tuli käsky ryhtyä evakuoimaan aluetta II. Tässä vaiheessa tilanteen hallinta alkoi tuottaa vaikeuksia evakuointiviranomaisille. Eri kuljetukset alkoivat sekaantua keskenään ja tietyn kunnan väelle matkan aikana annettuja ohjeita ryhtyivät noudattamaan sellaisetkin, joille ne eivät kuuluneet. Paikoin syntyi sekasortoa ja pakokauhua.¹ Tilanne oli erityisen hankala Viipurin ympäristössä, joka muodosti pullonkaulan, sillä Kannaksen yhteydet muuhun Suomeen kulkivat sen kautta.

Kannaksen evakuointi oli nopeasti ohi. Rintamalinjan vakiintumisen myötä tilanne luonnollisesti rauhoittui. Läntisellä Kannaksella, siis Vuoksen eteläpuolisella alueella, evakuointi oli hankala. Vuoksen pohjoispuolella selviydettiin helpommin. Osoituksena tästä oli se, että tilanteen rauhoituttua voitiin itäiselle Kannakselle palauttaa työkykyistä väkeä suorittamaan sadonkorjuutyötä.²

Kaikkiaan Kaakkois-Suomen sotilasläänin alueelta evakuoitiin sotilaspiirin tietojen mukaan 115.470 ihmistä. Tieto on täsmälleen sama, mitä päämajan väestönsiirto-osaston arkisto ilmoitti Kannakselle palanneeksi 15.5.1944 mennessä. On tietysti mahdollista, että kuntien väkiluku ei muuttunut toukokuun puolivälin ja kesäkuun puolivälin aikana, mutta vaikutelmaksi jää, että käytettiin valmista tilastoa, koska tietoja ihmismenetyksistä evakuoinnin aikana ei ollut.

¹ Waris, ym. 1952, ss. 58–59 (ed.s.)

² Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto T 5867/17 (SA)

³ Waris, ym. 1952, s. 58

¹ Kaakkois-Suomen sotilasläänin evakuoinnin toimintakertomus 17.8.1944, päämajan sotilashallinto-osaston arkisto T 5867/17 (SA) ja päämajan sotilashallinto-osaston toimintakertomus 15.7.1941–15.10.1944 T 5867/16 ja Waris, ym. 1952, ss. 58–59

² Päämajan sotilashallinto-osaston toimintakertomus 15.7.1941–15.10.1944 T 5867/16 (SA)

2. Kannaksen evakuointi sotilashallintopiireittäin

2.1. Uudenkirkon sotilashallintopiiri

Uudenkirkon sotilashallintopiiri kuului osittain evakuointivyohtykkeeseen I:1 ja osittain vyöhykkeeseen I:2 (kartta 6). Evakuoinnista oli määrätty suunnitelmien mukaan huolehtimaan sotilashallintopiirin alueella Viipurin suojeluskuntapiirin esikunta alaisineen toimihenkilöineen, eikä sotilashallintopiirin esikunnalle ollut määrätty evakuoinnissa mitään erikoistehtävää. Sotilashallintopiirin tuli vain avustaa suojeluskuntapiirin alaisen is.joukkojen toimintaa. Uudenkirkon sotilashallintopiirin toimintakertomus ajalta 1.7.1943 – 31.7.1944 kertoo osittain ironiseen sävyyn evakuoinnista piirin alueella. Kertomuksessa todetaan, että sotilashallintopiirille oli terotettu suojeluskuntapiirin taholta rauhallisuuden välttämättömyyttä ja oli vakuutettu, että talvisodan tapahtumat eivät enää olisi uusiintuneet. Selitettiin, että evakuoinnissa aikaa tulisi olemaan tarpeeksi.¹

Kertomuksessa todetaan, että evakuointi oli suureksi osaksi pakoa. Hankalin tilanne piirin alueella oli Terijoella, jossa evakuoitiin tilanteessa, missä puhelinlinjat olivat poikki, eikä yhteyttä kunnan ulkopuolelle saatu. Näin ollen Terijoen kunnanpäälikkö E. Nikkanen joutui antamaan käskyn evakuoinnin aloittamisesta oma-aloitteisesti 10.6.1944 puolenpäivän jälkeen. Ainoa tietolähde tuolloin vallinneista tapahtumista Terijoen kunnanesikunnalle olivat ohikulkeneet sotilaat ja vetäytyneet joukot. Virallinen määräys evakuoinnista tuli kello 18 jälkeen samana päivänä, mutta sitä ennen tilanne oli kehittynyt niin vaikeaksi, että asukkaat olivat jo lähteneet karjoineen liikkeelle.¹

Muualla Uudenkirkon sotilashallintopiirin alueella evakuointi aloitettiin rauhallisemmin, mutta kun vihollinen eteni arvioitua nopeammin, alkoi näkyä rakoilemista suunnitelmien toteuttamisessa. Toimintakertomus kuvaa asiaa seuraavasti: ”Suoritushenkilökuntaa alkoi, kuten on ymmärrettävää, vähitellen puikkia huolehtimaan myös omasta omaisuudestaan.”² Suunnitelmien mukaan väestö ja karja sekä omaisuus tuli koota erityisiin kokoamiskeskuksiin, lähinnä rautatieasemille, joista kuljetuksen piti tapah-

¹ Uudenkirkon sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–31.7.1944 SPK 24346 (SA)

¹ Uudenkirkon sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–31.7.1944 SPK 24346 (SA)

² Sama

tua eteenpäin siten, että ensin väestöstä saatettaisiin turvaan riskiryhmät ja sen jälkeen asteittain muut. Aluksi saatiin junia, joihin lastattiin lapset, vanhukset ja sairaat, seuraaviin juniin lastattiin karjaa. Edellä käsitelty rautatievaunupula kuitenkin aiheutti sen, ettei omaisuutta saatu evakuoitua, vaan suurin osa jäi kokoamisasemille, niin että ihmiset eivät saaneet juuri muuta omaisuutta mukaansa kuin sen, mitä olivat päällensä pukeneet.

Kuolemajärven evakuointi aloitettiin virallisesti 11.6. kello 2, mutta jo aiemmin oli väkeä oma-aloitteisesti lähtenyt liikkeelle. Kuolemajärven alueelta saatiin poiskuljetetuksi n. 10 % kaikesta materiaalista, syynä edellä mainittu junapula. Eräs tekijä vaikeutti lisäksi evakuointia kunnassa, nimittäin liikkeellä olleet huhut. Kuolemajärvellä levisi huhu, että pitäjä oli joutunut mottiin sen jälkeen kun VT-asema oli murtunut. Seurauksena oli, että asukkaat alkoivat suin päin paeta, jopa tyhjentäen tiepuoleen hevosrattaille lastatut tavaransakin päästäkseen nopeammin pelastumaan.¹

Kanneljärven evakuointi ei eronnut piirin muiden kuntien evakuoinneista. Pikainen oli lähtö sielläkin. Eräs maanviljelijä on kertonut, että ”Kukaan ei ollut meille ilmoittanut, että vihollinen oli tulossa. Äkkiä kuulimme telaketjujen kolinaa ja näimme tankkien viilettävän peltojen halki. Siitä arvasimme, että nyt on lähdettävä.”²

Uudenkirkon kunnan evakuointi alkoi 10.6. ja 17.6.1944 pitäjä oli vihollisen hallussa. Laaditun suunnitelman mukaisesti kukaan ei saanut poistua hevosellaan pitäjältä. Koko kunta mobilisoitiin ajamaan kyliltä väestön irtainta omaisuutta valtateiden varsille kokoamispaikkoihin. Sieltä ne kuljetettiin rautatieasemille, joilla tavarat lastattiin juniin samalla laatien tavarosta rahtikirjat. Sen jälkeen olisi pitänyt laatia kolmena kappaleena pöytäkirja siitä, mitä kuhunkin taloon jäi kiinteätä omaisuutta ja mahdollista irtaimistoa. Pöytäkirja oli tosite korvausvaatimuksille, jotka esitettiin valtiolle. Kaikissa tapauksissa tällaista pöytäkirjaa ei kuitenkaan ehditty laatia.³

Yleistoteamuksena Uudenkirkon sotilashallintopiirin evakuoinnista on sanottu, että ”huono tulos, joka lyhyeen aikaan nähden oli kuitenkin loistava”.⁴ Tällä sotilashallintopiirin toimintakertomuksessa olevalla sanonnalla tarkoitetaan kaiketi sitä, että edellytykset täydelliseen epäonnistumiseen olivat mitä suurimmat ja tilanteen pelastikin toimintakertomuksen mukaan sotilashallintopiirin henkilökunnan moitteeton toiminta ja kuntalaisten omatoimisuus. Koko Kannasta ajatellen Uudenkirkon sotilashallintopiirin alue oli hankalimpia, koska seutu oli lähellä rajaa ja joutui ottamaan vastaan vihollisen iskut ensimmäisenä.

1 Uudenkirkon sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–31.7.1944 SPK 24346 (SA) ja Kuolemajärvi 1957, ss. 682–686

2 Kanneljärvi 1957, s. 200

3 Uusikirkko 1955, ss. 375–376

4 Uudenkirkon sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–31.7.1944 SPK 24346 (SA)

2.2. Valkjärven sotilashallintopiiri

Valkjärven sotilashallintopiirin kunnat kuuluivat kaikkiaan kolmeen eri evakuointivyöhykkeeseen. Rajapitäjät Kivennapa ja Rautu kuuluivat uhanalaisimpaan vyöhykkeeseen I:1. Valkjärvi ja Muolaa kuuluivat vyöhykkeeseen I:2 sekä Heinjoki ja Äyräpää vyöhykkeeseen II. Tästä johtuvat myös erot evakuoinnin ”onnistumisessa” eri kuntien kesken. Mielenkiintoisena poikkeuksena on kuitenkin rajapitäjä Rautu, jonka evakuoinnin on todettu onnistuneen piirin alueella parhaiten. Syynä on se, että venäläisten pääisku kohdistui Raudun eteläpuolisiin kuntiin ja näin Raudussa jäi aikaa suorittaa evakuointia.

Valkjärven sotilashallintopiirin alueella venäläisten ensi-iskun joutui kokemaan Kivennapa. 9.6.1944 alkaneet pommitukset olivat katkaisseet puhelinyhteydet kello 15 lähtien aina kello 16 saakka seuraavana päivänä. Sotatoimien säikäyttäminä kuntalaiset olivat lähteneet omatoimisesti liikkeelle. Varsinkin kunnan läntisissä osissa evakuointi rajoittui siihen, mitä ihmiset saivat itse otetuksi lähtiessään mukaansa. Itäisemmässä osassa kuntaa pystyttiin evakuoimaan jossain määrin tavaroita ja viljaa. Kuvaavaa Kivennavan evakuoinnin kiireellisyydelle oli se, että 10.6. kello 14 tuli kunnanesikuntaan sanoma, että kunnan evakuointi alkaisi 13.6.1944 kello 12. Käsky muuttui kuitenkin jo saman päivän iltana kello 17, jolloin saapui uusi määräys, jossa käskettiin ryhtyä evakuointiin välittömästi.¹

Raudun evakuointiin oli käytettävissä aikaa kaikkiaan 8 päivää, sillä tieto evakuoinnin aloittamisesta tuli, kuten muillekin I:1 alueen kunnille 10.6. ja vasta 18.6. kunnanesikunta siirtyi sotilasviranomaisen määräyksestä kunnasta pois. Kuntaa voitiin siis evakuoida ”rauhassa”. Pulmaksi muodostui kuljetusvälinepula. Aiemmin selvitetty rautatieyhteyksien tukkiintuminen ja se, että armeija varasi käyttöönsä lähes kaikki saatavilla olleet junat ja autot, aiheuttivat sen, että kunnan evakuointia oli suoritettava pitkälti yksityisin kalustoin.²

Valkjärven kunnan evakuoinnissa oli käytössä kuljetuskalustoa ehkä runsaammin kuin naapurikunnissa. Kun evakuointi lähti käyntiin 11.6. kello 10 jälkeen, saatiin seuraavan päivän ja 17.6. välisenä aikana kunnasta lähtemään kaikkiaan seitsemän junaa. Arvostelua on herättänyt se, että joukkoja rintamalle tuoneisiin juniin ei saanut kuin ani harvoin kuormata evakuoitavaa tavaraa. Toinen arvostelun kohde oli se, että oli annettu mää-

¹ Valkjärven sotilashallintopiirin toimintakertomus 28.7.1941–1.8.1944 SPK 24453 (SA) ja Kivennapa 1952, ss. 621–623

² Valkjärven sotilashallintopiirin toimintakertomus 28.7.1941–1.8.1944 SPK 24453 (SA) ja Rautu 1950, s. 371

räys lastata karjaa juniin. Eläimet veivät paljon tilaa, eikä muuta tavaraa tällöin voitu juuri lastata. Eräänä syynä kunnan evakuoinnin osittaiseen epäonnistumiseen on kunnanesikunnan toimintakertomuksessa nähty suunnitelmien rikkoutuminen, ”koska ryssä oli liikaa nopea hyökätessään ja häiritsi useasti asemalla lastausta”.¹

Muolaassa evakuointitoimintaa vaikeutti se, että 11.6. lähetettiin ensin kaksi komppaniaa hevosia ja myöhemmin samana päivänä kolme kuorma-autokomppaniaa auttamaan Kivennavan evakuointia. Näin Muolaassa syntyi puutetta ajokalustosta kunnan omaa evakuointia varten. Muolaan evakuointitoimistolla oli käytössään neljä linja-autoa, jotka kuljettivat vanhuksia, lapsia ja sairaita Joutsenon asemalle. Henkilöiden evakuointi onnistui Muolaassa nopeasti, mutta pulma syntyi sielläkin materiaalikuljetusten järjestämisessä. Evakuointia helpottavana tekijänä oli, että Muolaassa oli käytävissä suhteessa enemmän aikaa kuin useissa muissa kunnissa, sillä evakuointi oli alkanut 12.6. ja viimeinen evakuointiauto lähti kunnasta 20.6. 1944 kello 18.²

Äyräpää oli eräänlainen läpikulkupaikka eteläisempien kuntien evakuointiliikenteelle. Äyräpään omaa evakuointia vaikeutti Kivennavan ja Muolaan kunnista tulleitten evakuoitujen tavaroiden ruuhkautuminen Äyräpään asemille junavaunujen puutteen vuoksi. Kun siirryttiin autokuljetuksiin, tilanne helpottui osittain. Äyräpään kunnanesikunnan toimintakertomuksessa ajalta 1.7.1943–30.6.1944 arvostellaan Valkjärven sotilashallintopiirin toimintaa evakuoinnissa. Kertomuksessa esitetään, että piirin toiminta ei ollut riittävän tehokasta, mikä johtui kertomuksen mukaan seuraavista syistä. Ensiksikin Viipurin suojeluskuntapiiristä ei annettu sotilaspiirin toiminnalle tukea, vaan piirin käytössä olleet kuorma-autot siirrettiin 10.6. Viipurin liikennetoimiston käyttöön. Lisäksi arvostellaan sitä, että varsinkin evakuoinnin loppuvaiheessa esiintyi autonkuljettajien omavaltaisuuksia, he ajoivat evakuointiajaoa ”omaan laskuunsa”, kuljettivat tavaroita maksusta sekä saatoivat jopa anastaa evakuoitua omaisuutta.¹ Lisäksi on arvosteltu sitä, että kunnan evakuointi aloitettiin ”liian myöhään”. Arvostelun on esittänyt Äyräpään paikallishistoriassa entinen kunnanpäälikkö. Hän sanoo, että evakuointi olisi pitänyt aloittaa heti hyökkäyksen jälkeisinä päivinä, mutta ylemmiltä viranomaisilta oli tullut jyrkkä kielto ennenaikaisen evakuoinnin aloittamisesta.² Syy käskyyn oli aivan selvä. Äyrä-

¹ Valkjärven sotilashallintopiirin toimintakertomus 28.7.1941–1.8.1944 SPK 24453 (SA) ja Valkjärvi 1953, ss. 833–839

² Valkjärven sotilashallintopiirin toimintakertomus 28.7.1941–1.8.1944 SPK 24453 (SA) ja Muolaa ja Äyräpää 1952, ss. 435–437

¹ Valkjärven sotilashallintopiirin toimintakertomus 28.7.1941–1.8.1944 SPK 24453 (SA)

² Muolaa ja Äyräpää 1952, ss. 459–461

pää kuului eri evakuointivyöhykkeeseen kuin rajan pinnassa olleet kunnat. Kunnanpäällikön ärtymys on toisaalta ymmärrettävää, koska hän tunsu Äyräpään kunnan kärsineen vääryyttä kunnan evakuointiin varattujen kuorma-autojen ottamisesta muuhun käyttöön. Tarkoituksena oli myöhemmin ohjata autoja Äyräpäähänkin, mutta kiristyneen tilanteen johdosta niitä ei enää saatu tarpeeksi.

Heinjoki kuului II evakuointivyöhykkeeseen. Kuten Äyräpää oli Heinjokikin etelämpää Kannakselta suuntautuneen evakuointiliikenteen välipysähdyspaikka. Erään laskelman mukaan oli 14.6. iltaan mennessä Heinjoella pysähtynyt 3.260 evakuoitua kannakselaista ja 4.350 eläintä. Luvut eivät tunnu erityisen suurilta. Heinjoen tyhjentäminen väestöstä alkoi 13.6. ja kunnan piti olla tyhjä asukkaista 17.6.1944 aamuun kello 5 mennessä. Kunnan evakuointiesikunta poistui 19.6. hieman jälkeen vuorokauden vaihtumisen.¹

Heinjoen kunnanesikunnan toimintakertomuksessa arvostellaan koko Valkjärven sotilashallintopiirin evakuointia. Arvostelu on osoitettu Viipurin suojeluskuntapiirin esikunnalle. Erityisesti on arvosteltu käskyä, joka oli annettu 10.6.1944. Tässä käskyssä määrättiin, että kaikki piirin käytössä olleet kuorma-autot oli lähetettävä Viipurin suojeluskuntapiirin liikennetoimistolle. Kaiken lisäksi sotilashallintopiirin käytössä ollut henkilöauto oli ilman renkaita. Suojeluskuntapiiristä oli luvattu lähettää autoja vietyjen tilalle, mutta niitä ei tullut.²

2.3. Käkisalmen ja Käkisalmen ympäristön sotilashallintopiirit

Tässä luvussa käsitellään sekä Käkisalmen kaupunkia että sen ympäristöä yhtenä kokonaisuutena, koska Käkisalmen kaupungin 898 asukkaan evakuointi ei sinällään ollut erityisen hankala. Käkisalmen alueen evakuointi oli määrätty Käkisalmen suojeluskuntapiirin suoritettavaksi. Sotilashallintopiirin päällikkö oli määrätty avustamaan evakuoinnissa yhdessä sotilashallintopiirin esikunnan poliisiasianupseerien sekä tavallisten poliisien kanssa. Lisäksi oli koulutettu is. miehistä sotapoliiseja.³ Käkisalmen ympäristön sotilashallintopiirin kunnista kuului Metsäpirtti evakuointivyöhykkeeseen I:1 ja Sakkola vyöhykkeeseen I:2, muut kunnat kuuluivat vyöhykkeeseen III:een. Rintaman nopea vetäytyminen aiheutti Käkisalmen ympäristössä-

¹ Heinjoki 1955, ss. 214–217

² Valkjärven sotilashallintopiirin toimintakertomus 28.7.1941–1.8.1944 SPK 24453 (SA)

³ Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733 (SA)

kin sen, että alueita ei voitu evakuoida aiotussa aikataulussa. Vyöhykkeet I:1 ja I:2 jouduttiin käytännössä evakuoimaan lähes yhtä aikaa ja III vyöhykkeen evakuointi aloitettiin ennen kuin se oli päättynyt I vyöhykkeillä.

Ennakolta vaikeimmassa asemassa alueen kunnista oli rajan pinnassa ollut Metsäpirtti. Kunnan evakuointi alkoi 10.6. Valmiusaika evakuointiin kunnassa supistettiin yhteen vuorokauteen ja kolmen vuorokauden kuluttua evakuointikäskyn antamisesta oli pitäjän väestö, karja ja materiaali saatu suurin piirtein evakuoiduksi.¹ Evakuoinnin on Käkisalmen historiassa todettu ”onnistuneen erittäin hyvin”, pitäjä tuli lähes täydellisesti evakuoiduksi. Evakuoinnin onnistumista edesauttoi se, että kunnassa oli väestöä ja tavaraa vain noin viidennes siitä, mitä oli evakuoitu talvisodan yhteydessä.² Perustetta laskutoimitukselle ei ole ilmoitettu. Ilmeisesti on laskettu väestön ja materiaalin määrät yhteen ja verrattu sitten kokonaismääriä, palannutta väestöä oli vain 11.5 % päämajan väestönsiirtotoimiston tietojen mukaan (taulukko 2).

11.6. alkoi Sakkolan pitäjän Suvannon eteläpuolisen osan evakuointi. Sakkola joutui ottamaan vastaan oman kuntansa evakuoinnin yhteydessä syntyneen väen ja materiaalin paljouden lisäksi myös Valkjärven sotilashallintopiiriin kuuluneitten kuntien asukkaita, erityisesti Raudun asukkaita.¹ Materiaali ruuhkautui teiden varsille matkalla lastausasemille ja vaikeuksia tuotti materiaalin valvonta etenkin öiseen aikaan.

Käkisalmen kaupunki evakuoitui vähitellen. Varsinainen evakuointikäsky tuli kaupunkiin vasta 21.6., mutta käskyn tullessa kaupunki oli jo käytännössä tyhjä siviiliväestä. Käkisalmen maalaiskunnan evakuointia hankaloitti se, että pitäjän jakoi kahteen osaan Vuoksen vesistö. Vuoksen länsipuolisilla osilla ei ollut muita kuljetusteitä kuin vesitie Vuoksen yli, minkä tähden evakuointi oli suoritettava veneillä ja proomuilla Vuoksen yli.²

Vuokselan evakuointi aloitettiin 16.6. kello 9. Siviiliväestön piti kerääntyä kokoamispaikoille maanteiden varsille odottamaan autokuljetuksia. Väestö oli paikalla, mutta autoja ei kuulunut vasta kuin kolmen vuorokauden kuluttua. Tällöin väestö oli jo evakuoitu paikalle saapuneitten sotilasyksiköiden autoilla ja hevosilla.³ Myös Vuokselan kunnanesikunnan toi-

1 Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733 ja Käkisalmi 1958, s. 144

2 Käkisalmi 1958, s. 144

1 Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733 (SA)

2 Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733 (SA) ja Käkisalmi 1958, ss. 967–968

3 Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733 (SA) ja Vuoksela 1955, ss. 303–304 sekä Karjala 30.11.1972 ”Evakkoon taas”-kirjoitus

4 Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733 (SA) (seur.s.)

mintakertomuksessa arvostellaan sitä, että heidän kuntansa evakuointiin varatut autot määrättiin muualle, tässä tapauksessa Vuoksela pohjoisempaan olleitten kuntien materiaalliseen evakuointiin. Tällöin unohdettiin kunnan esikunnan mielestä Vuoksela kokonaan.⁴

Pyhjäjärven evakuointi onnistui suuremmista tappioista. Lähteiden mukaan kunta tuli evakuoiduksi suhteellisen tarkkaan, vaikka viimeiseen asti toimittiin ”kuin ei lähtöä tulisikaan”.¹

Räisälän sijainti Käkisalmen sotilashallintopiirin pohjoisosassa oli evakuoinnin kannalta edullinen. Kunnan eteläosan evakuointi aloitettiin 17.6. ja koko kunnan evakuoinnista tuli määräys 19.6. Evakuoinnin alkuvaiheessa oli samanlaisia hankaluuksia kuin muissakin kunnissa, mutta hyökkäyksen pysähtyminen toi helpotuksen tilanteeseen. Kunnan evakuointia voitiin siten jatkaa aina 6.7.1944 saakka, jolloin se saatiin suoritetuksi. Kuljetusautojakin saatiin kuntaan päivittäin noin 25–35 kappaletta.²

Erikoisuutena Käkisalmen sotilashallintopiirin evakuoinnista on todettavissa, että piirin alueella voitiin jatkaa työskentelyä hyökkäyksen pysähtyttyä siinä määrin, että eräissä tapauksissa kuljetettiin takaisin työkykyistä väkeä sadonkorjuutyöhön. Sadenkorjuun johto määrättiin armeijakuntien is.komentajille sekä heidän alaisilleen työvoimapäälliköille. Työkykyisen väestön palauttamisen lisäksi tuotiin takaisin alueelle hevosia ja maatalouskoneita. Operaation aikana saatiin alueelta poiskuljetetuksi lähes viisi miljoonaa kiloa viljaa. Sadenkorjuutyöhön osallistui noin 4.500 henkeä. Väli rauhan johdosta sotilashallintopiirin lopullinen evakuointi keskeytti sadonkorjuun. Heinäsato, josta oli noin 40 % korjattuna ladoissa, jäi kokonaan evakuoimatta ja viljasadosta pystyttiin korjaamaan talteen noin 65–70 %. Perunaa ja juurikasveja oli pystytty evakuoimaan suhteellisen vähäisiä määriä. Koko sotilashallintopiirin alue oli 21.9.1944 tyhjä siviiliväestä. Myös karja ja irtaimisto oli kuljetettu pois. Sotilashallintopiirin esikunta poistui Käkisalmea 22.9.1944.³

2.4. Viipurin ympäristön sotilashallintopiiri

Viipurin ympäristössä koettiin suurhyökkäyksen aiheuttama evakuointipaine huomattavasti ankarampana kuin pohjoisempaan Kannaksella. Aiemmin evakuoitujen kuntien evakuointikuljetukset häirtasivat myös Viipurin ympäristökuntien evakuointia. Todellista suoristusaikaa jäi Viipurin ympäristön sotilashallintopiirin kunnille kaksi vuorokautta. Ajan lyhyiden

1 Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733 ja Pyhäjärvi 1950, s. 480

2 Käkisalmen sotilashallintopiirin esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944 SPK 17733 (SA) ja Räisälä 1949, ss. 607–609

3 Sama ja Käkisalmi 1958, ss. 969–970

johdosta evakuoinnin suoritushenkilöstön parissa esiintyi ehkä enemmän kuin muualla moraalilaskua, joka ilmeni oman edun ajamisena ja tehtäviensä laiminlyömisinä.¹

Koiviston kauppala ja maalaiskunta kuuluivat evakuointivyöhykkeeseen I:2, kun muut sotilashallintopiirin kunnat kuuluivat vyöhykkeeseen II. Koiviston kuntien evakuoinnit olivat paljolti improvisointia. Kuten aiemmin oli puhe, oli yleisesti puutetta kuljetuskalustosta. Niinpä koivistolaiset, aikansa junia odotettuaan ryhtyivät kuljettamaan kunnistaan vanhuksia, sairaita ja lapsia vähälukuisilla linja-autoilla ja kuorma-autoilla Viipurin kautta Lappeenrantaan jo ennen kuin tuli käsky siirtyä autokuljetuksiin rautatieyhteyksien tukkiintumisen vuoksi. Väestön valtaosan pakotie oli toisenlainen. Aasukkaat lähtivät liikkeelle meritse, koska muutakaan keinoa ei juuri näyttänyt olevan, sillä kuljetusvälineitä ei riittänyt terveeseen väestön poiskuljettamiseen. Is.- ja evakuointihenkilöstö poistui kunnista 18.6. 1944. Väestö oli saatu evakuoiduksi, mutta ei juuri lainkaan materiaalia.¹ Viipurin mlk:n evakuointi kiireisesti 16.–17.6 miltei ilman tavaroita.²

Johanneksen kunnanesikunta sai jo 11.6. vasten yöllä kello 1 Viipurin suojeluskuntapiirin upseerilähetin tuomana käskyn aloittaa saaristokyläiden evakuointivalmistelut ja evakuoinnit. Toimenpidekäsky peruttiin kuitenkin myöhemmin samana päivänä, samalla määrättiin kaikki evakuointivalmistelutyöt lopetettaviksi. Toimenpide voidaan tulkita pyrkimyksenä estää paniikin syntymistä ja samalla välttää ruuhkaa evakuointiteillä, koska ensin oli saatava evakuoiduiksi eteläisemmän Kannaksen kunnat. Johanneksen evakuointi pääsi käyntiin vasta 15.6. Kunnan ja samalla koko Kannaksen evakuointia vaikeutti 14.6. iltapäivällä alkanut Viipurin pommitus, jonka yhteydessä kaupungin ratapiha vahingoittui niin, että rautatieliikenne oli tapahtuman jälkeen lähes mahdotonta. Myös autojen saanti evakuointitehtäviin oli vähäistä. Syitä autojen puutteeseen selvitetään seuraavissa luvuissa. Johanneksen tapauksessa kyseeseen olisi myös tullut vesitiekuljetus, mutta sekään ei onnistunut odotetusti. Laivoja ei saatu juuri lainkaan. Saaristolaisten tavarat jätettiin pakattuina laitureille odottamaan poiskuljetusta. Saariston väestö lähti evakkoon itse omilla veneillään. Valtaosa Johanneksen väestöstä siirtyi kunnan alueelta jalkaisin, mikä olikin selvästi yleisin tapa tulla evakuoiduksi. Vasta 17.6. kuntaan saatiin linja-autoja siellä vielä olleen väestön kuljetukseen. Viimeinen siviilejä kuljettanut linja-auto lähti kunnasta 17.6. kello 17. Seuraavana päivänä vihollinen oli uhkaavasti lähestymässä kuntaa, joten Viipurin suojeluskuntapiiri antoi määräyksen myös is.- ja evakuointimiehistöille poistua kunnasta.³

¹ Viipurin ympäristön sotilashallintopiirin toimintakertomus, päivätty 8.8.1944 SPK 25435 (SA)

¹ Koivisto 1953, ss. 318–321

² Viipurin mlk 1947, s. 217

³ Johannes 1959, ss. 552–555

2.5. Viipurin kaupungin evakuointi – Kannaksen evakuoinnin keskeiset tekijät korostetusti esillä

15.6.1944 saapui päämajaan is.osastolta kello 9.43 käsky Viipurin suojeluskuntapiirin esikuntaan, jossa määrättiin Viipuri ja sen ympäristö evakuoitaviksi. Iltapäivällä kello 16.30 tuli Viipurin evakuointikeskukseen kirjallinen käsky evakuoinnin aloittamisesta. Ensimmäinen päivä sujui Viipurissa tehtävien jaossa ja järjestelytoimissa.¹

Kannaksen evakuoitu väestö kulki Viipurin lävitse, evakuointijunat kulivat Viipurin kautta. Vakavan iskun evakuointisuunnitelmien toteuttamiselle antoi aiemmin käsitelty Viipurin Maaskolan ratapihan pommitus. Pommituksen jälkeen ei enää varsinaisia evakuointijunia voitu ohjata Viipurin kautta. Tämän jälkeen myös koko Länsi- ja Keski-Kannaksen väestö joutui suorittamaan evakkomatkinsa maanteitse.¹ Laadituissa evakuointisuunnitelmissa oli ensimmäinen vaihtoehto kuljetusten järjestämiseksi ollut rautatiet, ja pommitus aiheutti omalta osaltaan sen, että koko Kannaksen evakuoinnin ajan kärsittiin kuljetuskaluston puutteesta. Viipurin aseman tultua evakuointitarkoituksiin lähes käyttökelvottomaksi Viipurin länsipuolella sijainneesta Tienhaarasta tulikin näin ollen tärkein kokoamispaikka. Sinne koottiin sekä väestöä että materiaalia odottamaan jatkoyhteyksiä muualle Suomea. Tärkeimmäksi evakuointikalustoksi tulivatkin armeijan (SA) ja kansanhuollon (KH) kuorma-autot.

Evakuoinnin alkuvaiheessa keskityttiin Viipurissa lähinnä väestön siirtämiseen pois kaupungista aiemmin tehdyn kiireellisyysjärjestyksen mukaisesti, väestö, karja, materiaali. Kaikesta päätellen ei Viipurissa pidetty tilannetta niin vakavana, että olisi ryhdytty soveltamaan aiemmin laadittuja paonomaisen evakuoinnin suunnitelmia. Väestölle annettiin joukkomarssikäsky. Väestönsiirto oli lähtenyt sujuvasti liikkeelle, tilannetta ei pidetty katastrofimaaisena. Oma vaikutuksensa tällaiseen tulkintaan oli ylemmältä sotilastaholta tulleet tiedot silloin vallinneesta tilanteesta. Sotilasjohdon piirissä esiintyi kuitenkin huomattavan ristiriitaisia käsityksiä tilanteesta. Kaakkois-Suomen sotilasläänin is.komentaja majuri Juntto oli viipurilaislähteiden mukaan 16.6.1944 käynyt etulinjoilla katsomassa tilannetta ja palannut Viipuriin kertoen, että tilanne oli äärimmäisen vakava, rin-

¹ Viipurin suojeluskuntapiirin evakuointikertomus T 20397/15 (SA) ja Viipurin kaupungin evakuointikertomus 20.9.1944, Torkkelin Säätiö

¹ Viipurin läänin maaherran kertomus vuodelta 1944 (VA)

tamalta peräännyttiin nopeasti.¹ Kaakkois-Suomen sotilasläänin komentaja, eversti Berg oli sitä vastoin kertoman mukaan antanut rauhoittavan tiedon, että aikaa olisi ollut kolme – neljä viikkoa kaupungin evakuointiin käytettäväksi. Samanlaisen kuvan asiasta on antanut kouluneuvos Aarno Salervo, entinen viipurilainen koulumies, joka on maininnut, että häminkiä aiheutti Viipurissa 16.6. levinnyt huhu, jonka mukaan IV Armeijakunnan komentaja, kenraali Laatikainen oli ’’moittinut Viipurin evakuointitouhua’’. Kertoman mukaan Laatikainen oli sanonut, että evakuointi olisi vain saanut aikaan hermostumista ihmisissä ja että kyllä Laatikainen olisi ilmoittanut hyvissä ajoin, jos evakuointiin olisi ollut aihetta. Salervo on maininnut, että jokunen kirjoituskone lienee tullut nostetuksi äskeisen johdosta laatikosta takaisin työpöydälle muutamaksi tunniksi.²

Edellä mainitut lausunnot olisivat olleet jokseenkin rohkeita, jos ne olisivat mainitun sisältöisinä olleet tosia. Epäillä sopii, olisivatko tärkeissä asemissa olleet sotilasjohtajat antaneet näin pitkälle vietyjä lausuntoja, sillä jo 15.6. oli tunnetusti päämajan is.osastolta tullut Viipuria koskenut evakuointikäsky. Mutta toisaalta on muistettava pitkin kevättä 1944 vallinneet käsitykset tulevasta hyökkäyksestä ja samalla epäviralliset ohjeet siitä, ettei saisi synnyttää paniikkimielialaa kertomalla tilanteesta aivan sellaisena kuin se oli.³ Kieltämättä oli myös niin, että jo tuollaisen huhun olemassaolo kuvaa sitä epävarmuutta, joka Viipurissa vallitsi. Laaditut evakuointisuunnitelmat olivat tehdyt pitempi toteuttamisaika huomioonottaen, kuin mitä loppujen lopuksi Viipurissa ja koko Kannaksella jäi. Kun jälkepäin on arvosteltu suoritettujen evakuointien toteuttamista, on ensimmäisenä syynä siihen, ettei kaikki mennyt niin kuin piti, mainittu riittömätön aika.

Rautatiekuljetusten tukkiinnuttua pyrittiin hälyttämään kaikki mahdolliset kansanhuollonautot lähiympäristöstä ja kauempaakin. Myös armeijan autoja osallistui evakuointiin. Viipurin evakuointikeskuksen käytössä olleet autot ohjattiin lähinnä liikuntakyvyttömän väestön ja lasten evakuointiin sekä eri virastojen arkistojen evakuointiin. Muu väestö veloitettiin lähtemään kävellen tai omilla pienkulkuneuvoillaan, kuten polkupyörillä. Evakuointikeskuksen johdolla ajaa suorittaneet autot saivat keskukselta ns.ajomääräyksen. Aluksi annettiin kutakin yksittäistä matkaa varten oma ajomääräyksensä, mutta tilanteen kiristyessä ja ajan käydessä tiukalle annettiin ns. jatkuvia ajomääräyksiä, jotka tekivät mahdolliseksi ajaa koko päivän samalla määräyksellä käymättä välillä evakuointikeskuksessa.

Länsi- ja Etelä-Suomesta ryhdyttiin keräämään autoja lähetettäväksi Viipuriin ja muualle Kannakselle, sen jälkeen kun tuli tieto rautatieyhteyksien heikentymisestä. 16.6. illalla tuli Viipurin evakuointikeskukseen ilmoitus

1 1701 Is.K. ja Viipurin is.keskuksen sotapäiväkirja SPK 7432. Siltanen Tauno , Torkkelin Säätiön kysely

2 Salervo Aarno, Torkkelin Säätiön kysely

3 Terä 1967, s. 108 ja Käkönen 1970, ss. 99–100

Viipurin suojeluskuntapiirin esikunnasta, että kahdeksan autokolonnaa, käyttäen noin 800 – 1.000 autoa olisi tulossa Viipuriin päin. Viipurissa käytössä olleen suhteellisen vähälukuisen automäärän tehokasta käyttöä heikensi autojen siirtyminen ns. mustaan pörssiin. Evakuoinnin alussa autoja oli käytetty pääasiassa väestön siirtoon. Tällöin autot ajoivat välillä Viipuri – Tienhaara. Lyhyen matkan vuoksi autojen valvonta oli helpompaa. Kun väestö oli saatu suurin piirtein evakuoiduksi 18.6. aamuun mennessä ja kun keskityttiin materiaalin evakuointiin, pääsi väärinkäytöksiä tapahtumaan helpommin. Autojen ajomääräyksiin oli kirjoitettu yleensä vain evakuointiajo ja ajomääräykset olivat evakuoinnin loppuvaiheessa jatkuvia. Viipurin sotilashallintopiirin päällikkö, kapteeni Eemil Kokko kertoo sotilashallintopiirin toimintakertomuksessa, että saatuaan evakuointikeskuksesta ajomääräyksen autoilijat eivät enää palanneet sinne uutta määräystä hakemaan, vaan jäivät korkeata palkkiota vastaan suorittamaan yksityistä ajoa. Erityisesti SA-autojen kuljettajia on syytetty tällaisesta toiminnasta. Kokon mukaan he suorittivat jopa suoranaista rosvousta, kuljettamalla muka kaupaliikkeiden varastojen laillista evakuointia, mutta itseasiassa veivätkin tavarat omiin kätköihinsä. Autojen kerrotaan ajaneen aina Sisä-Suomeen saakka purkamaan tavaransa.¹ Esiintyi myös toisenlaista liiketoimintaa. Henkilöt, joilla oli varaa maksaa kuljettajille, saivat tavaransa kuljetetuksi pois kaupungista. Hinnat vaihtelivat muutamasta tuhannesta markasta aina kymmeneen tuhansiin markkoihin.² Tällainen toiminta oli tyypillistä Viipurin evakuoinnille, mutta sitä esiintyi jossain määrin myös muualla Kannaksella.

Kanta-Suomesta kerätyt autot saapuivat Viipuriin 18.6., mutta pyydytyistä 800 – 1.000 autosta tuli vain noin 300 autoa.³ Nämäkin autot siirtyivät osittain mustaan pörssiin. Eräs haastatelluista kertoi, että vaikka autoja, hänen mukaansa, tulikin runsaasti, niin itse Viipurin, vielä vähemmän muun Kannaksen evakuoimiseen niistä ei monikaan osallistunut.¹ Samaa todistaa sekin, että evakuointikeskus pyysi sotilashallintopiiriltä virka-apua saadakseen lisää autoja evakuointiin. Poliisipartiot ryhtyivät pysäyttämään seudulla vielä liikkuneita siviiliautoja ja ohjaamaan niitä evakuointiajoon.² On ilmeistä, että saapuneiden joukkojen valvonta ei ollut riittävän tehokasta, koska saapuneiden autojen siirtymistä mustaan pörssiin ei pystytty estämään. Viipurissa ei ollut 19.6. kuin muutamia kymmeniä autoja liikenteessä, kertoi eräs haastatelluista, nykyinen sosiaalineuvos Aaro Laine.³ Sa-

¹ Viipurin sotilashallintopiirin toimintakertomus 22.7.1941–31.7.1944 SPK 25413 (SA)

² Viipurin sotilashallintopiirin sotapäiväkirja 31.7.1943–1.8.1944 SPK 25414 (SA) ja Karjala 2.7.1944

³ Viipurin suojeluskuntapiirin evakuointikertomus T 20397/15 (SA)

manlaisen kuvan antaa Viipurin suojeluskuntapiirin evakuointikertomus. Syyksi autojen vähyteen viipurilaisessa katukuvassa kertomus esittää, että Viipurista Lappeenrantaan ajaneet autot pysäytettiin kyseisenä päivänä Lappeenrantaan päästämättä niitä palaamaan Viipuriin.⁴ Syytä pysäyttämiseen kyseinen kertomus ei anna. On ilmeistä, että kuljettajien tekemiä väärinkäytöksiä oli tullut ilmi jo evakuoinnin aikana ja vastaisen epärehellisyyden estämiseksi autoista pyrittiin muodostamaan kolonnia. Tämä hidasti matkantekoa. Samaa aiheutui siitä, että muut odottivat, jos yhteenkin kolonnaan kuuluneeseen autoon tuli vika. Edelleen on esitetty ajatus, että osa ajajista yksinkertaisesti pelkäsi enää palata Viipuriin.¹

Jälkeenpäin on pyritty löytämään selityksiä, miksi Kanta-Suomesta kerätyt autot viipyivät suhteellisen kauan matkalla Viipuriin. Selvityksen matkan vaiheista on tehnyt kapteeni Kretz. Hän on laatinut tarkastuskertomuksen kyseisten autojen matkasta Helsingistä Viipuriin. Autoja oli varattu evakuointitarkoitukseen jo ennakolta, mutta ne olivat saaneet olla liikenteessä siihen asti kunnes niitä tarvittiin. Helsinkiin ja tärkeimmille kaupungista poisjohtaville teille oli asetettu sulkupartioita pysäyttämään ajoneuvoja ja poimimaan joukosta ne, joille oli aiemmin määrätty varaus kaukokuljetuksiin. Helsingissä autot kerättiin yhteiseen kokoontumiskeskukseen, josta matka pääsi alkamaan polttoaineen tankkaamisen ja ilmahälytyksen jälkeen 16.6. illalla kello 22.35. Matka jatkui Kretzin mukaan luukuisten pysähdysten sävyttämänä. Kun Kretz pyrki selvittämään monien taukojen ja pysähdysten syytä, tuli hän seuraaviin tuloksiin. Ensinnäkin kolonnassa oli ajoneuvoja, jotka eivät voineet ajaa 35 kilometriä pitempää matkaa ilman hiilitäydennystä. Niin pian kuin jokin auto hiilen lisäämisen tai muun syyn takia pysähtyi, muutkin autot pysähtyivät luullen yleisen tauon olleen kysymyksessä. Lisäksi Kretz arvostelee kolonnan johdossa olutta kersanttia, pitäen tätä harkintakyvyttömänä. Kretzin mukaan matka Helsingistä Viipurista 20 kilometriä länteen olleelle Tervajoelle kesti tasan 22½ tuntia.² Tällöin oli 17.6. iltana ja lepotauko ennen Viipuria kesti yli yön, joten autot saapuivat Viipuriin vasta aamulla 18.6. On huomattava, että Kretzin kertomuksessa mainitut autot olivat vain osa pyydetyistä autoista.

1 Lyly Olli, haastattelu 8.11.1976, entinen Viipurin palopäällikkö, vuoteen 1943 Viipurin is. keskuksen päällikkö ja sitten IV Armeijakunnan palontorjuntaupseeri (ed.s.)

2 Poliisiosasto/Is.E. 1200 sotapäiväkirja 18.6.–31.7.1944 SPK 25420 (SA) (ed.s.)

3 Laine Aaro, haastattelu 3.11.1976, toimi Viipurin suojeluskuntapiirin esikunnassa 1944, erikoistehtävänä urheilutoiminnan suunnittelu ja järjestäminen (ed.s.)

4 Viipurin suojeluskuntapiirin evakuointikertomus T 20397/15 (SA)

1 Viipurin kaupungin evakuointikertomus 20.9.1944, Torkkelin Säätiö. Himanen Kauko, haastattelu 23.11.1976, toimi Viipurin suojeluskuntapiirin liikennetoimistossa 1944

2 Kapteeni Kretzin tarkastuskertomus autojen matkasta Viipuriin evakuointiin kuljetuskalustoksi, Päämaja/Huolto-osasto, Huolto 3 1941–1944 arkisto, T 11353 (SA)

Sitä, mikä oli muualta Etelä-Suomesta kerättyjen autojen kohtalo, ei ole käytettävissä olleitten lähteiden pohjalta mahdollista selvittää.

Evakuoinnin onnistuneen suorituksen kannalta olisi ollut tärkeätä, että kuljetuskapasiteetti olisi riittänyt. Koko Kannaksen evakuoinnissa kärsittiin sekä rautatiekaluston että autokaluston puutetta. Ilmeistä on myös se, että eriasteisia esikuntia oli liikaa, joiden päällekkäinen toiminta oli omiaan hidastuttamaan muualta tulleiden autojen joustavaa jakelua evakuointitehtäviin.¹ Evakuoinnin valvonta- ja johtohenkilöitä oli liian vähän valvomassa autojen lastausta ja määräpaikkoihin ajoa. Sekavaa tilannetta kuvaa se, että Viipurin sotilashallintopiirin esikunnan sotapäiväkirjassa ei edes tiedetä siitä, että Kanta-Suomesta kerättyjä autoja olisi koskaan saapunut Viipuriin.²

Kuten aiemmin on tullut esille, varsinaisina evakuoinnin suorittajina toimivat is.joukot, Viipurissa 1701 Is.Komppania ja 1708 Is.K. Komppaniat olivat Viipurin is.keskuksen alaisuudessa. Keskus puolestaan toimi Viipurin suojeluskuntapiirin is.osaston alaisuudessa. Käytetyistä lähteistä saa sen käsityksen että is.joukkoja ei käytetty evakuoinnin alkuvaiheessa Viipurissa evakuointitehtäviin. Syynä oli se, että Viipuria pommitettiin voimakkaasti ja normaalit is.tehtävät, väestön ja omaisuuden suojaaminen, vartiopalvelus ja palosuojelu, vaativat miehistöä.¹ Tilannetta ei vielä alkuvaiheessa pidetty niin vakavana, että is.miehiä olisi tarvinnut kutsua evakuointitehtäviin. Pääpaino alkuvaiheessa oli väestön poissiirtämisellä, jonka suoritus oli lähinnä autonkuljettajien tehtävänä niiltä osin kuin väestö ei itse kyennyt kaupungista poistumaan. Vasta 17.6. lähtien on merkkejä siitä, että is.miehet osallistuivat evakuointiin. Tarkoituksena oli, että is.miehet olisivat toimineet Kanta-Suomesta tulossa olleitten kuorma-autojen apumiehistöinä, lähinnä lastaushenkilöstönä. Koska kuitenkin autoja ei vielä 17.6. kuulunut, ei myöskään vielä tällöin is. miehiä voitu osoittaa juuri tähän tehtävään. Autot saapuivat 18.6. aamulla. Evakuointipäällikkö Teräsvirta mainitsee Viipurin evakuointikertomuksessa, että kun hän tiedusteli is.miehiä evakuointitehtäviin 18.6., is.keskuksesta ilmoitettiin, että suurin osa miehistä oli ”laskettu evakuointilomalle”, niin että paikalla oli 20 – 30 is.miestä.² Syinä siihen, miksi is.miehet olivat poissa on se, että

1 Viipurin suojeluskuntapiirin evakuointikertomus T 20397/15 (SA)

2 Viipurin sotilashallintopiirin esikunnan sotapäiväkirja 31.7.1943–1.8.1944 SPK 25414 (SA)

1 Viipurin kaupungin evakuointikertomus 20.9.1944, Torkkelin Säätiö ja 1701 Is.K. Viipurin is.keskuksen sotapäiväkirja 10.6.1943–25.10.1944 SPK 7432 (SA). Siltanen Tauno, Torkkelin Säätiön kysely

2 Viipurin kaupungin evakuointikertomus 20.9.1944, Torkkelin Säätiö

3 Luoma Pekka, Viipurin evakuointi kesäkuussa 1944, Suomen historian laudatur seminaariesitelmä, Helsingin yliopisto 1976 (seur.s.)

osa oli lähtenyt omin lupinensa evakuoimaan omaa omaisuuttaan ja osa, nimittäin yli 45 -vuotiaat is.miehet, oli kotiutettu vastoin ylemmältä taholta tullutta käskyä.³ Näin is.miehiä ei ollut käytettävissä evakuoinnin loppuvaiheessa kuin osa. Toinen kysymys on, että kaupunkiin saapuneet kuorma-autot ajoivat omia ajojaan niin suuressa määrin, että tuskin is.miehille olisi kovin paljon töitä löytynytäkään. Lopuille is.miehille tuli 20.6. 1944 kello 5.50 käsky vetäytyä Tienhaaraan ja kello 15.00 samana päivänä he siirtyivät lopullisesti pois Viipurin alueelta.¹

On syytä tarkastella myös järjestyksen säilymistä evakuoinnin aikana Viipurissa, jonne kerääntyi sekä evakuoitua väestöä että perääntyviä sotilaita. Poliisitoimi oli alistettu Viipurin sotilashallintopiirille. Normaalien poliisitehtävien lisäksi oli poliisille jo evakuoinnin valmisteluvaiheessa annettu lisätehtäviä. Tällaisia olivat evakuointiliikenteen ohjaus, järjestyksenpito lastausasemilla, materiaalin vartiointi, yleinen vartiointi ja järjestyksenpito sekä omakohtaisen is.henkilöstön valvonta, jotka tunnetusti olivat työvelvollisia. Evakuoinnin jälkeen tehdyissä raporteissa on useasti kiinnitetty huomiota poliisikunnan vähälukuisuuteen. Poliisimiehiä ei ollut riittävästi tehtävien hoitamiseksi kriittisimpinä aikoina. Evakuoinnin alussa järjestyksenpito sujui suhteellisen hyvin. Voidaankin sanoa, että varsinaisen väestön evakuoinnin ajan järjestys säilyi, mutta pulmia syntyi, kun perääntyvät sotilasosastot saapuivat Viipuriin 17.6. lähtien. Ongelmaksi tuli, miten vähäisillä poliisivoimilla estettiin nälkäisten ja janoisten sotilaiden kurittomuus tyhjentyvässä kaupungissa. Viipurin sotilashallintopiirin päällikkö kertoo toimintakertomuksessa, että ”tuhannet sotilaskarkurit taivasivat rintamalta kaupunkiin terrorisoiden väestöä mitä hurjimmilla kauhukuvauksilla rintaman murtumisesta”. Hän toteaa kuitenkin, että vaikka yksityiset sotilaat liikkuivatkin varsin runsaasti luvattomasti liikkeissä ja asunnoissa, varsinkin 18. ja 19.6., niin sittenkään he eivät syylistyneet niin suuriin rikkeisiin kuin SA-autonkuljettajat.¹ Sotilaat etsivät pikemminkin ruokaa kuin tavaroita eivätkä väsyneinä olisi jaksaneetkaan kantaa tavaroita mukanaan.

Sen lisäksi että sotilaat kohdistivat kiinnostuksensa yksityiseen omaisuuteen, he pyrkivät 18.6. puolenpäivän aikaan ryöstämään Oy Alkoholi-liike Ab:n myymälän varaston. Viipurin itäisen poliisiaseman päällikkö Eero Kettusen johtama poliisiyksikkö sai tämän johdosta tehtäväksi tuhota

1 1701 Is.K. ja Viipurin is.keskuksen sotapäiväkirja 10.6.1943–25.10.1944 SPK 7432 (SA)

1 Viipurin sotilashallintopiirin toimintakertomus SPK 25413 (SA)

2 Kettunen Eero, Torkkelin Säätiön kysely (seur.s.)

3 Siltanen Tauno, Torkkelin Säätiön kysely ja Kettunen Eero, Torkkelin Säätiön kysely (seur.s.)

4 Viipurin sotilashallintopiirin esikunnan sotapäiväkirja SPK 25414 (SA) (seur.s.)

5 Poliisiosasto/Is.E. 1200 sotapäiväkirja 18.6.–31.7.1944 SPK 25420 (SA) (seur.s.)

alkoholiliikkeen varaston, koska sitä ei pystytty kuljettamaan pois ja oli pelättävissä vastaavien yritysten toistuminen. Noin 18.000 pulloa, etupäässä pöytäviinaa, tuhottiin rikkomalla pullot katuojaan.² Kerrotaan, että tämän jälkeen janoiset sotilaat yrittivät parhaansa mukaan juoda katuojassa virrannutta nestettä. Kettunen kertoo lisäksi, että ”arvokkaammat juomat vietiin talteen turvallisemmille seuduille...”³

Evakuoinnin avustustehtävien ja sotarosvouksen estämistehtävien lisäksi poliisilla oli ns. normaalit poliisitehtävät suoritettavanaan. Mutta väestön poistuttua kaupungista jäi tavallisten toimien hoito luonnostaan vähemmälle. Yleinen näky kaupungissa oli juopunut sotilas, joka oli käyttänyt apteekkeista tai kemikalioliikkeistä anastamiaan ”tippoja ja hajuvesiä, jos ei ollut löytänyt parempia aineita”.⁴

Jäljelläolleet poliisivoimat poistuivat Viipurista 20.6. 1944 kello 5.00,⁵ jonka päivän kuluessa kaupunki menetettiin. Viipurin väestö oli evakuoitu, mutta materiaallinen evakuointi oli onnistunut yhtä heikosti kuin muuallakin Länsi-Kannaksella.

VIII Evakuoinnin jälkeen

1. Kysymys evakuoinnin onnistumisesta

Kun keskustellaan Karjalan kannaksen jatkosodan jälkeisen evakuoinnin onnistumisesta, riippuu vastauksen laatu paljolti siitä, mitä Kannaksen aluetta kulloinkin tarkastellaan. Jos keskitytään Viipurin ja muun läntisen Kannaksen evakuointiin, voidaan olla pitkälti yhtä mieltä siitä, että kaikki ei mennyt niin kuin piti. Samaa voidaan periaatteessa sanoa myös muun Kannaksen evakuoinnista, joskin evakuointitulokset olivat Kannaksen itäosissa selvästi parempia. Jatkosodan aikaisten evakuointien suurimmat tappiot kokivatkin Länsi-Kannaksen asukkaat, jotka kuitenkin joissain tapauksissa saivat pelastettua suhteellisesti jopa enemmän kuin talvisodan aikana.¹ Pääasiallisimpina syinä siihen, ettei kaikki mennyt suunnitelmien mukaan, on todettavissa ensinnäkin vähäinen aika. Mutta aikakin olisi riittänyt useimmissa Kannaksen kunnissa, jollei kuljetuskaluston puute olisi ollut huomattava. Jälkeenpäin on hyvä olla viisas, mutta voidaan esittää kysymys, luotettiinko rautateiden kuljetuskykyyn liikaa. Ennalta laadi-

¹ Waris, ym. 1952, s. 63

tuissa suunnitelmissa rautatiekuljetustapa oli ensisijainen. Kenties ei otettu huomioon mahdollisia pommitusten tai muiden taistelutoimien aiheuttamia hankaluuksia rautateille.

Evakuointivalmisteluja suoritettiin salaisesti. Tälläkin on ollut oma merkityksensä joustavan organisaation luomisessa ja nopean toimintavalmiuden aikaansaannissa. Tässä yhteydessä on hyvä muistaa, että talvisodan evakuoinneissa jouduttiin myös yllätetyiksi, lukuunottamatta aivan rajan pinnassa olleita jo tyhjennettyjä alueita. Talvisodan aikaisissa evakuointisuunnitelmissa oli lähdetty tilanteesta, jossa kuljetusvälineitä ei voitaisi käyttää kuin hyvin rajoitetusti.¹ Silloisissa evakuoinneissa ei luotettu kuljetuskalustoon ja evakuoinnin sanottiin ”menneen pieleen”. Ehkä tästä syystä jatkosodan aikana luotettiin taas liikaakin kuljetusvälineiden mahdollisuuksiin.

Jatkosodankin evakuoinnit olivat Suomen oloissa suhteellisen uusi ilmiö. Olihan talvisodan aikainen evakuointi ollut ensimmäinen laatuaan. On selvää, ettei ollut kehittynyt organisaatioita, jotka toimisivat pettämättömästi vaikeissakin tilanteissa. Myös byrokratialla on ollut oma osansa vaikeuttamassa evakuoinnin suoritusta. Se tuli näkyviin, kun aiemmin tarkasteltiin tavaroiden lastaamista ja kuorma-autojen ohjaamista evakuointiajoihin. Evakuoinnin aikana oli täytettävä monia kaavakkeita. Yleisen oikeusturvan kannalta pyrittiin tarkkuuteen, mutta kun aikaa oli niukalti, oli tällainen ”paperisota” varmasti hermostuttavaa ja sekaannuttavaa. Byrokratian edustajina voidaan pitää myös niitä evakuointitarkastajia, joita saapui eri instansseista valvomaan evakuoinnin suunnittelua ja itse evakuointia. Tarkastajia on arvosteltu asioihin perehtymättömyydestä ja huonosta yhteistyöhalusta paikallisten evakuointijohtajien kanssa.²

Kannaksen itäisemmän osan, siis lähinnä Käkisalmen sotilashallintopiirin evakuointi onnistui kokonaisuutena paremmin kuin Länsi-Kannaksen evakuointi. Selvinä syinä tähän ovat ensinnä se, että hyökkäyksen pääpaino oli läntisellä Kannaksella. Venäläiset pyrkivät alusta saakka Viipurin valloittamiseen, jonka tavoitteen vihollinen saavuttikin huomattavasti nopeammin kuin suomalaiset olivat olettaneet. Kun rintamalinja vakiintui kesäkuun loppupuolella, jäi Käkisalmen ympäristön kunnissa aikaa evakuointiin runsaastikin. Totuus on kuitenkin se, että kunnat olivat tulleet evakuoiduiksi suhteellisen perusteellisesti jo samoihin aikoihin kuin hyökkäys lopui. Syytä siihen, miksi Itä-Kannaksen kunnat saatiin evakuoitua ”helpommin” kuin Länsi-Kannas onkin etsittävä muualta. Ilmeisen selvänä tekijänä on se, että Käkisalmen ympäristön kunnat käyttivät eri reittiä poistuessaan Kannakselta kuin etelämpänä olleet kunnat. Itä-Kannaksen kunnat välttivät Viipurin ympärille syntyneen ruuhkan ja pääsivät rauhallisemmin ja paremmassa järjestyksessä pois (Kartta 6).

¹ Sinkko 1963, ss. 20–23

² Viipurin suojeluskuntapiirin evakuointikertomus T 20397/15 (SA)

Lisäksi on muistettava tekijä, joka myös olennaisesti vaikutti Itä-Kannaksen suhteellisen hyvään evakuointitulokseen. Evakuointeja pystyttiin jatkamaan aina syksyyn 1944 saakka. Tässä evakuoinnissa keskityttiin kylläkin lähinnä viljan korjuuseen, mutta materiaaliakin pystyttiin osittain vielä evakuoimaan. Kun aselepo astui voimaan 4.9.1944, tuli evakuoitaviksi Itä-Kannaksella vielä olleet työntekijät sekä heidän tavaransa. Väli rauha solmittiin 19.9. ja alueen piti olla tyhjä siviileistä 21.9. kuluessa, mutta tavarana evakuointia sai jatkaa vielä siihen asti, kun suomalaiset joukot olivat sivuuttaneet alueen. Viimeinen osa Kannasta luovutettiin Neuvostoliitolle 3.10.1944.¹

Tarkkoja lukuja siitä, mitä loppujen lopuksi Kannakselta saatiin evakuoituksi, ei käytettävissä olleista lähteistä voida löytää. Yleispiirteet ovat tulleet edellä esille, Länsi-Kannakselta saatiin turvaan väestö ja vain vähän materiaalia, Itä-Kannakselta taas materiaaliakin onnistuttiin evakuoimaan tyydyttävämminkin. Näin ollen, jos vastataan kysymykseen evakuoinnin onnistumisesta, huomataan, ettei vastaus olekaan aivan yksiselitteinen. On esitettävä vastakysymys, voidaanko yleensäkin ajatella niin, että vastavissa tilanteissa pystyttäisiin toteuttamaan laadittuja ohjeita täsmällisesti. Evakuointitilanteissa, joissa on kyse kymmenistä tuhansista ihmisistä, lukuisista toimijoista, useista toimialojensa suhteen osittain päällekkäisistä johtoportaista, ovat tapahtumat niin suuria ja moni-ilmeisiä, että ne voivat sekoittaa perusteellisimmatkin valmistelut. Aina on olemassa tuntematon tekijä tai pikemminkin tekijöitä, jotka voivat sekoittaa hienotkin suunnitelmat saattaen koko järjestelmän sekaannukseen.

2. Kannaksen siirtoväen sijoittuminen Kanta-Suomeen

Evakuointisuunnitelmien laatimisen yhteydessä oli tehty myös alustava siirtoväen sijoitussuunnitelma. Kun suunnitelmia oli laadittu, lähdettiin siitä, että ruotsinkielisten tai kaksikielisten kuntien luonne kielellisesti ei muuttuisi. Tämä sulki pääsyn merenrannoille, mistä Kannaksen kalastajaväestö kärsi. Suunnitelmien mukaan kannakselaisia sijoitettiin pääasiassa kolmeen lounaiseen lääniin, Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen lääneihin. Vain kolmen kannakselaisen kunnan sijoitusalueet olivat osaksi ja yhden kokonaan Mikkelin tai Kymen läänien puolella.¹ Alueet, joihin siirtoväkeä sijoitettiin, eivät kuitenkaan aina olleet heidän lopullisia asuinkuntiin. 5.5.1945 annetun maanhankintalain 90 §:n mukaan maatalousministeriön toimesta laadittiin maataloussiirtoväkeä varten sijoitussuunnitelma. Lopullisen sijoitussuunnitelman määräsi ensi sijassa se, miten paljon asu-

¹ Waris, ym. 1952, s. 62

tukseen saatavaa maatalous- ja maatalouskelpoista maata oli käytettävissä eri osissa maata. Mikäli mahdollista otettiin tällöin kuitenkin huomioon se, että laadittu suunnitelma mahdollisimman paljon, tarkoituksenmukaisuuden rajoissa, seurasi pika-asutuslain toimeenpanon yhteydessä laadittua ja jossain määrin toteutettua sijoitussuunnitelmaa.² Evakuointien yhteydessä väestö oli sijoitettu eri puolille Suomea melkein yksinomaan majoitusoloja silmälläpitäen. Mutta maanhankintalain avulla pyrittiin heidät juurruttamaan vakinaisille, uusille asuinsijoille. Laissa määriteltiin ne periaatteet, joilla pyrittiin helpottamaan siirtoväen sopeutumista uusille asuinalueilleen. Tärkeimpänä periaatteena pidettiin sitä, että uuden kotipaikkakunnan ja kotitilan olosuhteet mahdollisimman paljon olisivat vastanneet luovutetulla alueella vallinneita. Toinen tärkeä periaate koski muodostettujen tilojen kokoa ja elinkelpoisuutta. Lain toimeenpano-ohjeissa edellytettiin, että keskikokoisen viljelijäperheen oli tilalta saatava riittävä ja kohtuullinen toimeentulo. Tällä tarkoitettiin, että siirtoväen tuli saavuttaa uusilla asuinsijoillaan samanlainen elintaso kuin kyseisellä paikkakunnalla ja koko maassa keskimäärin vallitsi.³

Maatalousministeriön asutusasiainosasto sai myös maanhankintalain toimeenpanon tehtäväkseen, kuten se oli suorittanut pika-asutuslainkin toimeenpanoa. Siirtoväen keskuudessa esiintynyt levottomuus haittasi osittain lain toteuttamista heti sotien jälkeen. Syynä tähän olivat siirtoväen keskuudessa kierrelleet huhut tulevasta. Liikkeellä oli huhu, jonka mukaan siirtoväki joutuisi palaamaan Neuvostoliiton puolelle eräänä lopullisen rauhansopimuksen ehtona. Toisaalta oli liikkeellä huhuja, että Amerikan Yhdysvallat ottaisi Karjalan sotavelkana Neuvostoliitolta ja luovuttaisi sen sitten korvauksia vastaan Suomelle. Viimeisten evakuointien yhteydessä olivat ihmiset kiinnittäneet Karjalassa olleitten talojensa oviin lappuja, joista kävi ilmi, että talot olisivat Yhdysvaltojen omaisuutta. Osa karjalaisista jätti maansaantihakemuksensa tekemättä uskoessaan uuteen takaisinpaluuseen.¹ Alkuhankaluuksien jälkeen maanhankintalain toimeenpano edistyi kuitenkin niin, että vuosina 1947 – 1948 noin 85 % maataloussiirtoväestä oli sijoitettu lopullisesti.² Maanhankintalain toimeenpano suoritettiin lähes kokonaisuudessaan loppuun 1960-luvun loppuun mennessä.³ 30.6.1968 mennessä oli maanhankintalain nojalla perustettu yhteensä 143.378 tilaa.⁴

Huolimatta maanhankintalain toimeenpanon yhteydessä esitetyistä siirtoväen sijoittumista helpottavista periaatteista, ei laki pystynyt takaamaan siirtoväen viihtymistä sijoitusalueillaan. Taulukosta 7 nähdään Kannaksen

1 Paavolainen 1958, s. 189 ja Waris, ym. 1952, s. 68 (ed.s.)

2 Asutustoiminnan Aikakauskirja n:o 1/1953, s. 3 kirjoitus "Näkökohtia prof. H. Wariksen siirtoväen sopeutumista koskevasta tutkimuksesta"

3 Asutustoiminnan Aikakauskirja n:o 3/1955, ss. 10–11 kirjoitus "10 vuotta maanhankintalain mukaista asutustoimintaa", Jyrkilä, ym. 1975, ss. 2–4

maalaiskuntien väestön muuttovoitto tai muuttotappio eri Kanta-Suomen lääneissä 31.10.1945 – 30.6.1949.¹ Selvimpinä muuttotappioalueina taulukossa ovat Mikkelin ja Vaasan läänit, kannakselaisten muuttoliike on suuntautunut lähinnä Etelä- ja Lounais-Suomeen.

TAULUKKO 7. Kannaksen maalaiskuntien väestön eri Kanta-Suomen lääneissä aiheuttama muuttovoitto tai muuttotappio 31.10.1945 – 30.6.1949

LÄÄNI:	KANNAKSELAISIA:
UUSIMAA	+ 7.100
TURUN JA PORIN LÄÄNI	+ 8.500
HÄME	+ 7.100
KYMI	+ 2.300
MIKKELIN LÄÄNI	– 10.300
KUOPION LÄÄNI	– 6.000
VAASAN LÄÄNI	– 9.200
OULUN LÄÄNI	+ 0
LAPPI	+ 200

¹ Kulha 1969, s. 258 (ed.s.)

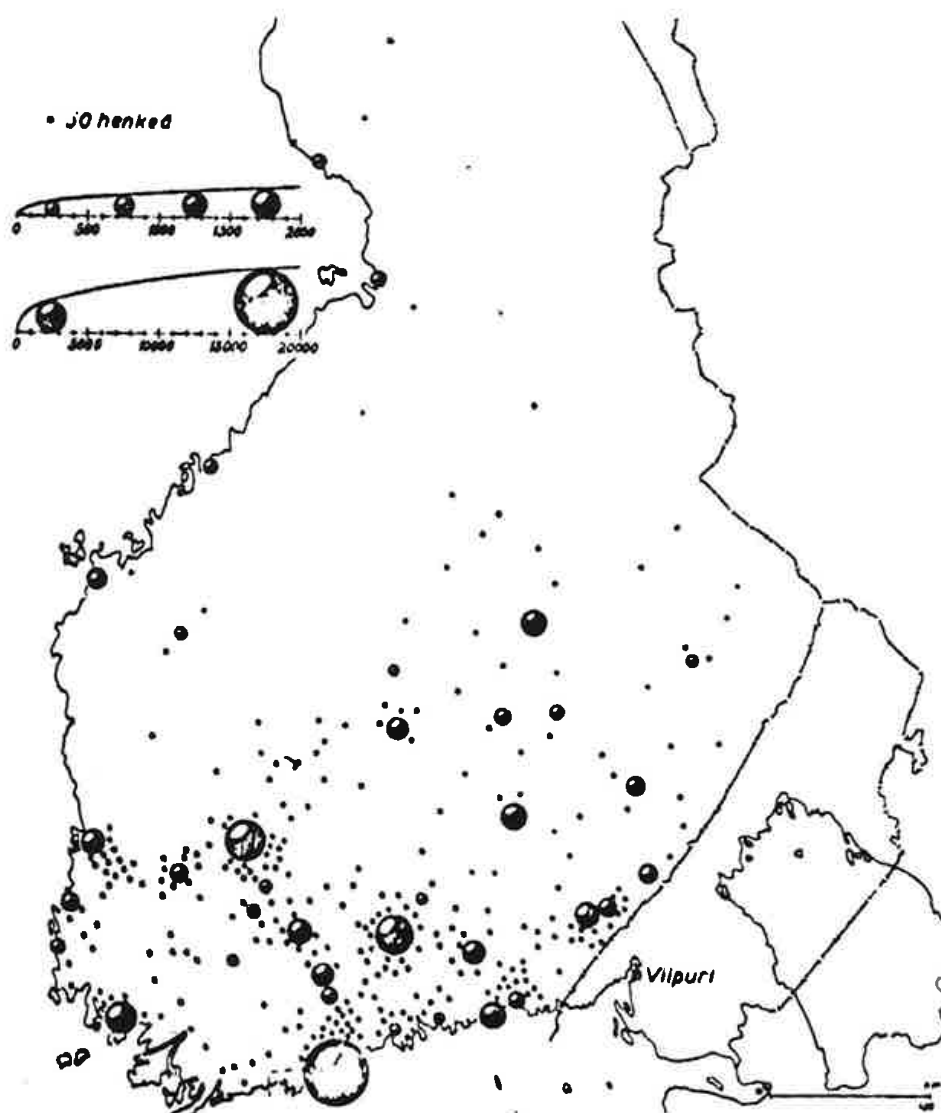
² Siirtoväki, Erkki Kanervon kirjoitus, Suomen Maantieteen Käsikirja, uusittu laitos, 1951, s. 341 (ed.s.)

³ Asutushallinto 1967, s. 30, asutusneuvos Reino Jäntin kirjoitus "Lainoitustoiminnasta ja sen merkityksestä valtiovallan ohjaamassa asutus- ja maankäyttötoiminnassa" (ed.s.)

⁴ Asutustoiminnan Aikakauskirja n:o 3/1968 s. 20 (ed.s.)

¹ Waris, ym. 1952, s. 69

KARTTA 9. Viipurin kaupungin väestön asuinpaikat 30.6.1949

Kannaksen alueen kaupunkilaisten, lähinnä viipurilaisten, sijoittuminen Kanta-Suomeen ei ollut yhtä rajoitettua kuin maata tarvinneitten maanviljelijöiden. Viipurilaiset, jotka työnsaantinsa ja elinkeinojensa nojalla olivat itse saaneet ratkaista, minne asettuisivat asumaan, olivat 1949 hajaantuneet kautta koko eteläisen Suomen, erityisesti Helsinkiin 18.000, Tampereelle

4.700 ja Lahteen 4.300. Kaupasta, käsityöstä, liikenteestä ja teollisuudesta leipänsä ansainneet viipurilaiset olivat siirtyneet tyystin pois niistä Vakka-Suomen pitäjistä, joihin heidät vuonna 1944 oli evakuoitu suunnitelman mukaisesti. Kartasta 9 näkyy havainnollisesti, että kannakselaisia oli asetunut Sisä-Suomen kaikkiin kaupunkeihin ja väestökeskuksiin, mutta myös maaseudulle, kuitenkin lähinnä rautateiden varteen.¹

Seuraavina vuosina Kannaksen väestö päätti muun karjalaisen heimon tavoin vähitellen evakkotaipaleensa sijoittuen asteittain muuhun suomalaiseen yhteiskuntaan, mutta siitä huolimatta tai ehkäpä juuri sen vuoksi se on säilyttänyt ja vaalinut omaa perinteikästä karjalaista kulttuuriaan.

LUETTELO KARTOISTA JA TAULUKOISTA

KARTAT

KARTTA 1. Karjalan kannakseen kuuluneet kunnat	78
KARTTA 2. Ensimmäisten evakuointisuunnitelmien käsittämät alueet.	83
KARTTA 3. Ensimmäisen evakuointikäskyn vaikutusalue talvisodan aikana ja rintamalinjan vakiintuminen joulukuun puolivälissä 1939.	86
KARTTA 4. Kannaksen alueella olleet sotilashallintopiirit.	95
KARTTA 5. Väestön paluun, asuinrakennusten säilymisen ja viljellyn peltopinta-alan suhteelliset määrät Kannaksella v. 1944 verrattuna v. 1939 tilanteeseen.	106
KARTTA 6. Kannaksen evakuointivyöhykkeet sekä alueen rauta- ja maantieverkosto.	120
KARTTA 7. Suomalaisten pääpuolustuslinjat Kannaksella sekä venäläisten suurhyökkäyksen eteneminen.	126
KARTTA 8. Suomalaisten päivittäiset vetäytymislinjat 9.6.–21.6.1944.	127
KARTTA 9. Viipurin kaupungin väestön asuinpaikat 30.6.1949.	149

TAULUKOT

TAULUKKO 1. Väestön takaisinpaluu Viipuriin kuukausittain.	101
TAULUKKO 2. Väestön takaisinpaluu, asuinrakennusten säilymisaste ja peltojen viljelys-tilanne Kannaksen kunnissa 1944 verrattuna v. 1939 talvisotaa edeltäneeseen tasoon.	105
TAULUKKO 3. Summittainen taulukko jälleenrakennusasteesta eräissä Kannaksen maalaiskunnissa 30.6.1943 mennessä.	107
TAULUKKO 4. Viipurissa 10.10.1942 toimineet yritykset.	112
TAULUKKO 5. Viipurin kaupunkiin palaamisluvan saaneet ryhmiteltyinä ammatin ja iän mukaan.	113
TAULUKKO 6. Viipurin ja Käkisalmen suojeluskuntapiireihin kuuluneiden kuntien = Kannaksen kuntien asukkaiden sijoituskunnat.	121
TAULUKKO 7. Kannaksen maalaiskuntien väestön eri Kanta-Suomen lääneissä aiheuttama muuttovoitto tai muuttotappio 31.10.1945–30.6.1949.	148

¹ Waris, ym. 1952, ss. 296–297

LÄHDELUETTELO

A. Painamattomat lähteet

Valtionarkisto (VA)

Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön rakennusasiainosaston (KYMRO:n) arkisto vuosilta 1942–1944

Viipurin läänin maaherran kertomus vuodelta 1944

Sota-arkisto (SA)

Kertomus v. 1941 sodan johdosta evakuoituneen väestön palauttamisesta

III Armeijakunnan ilmasuojelutoimiston arkisto

Käkisalmen sotilashallintopiirin Esikunnan toimintakertomus 1.7.1943–15.10.1944

IV Armeijakunnan ilmasuojeluosaston toimisto II arkisto vuodelta 1944

Poliisiosasto/Is.E. 1200 sotapäiväkirja 18.6.–31.7.1944

Päämaja/Huolto-osasto, Huolto 3 1941 – 1944 arkisto

Päämajan sotilashallinto-osaston arkisto vuodelta 1944 T 5867/16, T 5867/17, T 5867/26 ja T 5867/27

Päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston arkisto

Päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimiston vuoden 1941 arkisto

1701 Is.K. ja Viipurin ilmasuojelukeskuksen sotapäiväkirja 31.8.1943–25.10.1944

Uudenkirkon sotilashallintopiirin toimintakertomus 1.7.1943–31.7.1944

Valkjärven sotilashallintopiirin toimintakertomus 28.8.1941–1.8.1944

Viipurin kaupungin karkea väestönsuojelullinen evakuointisuunnitelma 12.1.1944

Viipurin sotilashallintopiirin Esikunnan sotapäiväkirja 31.7.1943–1.8.1944

Viipurin sotilashallintopiirin toimintakertomus 22.7.1941–31.7.1944

Viipurin suojeluskuntapiirin evakuointikertomus T 20397/15

Viipurin väestönsiirtotoimiston arkisto

Viipurin ympäristön sotilashallintopiirin toimintakertomus

Torkkelin Säätiön kysely Viipurin viimeisistä vaiheista 1944

Kettunen Eero: Selostus Itäisen poliisiaseman toiminnasta aikana 1.6.–20.6.1944

Salervo Aarno: Muistitietoa Viipurista evakuoinnin ajoilta

Siltanen Tauno: Lisäyksiä Viipurin ilmasuojelukeskuksen sotapäiväkirjaan.

Teräsvirta Eero: Viipurin kaupungin evakuointikertomus 20.9.1944

Haastattelut

Himanen Kauko: 23.11.1976, toimi Viipurin suojeluskuntapiirin liikennetoimistossa 1944

Hintsa Reino: 15.11.1976, entinen Viipurin rikospoliisin päällikkö

Laine Aaro: 03.11.1976, toimi Viipurin suojeluskuntapiirin Esikunnassa 1944

Lyly Olli: 08.11.1976, entinen Viipurin palopäällikkö

Siltanen Tauno: kevät 1976, entinen Viipurin ilmasuojelukeskuksen päällikkö

Opinnäytteet

Luoma Pekka: Viipurin evakuointi kesäkuussa 1944, Suomen historian laudatur seminaariesitelmä, Helsingin yliopisto 1976

Sinkko Erkki: Moskovan rauhassa 12.3.1940 Neuvostoliitolle luovutetun Karjalan evakuointi, YKK 1963

B. Painetut lähteet

Kirjallisuus

Asutustoiminnan Aikakauskirja, numerot 1/1953, 3/1955, 3/1968

Asutushallinto 1957 = Asutushallinto 1917–1957, Helsinki 1957

Asutushallinto 1967 = Asutushallinto 1917–1967, Helsinki 1967

Halsti 1957 = Halsti Wolf H., Suomen Sota 1939–1945, 3. Ratkaisu 1944, Helsinki 1957

Heinjoki 1955 = Kertomuksia ja kuvia Heinjoen pitäjistä, toim. Evert Lappalainen, Helsinki 1955

Historiallinen Aikakauskirja (HAik.), numerot 3/1975, 2/1976, 1/1977, 2/1977

Johannes 1959 = Johannes, toim. Olavi Autero, Pieksämäki 1959
 Jyrkilä, ym. 1975 = Jyrkilä Faina, Pirilä Arja, Nahkuri Jaakko, Antikainen Annikki, Siirtoväen sopeutuminen kylmillä tiloilla, osa I, Jyväskylän yliopiston sosiologian laitoksen julkaisu n:o 14/1975
 Jäntti 1964 = Jäntti Lauri, Viipurin viimeinen päivä kesällä 1944, II painos, Porvoo–Helsinki 1964
 Kanneljärvi 1957 = Montonen Paavo, Kanneljärvi, kahdeksan kylän pitäjä, Lohja 1957
 Karjalan kirja 1932 = Karjalan kirja, II painos, Porvoo 1932
 Kastari 1965 = Kastari Irma, Sotasiirtolaisten laitoshuolto, Porvoo 1965
 Kivennapa 1952 = Kiuru Paavo, Kivennapa, Pieksämäki 1952
 Koivisto 1953 = Koivisto, sen vaiheista, asukkaista ja elinkeinoista, toim. K.W.Hoppu ja Erkki Kansanaho, Vammala 1953
 Komiteamietintö n:o 1/1942, Helsinki 1942
 Kulha 1969 = Kulha Keijo K., Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948, Studia historica Jyväskyläensia VII, Jyväskylä 1969
 Kuolemajärvi 1957 = Kojo Oiva, Valkolahti Aili, Kuolemajärvi, Vammala 1957
 Käkisalmi 1958 = Kuujo Erkki, Puramo Eino, Sarkanen Jaakko, Käkisalmen historia, Lahti 1958
 Käkönen 1970 = Käkönen U.A., Miehityksen varalta, Helsinki 1970
 Metsäpirtti 1952 = Metsäpirtti, entinen kaakkoisrajan äärimmäinen kulmakunta, toim. Matti Kähäri, Turku 1952
 Muolaa ja Äyräpää 1952 = Muolaa ja Äyräpää vv. 1870–1944, toim. Jaakko Sarkanen ja Kaino Repo, Helsinki 1952
 Niukkanen 1951 = Niukkanen Juho, Talvisodan puolustusministeri kertoo, Porvoo 1951
 Oesch 1956 = Oesch K.L., Suomen kohtalon ratkaisu Kannaksella 1944, Helsinki 1956
 Paavolainen 1958 = Paavolainen Erkki, Sellainen oli Karjala, Keuruu 1958
 Pyhäjärvi 1950 = Wiika Impi, Pyhäjärvi VPL, kappale kannakselaisvaiheita, Turku 1950
 Päivän kysymyksiä 1928 = Päivän kysymyksiä 2, Helsinki 1928
 Rautu 1950 = Entinen Rautu, Muistojulkaisu, Pieksämäki 1950
 Räisälä 1949 = Räisälän historia. Piirteitä Räisälän vaiheista 1865–1944, toim. Simo Lallukka, Turku 1949
 Siirtoväki 1951 = Siirtoväki, Erkki Kanervon kirjoitus, Suomen Maantieteen Käsikirja, Helsinki 1951
 Simonen 1965 = Simonen Seppo, Paluu Karjalaan, Helsinki 1965
 Suomen Historian Käsikirja II 1964 = Korhonen Arvi, Toisen maailmansodan aika, Suomen Historian Käsikirja II, Suomen Tiedettä n:o 1, 2, Porvoo 1964
 Suomen Sota VII 1957 = Kuussaari Eero, Venäläisten suurhyökkäys Karjalan kannaksella 1944, Suomen Sota VII, Kuopio 1957
 Suomen Sota IX 1960 = Ilmasuojelu, U.V. Rauanheimon kirjoitus, Suomen Sota IX, Kuopio 1960
 Terijoki 1951 = Terijoki. Kuvia ja kuvauksia entisestä kotipitäjästä, toim. M. Rajainen, Lahti 1951
 Terä 1967 = Terä Martti V., Kesäkuun kriisi 1944, Helsinki 1967
 Terä – Tervasmäki 1973 = Terä Martti V., Tervasmäki Vilho, Puolustushallinnon perustamis- ja rakentamisvuodet 1918 – 1939, Helsinki 1973
 Uusikirkko 1955 = Uusikirkko, muistelmina ja kuvina, toim. K. Sirkiä, Vammala 1955
 Valkjärvi 1953 = Valkjärvi, pitäjä kohtaloitten Kannaksella, toim. U. Seppänen, Lahti 1953
 Vuoksela 1955 = Kähäri Matti, Vuoksela, Helsinki 1955
 Waris, ym. 1952 = Waris Heikki, Jyrkilä Vieno, Raitasuo Kyllikki, Siipi Jouko, Siirtoväen sopeutuminen, Yhteiskunnallisen korkeakoulun julkaisuja 4, Helsinki 1952
 Wiipuri 1958 = Parikka Eino, Sotien Wiipuri II, Wiipurin kirja, Muistojulkaisu, Pieksämäki 1958
 Wiipurin mlk 1947 = Entistä Wiipurin mlk sanoin ja kuvin, toim. V. Ellonen, J. Laine, J.O. Rauhala, Helsinki 1947

Sanomalehdet

Karjala 18.11.1941
 Karjala 06.06.1944
 Karjala 02.07.1944
 Karjala 30.11.1972